

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА

НБП НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА

Часопис Криминалистичко-полицијске академије из Београда

ИЗДАВАЧ

Криминалистичко-полицијска академија, Београд, Цара Душана 196, Земун

ЗА ИЗДАВАЧА

Проф. др Љиљана Машковић, в.д. декана

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Проф. др Драгољуб Кавран, Правни факултет, Београд, председник

Проф. др Клаус Роксин (Claus Roxin), Правни факултет, Минхен

Проф. др Александар Јаковлевич Сухарев, Институт за учвршћивање законитости и правног поретка Генералног тужилаштва Русије, Москва

Проф. др Милан Пагон, Факултет организационих наука, Крањ

Доц. др Слађана Тасева, Полицијска академија, Скопље

Проф. др Ђорђе Ђорђевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Ђорђе Игњатовић, Правни факултет, Београд

Проф. др Милан Милошевић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Остоја Крстић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Проф. др Бобан Милојковић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Доц. др Саша Мијалковић, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

УРЕДНИК

Проф. др Радован Радовановић

ГРАФИЧКИ И ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

мр Небојша Ђокић

ПРЕВОД РЕЗИМЕА НА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Јелена Панца

АДРЕСА

НБП Наука • безбедност • полиција
Криминалистичко-полицијска академија
11 080 Београд, Цара Душана 196, Земун
РЕПУБЛИКА СРБИЈА

ТИРАЖ

300 примерака

ШТАМПА

Штампарија МУП РС
Београд

Часопис излази три пута годишње.
Први број је објављен 1996. године,
Год. 1, број 1 (1996)

UDK 351.74

ISSN 0354-8872

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА, БЕОГРАД – РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF
SERBIA

НБП

НАУКА • БЕЗБЕДНОСТ • ПОЛИЦИЈА
SCIENCE • SECURITY • POLICE

КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКА АКАДЕМИЈА
Београд, 2008.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

Милан Милошевић

ОДУЗИМАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА КАО ВРСТА ОТМИЦЕ И САМОСТАЛНО КРИВИЧНО ДЕЛО.....	7
CHILD ABDUCTION AS A TYPE OF ABDUCTION AND INDEPENDENT CRIMINAL OFFENCE.....	22

Зоран Кековић и Зоран Тодоровић

УГРОЖАВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ.....	23
ENVIRONMENTAL ENDAGNERMENT IN THE REPUBLIC OF SERBIA – SAFETY ASPECT.....	40

Драгана Коларић

ПРИВИЛЕГУЈУЋЕ ОКОЛНОСТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА УБИСТВА НА МАХ.....	41
PRIVILEGED CIRCUMSTANCES IN CRIMINAL OFFENCE OF VOLUNTARY MANSLAUGHTER.....	67

Радомир Зекавица

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ ОДНОСА ПОЛИЦИЈЕ И ПРАВА.....	69
THEORETICAL CONCEPTS OF RELATIONSHIP BETWEEN THE POLICE AND THE LAW.....	87

Радосав Рисимовић

РАЗГРАНИЧЕЊЕ ЕВЕНТУАЛНОГ УМИШЉАЈА И СВЕСНОГ НЕХАТА.....	89
DIFFERENTIATING DOLUS EVENTUALIS FROM CONSCIOUS NEGLIGENCE	103

Драган Милидраговић

КРИМИНАЛИСТИЧКИ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ АСПЕКТИ ОСНОВА СУМЊЕ И ОСНОВАНЕ СУМЊЕ У НОВОМ ЗАКОНИКУ О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ.....	105
CRIMINALISTIC AND CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF BASIS FOR SUSPICION AND REASONABLE GROUNDS FOR SUSPICION IN THE NEW CODE ON CRIMINAL PROCEEDINGS.....	128

Радослав Плачков

ПРОБЛЕМИ РАДА ПОЛИЦИЈЕ НА ЛОКАЛНОМ ПОДРУЧЈУ.....	129
PROBLEMS OF POLICE WORK ON A LOCAL AREA.....	147

ИСТРАЖИВАЊА

Предраг Илић

ТРЕТМАН ОБАВЕШТАЈНИХ АКТИВНОСТИ И ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ У ОПШТИМ ЕНЦИКЛОПЕДИЈАМА.....	151
TREATMENT OF INTELLIGENCE ACTIVITIES AND INTELLIGENCE SERVICES IN GENERAL ENCYCLOPAEDIAS.....	176

Срећко Кузмановић

ПРИМЕНА ИНТЕРАКТИВНЕ СИМУЛАЦИЈЕ У НАСТАВНОМ ПРОЦЕСУ КРИМИНАЛИСТИЧКО ПОЛИЦИЈСКЕ АКАДЕМИЈЕ.....	177
THE USE OF INTERACTIVE SIMULATION IN TEACHING PROCESS AT THE ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES.....	191

ПРИЛОЗИ

Младен Бајагић

САВРЕМЕНИ ОБАВЕШТАЈНО-БЕЗБЕДНОСНИ СИСТЕМ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ.....	195
CONTEMPORARY INTELLIGENCE AND SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF CROATIA.....	213

Славиша Вуковић

ИСКУСТВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА У ПРЕВЕНЦИЈИ ИЛЕГАЛНЕ ТРГОВИНЕ ОПОЈНИМ ДРОГАМА.....	215
PREVENTION OF ILLEGAL TRAFFICKING OF NARCOTICS – EXPERIENCES OF THE UNITED STATES OF AMERICA.....	230

МИЛАН МИЛОШЕВИЋ*

ОДУЗИМАЊЕ МАЛОЛЕТНИКА КАО ВРСТА ОТМИЦЕ И САМОСТАЛНО КРИВИЧНО ДЕЛО

Сажетак: Одузимање малолетника је врста отмице која се састоји у противправном одузимању малолетног лица од родитеља или другог физичког или правног лица коме је оно поверено. Међутим, постоји битна разлика између одузимања малолетника као врсте отмице, са карактеристичним подврстама (брачна и блудна отмица деце, отмица деце као акт денационализације) од одузимања малолетника у ужем смислу, које, према актуелном Кривичном законнику, представља самостално кривично дело. Због тога се поставља питање међусобног односа одузимања малолетника као врсте отмице, које може бити радња извршења различитих кривичних дела, и одузимања малолетника као самосталног кривичног дела. Полазећи од тога, у раду ће најпре бити размотрено одузимање малолетника као врста отмице, са одговарајућим подврстама, односно модалитетима, а потом ће бити анализиран законски опис одузимања малолетника као самосталног деликта. Биће размотрена и спорна питања која се јављају у вези са тим, а посебно питање разграничења одузимања малолетника од општег кривичног дела отмице, као и дилема око средстава и начина њиховог извршења. Сасвим на крају биће приказана учесталост и распрострањеност одузимања малолетника на територији Републике Србије у периоду од 2005. до 2007. године.

Кључне речи: одузимање малолетника, отмица, недозвољене полне радње, геноцид, посебна заштита малолетника, Кривични законик.

Отмица деце – појам и карактеристике

Отмица деце несумњиво спада међу најстарије врсте отмице, па и најстарије злочине уопште. Према неким ауторима, ово је најстарији вид отмице људи који се јавља још у праисторији, а то се доказује чињеницом да је међу главна задужења старешине празаједнице спадало и помагање у случају да неком од чланова буде повређено или отето дете. У теорији

* Редовни професор, криминалистичко полицијска академија, Београд

се генеза речи отмица (енг. *kidnap*) везује директно за отмицу деце, уз образложење да је она у свом приватном значењу обухватала појам баш ове и овакве врсте отмице, а да је касније проширена и на друге модалитете, тако да се данас у англосаксонској литератури термином „*kidnap*“ означава свака отмица, односно отмица уопште.¹

Иначе, отмица деце се састоји у противправном одузимању малолетног лица од родитеља или другог физичког или правног лица коме је оно поверено. Пасивни субјект овде је искључиво малолетно лице, под чиме треба подразумевати, у начелу, лице које према праву односне државе није пунолетно (опште малолетство). Пол није од значаја будући да савремено право у том смислу не прави дискриминацију. Супротно, у старом праву се оваквом отмицом сматрало искључиво одузимање мушке деце, па се тако, на пример, у чл. 14 Хамурабијевог законика каже да се „има убити онај који отме малолетног сина другом човеку“.²

Савремено право не прави разлику ни између брачне, ванбрачне, позакоњене и адоптиране деце, па ни то нема утицај на постојање дела. У границама општег малолетства није битан ни узраст, мада се у пракси одузимају готово искључиво деца и млађи малолетници. Међутим, пасивни субјект може бити само лице које подлеже родитељском старању, па малолетници који су се осамосталили закључењем пуноважног брака не долазе у обзир. Исто важи и за малолетнике који по међународном праву уживају посебну заштиту и имунитете, будући да отмица таквих особа представља радњу извршења другог вида отмице (тзв. диплоотмица). Најзад, пунолетна лица овде не могу бити пасивни субјект чак ни у случају да се, услед душевне болести или заосталости у душевном развоју, налазе под старатељством, за шта су се својевремено залагали поједини наши теоретичари.³

У пракси се као извршиоци овог вида отмице претежно јављају родитељи (ако су судском одлуком лишени родитељског права), затим блиски сродници и лица која су од њих подстрекнута. У том смислу родитељи често ангажују криминалце или приватне детективе који за њихов рачун одузимају децу од другог родитеља или физичког или правног лица коме су поверена на чување и васпитавање. Познато је да

¹ Упореди: R. Clutterbuck, *Kidnap and Ransom: The Response*, Faber and Faber Ltd, London, 1977, p. 19.

² Детаљније видети: М. Вишић, *Законици древне Месопотамије*, М. Вишић, Београд, Ваљево, 1985, стр. 123, 148.

³ Види: М. Чубински, *Научни и практични коментар Кривичног закона Краљевине Југославије*, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 423; Н. Срзентић, *Коментар кривичних закона СР Србије, САП Косова и САП Војводине*, Савремена администрација, Београд, 1981,

је оваквих случајева било је и у нашој пракси, посебно у Београду.⁴ С друге стране, подразумева се да одузимање малолетника од лица код кога се налази, извршено од стране природног или адоптивног родитеља коме није одузето родитељско право, у принципу, није противправно, па у том случају нема кривичног дела. Изузетак су они родитељи којима родитељско право није одузето, али им деца нису поверена на чување (нпр. код развода брака), ако то учине противправно.

Отмица деце спада у директне и принуђивачке отмице, с обзиром на то да одузимање малолетника у циљу принуде и, поготову, изнуде према трећем лицу представља други вид отмице (узимање талаца). У погледу начина извршења могуће је одвођење или задржавање. Одвођење значи да је дете одведено из стана својих родитеља, или са другог места на коме се родитељи, односно друга овлашћена лица старају о његовом издржавању и васпитању. Задржавање подразумева да је дете само дошло, или је доведено од стране овлашћеног лица, или се на било који други начин нашло на месту где извршилац може неовлашћено да се стара о њему, па га овај спречава или на други начин задржава да се не врати.

Средства извршења су, као и код сваке друге отмице, сила, претња и обмана, али је могуће и наговарање, намамљивање, завођење и друго. Шта више, сила и претња ће у овом случају бити средство извршења само по изузетку. Карактеристично је, такође, да евентуални претходни или накнадни пристанак малолетника нема утицаја на постојање овог вида отмице, па ће кривично дело постојати и у случају кад је отети, изричито или конклюдентном радњом, дао свој пристанак, па чак и у случају прихватања молбе отетог лица да буде одведено, односно да не буде враћено родитељу или другом овлашћеном лицу. Али, ако је пристанак за одузимање дало лице код кога се малолетник налази и које је по закону овлашћено на давање таквог пристанка, кривично дело неће постојати.

Овим делом се не напада само слобода личности пасивног субјекта (малолетника), већ и осећања и природна потреба родитеља да се старају о својој деци, као и интерес друштва да се обезбеди правилан развој деце у интересу будућности читаве заједнице. Родитељи, али и друштвена заједница, имају право и дужност да се старају о деци, пре свега у интересу саме деце, да им омогуће и помогну их у школовању и стручном оспособљавању за корисне чланове друштва водећи рачуна о њиховим способностима и склоностима.

⁴ О отмици деце у страној легислативи и пракси види: P. Fass, *Kidnaped: Child abduction in America*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.; London, 1997, pp. 3-21 etc.

Посебна заштита малолетника је један од основних правних принципа свих цивилизованих земаља. У том смислу је 1959. године донета и Декларација ОУН о правима деце. Имајући све ово у виду, можемо закључити да је овде примарни објект заштите потреба да се обезбеди правилан развој малолетника, док су његове слободе и права објекти секундарног значаја. Из тога даље следи да се последица дела првенствено састоји у тактичком прекиду вршења дужности старања о малолетнику, а тек потом и посредно у стању лишености слободе кретања и одлучивања пасивног субјекта. У погледу виности, потребан је директан умишљај, којим мора бити обухваћено и посебно својство (малолетство) пасивног субјекта.

Мотиви извршиоца могу бити веома различити. Најчешћи су случајеви да се дело врши из осећања љубави према малолетнику или из користољубља – на пример, ради „продаје“ отетог малолетника брачном пару без деце – али су могуће и друге ниске побуде (безобзирна освета, мржња, завист, пакост и сл.). У случају кад овакву отмицу врше родитељи или блиски сродници пасивног субјекта, дело је, по правилу, позитивно мотивисано: љубављу, осећањем блискости и заједничке припадности, жељом да се живи са малолетником у породичној заједници и слично. Међутим, и овде су могуће ниске побуде, на пример жеља да се одузимањем малолетника напакост другом родитељу коме је он судском одлуком додељен. То може бити и отимање деце за награду, као и одузимање у намери да се на тај начин обезбеди нека повластица (дечији додатак и сл.). Најзад, као специфични облици користољубља код овог дела јављају се одузимање малолетника ради упућивања на просјачење, проституцију и слично, те ради коришћења његове радне снаге.⁵

Међународноправни појам отмице деце начелно је решен одредбама Хашке конвенције о грађанским аспектима међународне отмице деце из 1980. године. Сагласно члану 3 поменуте Конвенције, одвођење и задржавање деце ће се сматрати незаконитим ако предствала повреду права на старање које је добило лице, институција или било које друго тело, колективно или појединачно, по закону државе у којој је дете било стално настањено пре одвођења или задржавања, те ако су се у време одвођења или задржавања та права остварила, колективно или појединачно, или би се остваривала да није дошло до одвођења или задржавања.

⁵ О неким аспектима ове проблематике видети: М. Рељановић, „Спречавање експлоатације деце – међународни стандарди и стање у Србији“, *Страни правни живот*, бр. 2/2008, стр. 87-106.

У смислу наведене одредбе Хашке конвенције, одвођење детета из државе његовог уобичајеног боравишта је противправно ако је у држави где дете има уобичајено боравиште донета коначна судска одлука о поверавању детета на чување и васпитање једном родитељу, а други родитељ га одведе у другу државу уговорницу противно таквој одлуци, злоупотребљавајући право на виђење детета, као и ако је у тој држави донета одлука било ког органа која има карактер привремене мере о додељивању родитељског старања. Уколико није донета никаква одлука, тада је одвођење противправно у складу са материјалноправним прописима државе у којој је дете имало уобичајено боравиште у тренутку одвођења. При томе, Конвенција се примењује *ratione personae* на децу млађу од 16 година која имају уобичајено боравиште на територији једне од чланица Конвенције, с тим што држављанство детета и родитеља нема утицаја на примену Конвенције. Сам појам уобичајеног боравишта одговара, у принципу, појму пребивалишта.⁶

Модалитети одузимања малолетника као врсте отмице

У подврсте (модалитете) одузимања малолетника као врсте отмице сврставамо најпре тзв. брачну или блудну отмицу малолетника, која је посебан вид отмице деце и истовремено подврста обичне брачне или блудне отмице. У посебне модалитете спада и отмица малолетника ради денационализације која, под одређеним условима, може представљати и геноцидни акт. При томе есенцијалну карактеристику поменутих модалитета одузимања малолетника као врсте отмице представља специфична намера као циљ радње извршиоца.

Брачна или блудна отмица малолетника се састоји у одвођењу или задржавању малолетника, у намери закључења брака, вршења полног сношаја или недозвољене полне радње.⁷ Овај вид отмице је у већини елемената идентичан обичној брачној (тзв. брачној девојачкој), односно обичној блудној отмици, али има и одређених специфичности у погледу пасивног субјекта, средстава извршења, основа за искључење кривичне одговорности учиниоца и садржине умишљаја.

У смислу овог кривичног дела, малолетним се обично сматрају лица до седамнаесте године.⁸ Према томе, ако је пасивни субјект у

⁶ М. Маринковић., „Отмица деце“, *Билтени окружног суда у Београду*, бр. 73/2006, 60.

⁷ Ј. Таховић, *Кривично право – посебни део*, Научна књига, Београд, 1947, стр. 279.

⁸ У праву старе Србије и Краљевине СХС (до 1939. године) граница је била нижа, тако да се могло отети само малолетно женско лице до 15 година (чл. 189 КЗ). Опширније види код: Д. Алимпић, *Полициски речник* (књ. III), Геца Кон, Београд, 1927, стр. 157-160.

моменту одвођења или задржавања, учињеног у намери закључења брака или ступања у сексуалне односе, односно недозвољене полне радње (блудне радње или противприродни блуд) са отмицарем или трећим лицем, био дете или млађи малолетник, постојаће отмица детета, а ако је био старији малолетник или пунолетно лице, постојаће обична брачна или блудна отмица.

Даље, одузимање малолетника у наведеној намери може се извршити на било који начин, па и наговарањем и самим прихватањем молбе пасивног субјекта да пође, односно да остане са извршиоцем. Значи да евентуални претходни пристанак отетог лица није од значаја за постојање дела, па се овом врстом отмице сматра уговорена отмица, па чак и добегавање.⁹ Ово стога што пасивни субјект, због узраста или психичких аномалија, није способан да правилно схвати значај одвођења или задржавања, односно добегавања у поменутом смислу, нити последице које из тога могу проистећи, па је његов пристанак на отмицу правно ирелевантан.

Инкриминацијом овог дела законодавац ставља под посебну кривичноправну заштиту полну слободу ових лица, у времену кад још нису у стању да својим слободним одлучивањем заузму одговарајући став о свом сексуалном животу. Из истог разлога се накнадни пристанак отетог на склапање брака или на ступање у сексуалне односе овде не сматра основом за искључење кривичне одговорности учиниоца.

Иначе је „одвођење малолетника“ свеprisутан проблем и у светским размерама. Експерти ОУН процењују да је крајем XX века у свету било око 75 милиона „деце – робова“, од чега 40 милиона само у Азији. Они се искоришћавају за рад на плантажама, у локалним индустријама, као кућна послуга, па чак и у рудницима (Колумбија). Велики број таквих „радника“ криминалци отимају и потом продају послодавцима, често и у прекоморским земљама.¹⁰ Уз то се женска, а и мушка деца присиљавају на проституцију и, све више, на снимање порнографских филмова. Најтежа је судбина малолетника за које криминалци оцене да нису способни ни за рад ни за проституцију – њих осакаћују, ослепљују или на други начин унаказују и потом приморавају

⁹ О квазиотмицама и добегавању детаљније видети: М. Милошевић, „Појаве отмице и добегавања у Србији XIX века“, *Гласник Историјског архива Ваљева*, бр. 38 (2004), стр. 103-123.

¹⁰ Према подацима пакистанске хуманитарне организације „Помоћ затвореницима“, од 6. 8. 1988. године, у Пакистану се дневно киднапује петоро до седморо деце (преко 2.000 годишње), која се потом продају власницима циглана и рудника и вођама организованих просјачких банди у великим градовима.

на просјачење. На жалост, појава отимања деце ради упућивања на проституцију и просјачење је имала забрињавајуће размере и у бившој Југославији (нарочито међу Ромима).

Отмица деце као акт денационализације представља један од најстаријих модалитета. Познато је, наиме, да су појединци, којима су природа или друштвене околности, на овај или онај начин, ускратили могућност да се старају о властитом породу, одвајкада настојали да то „исправе“ на различите начине, па и отмицом. Код многих народа је током историје постојао обичај да се насилно одводе туђа деца, те да се потом васпитавају у духу и према обичајима отмицара. Циљ отмицара у овом случају је да дете прекине сваку везу са својим родитељима и средином из које потиче и да се у потпуности идентификује са средином у коју је присилно доведено. Отета деца су одгајана и васпитавана у духу нетрепеливости и мржње према својим сународницима или људима своје вероисповести, па и расе. Овакве отмице биле су карактеристичне за друштвене заједнице родовског и племенског типа (нпр. за северноамеричке Индијанце), али има и примера организованих, па чак и институционализованих отмица деце које су, ради денационализације, вршене од стране државних власти.

Најкарактеристичнији пример отмице ради денационализације представљао је тзв. данак у крви. Наиме, хришћанско становништво у крајевима под турском феудалном влашћу било је оптерећено многобројним дажбинама и наметима којима су их искоришћавали како аграрни господари – спахије, тако и централна власт, тј. султан и Порта. До 1656. године постојала је и једна нарочита дажбина позната као „данак у крви“, јер су Турци сваке пете године упућивали комесаре у покорне земље да од хришћана покупе малолетну мушку децу за узгој јаничара. Нарочитим системом васпитања од ове деце су стварани елитни војници, фанатично одани султану и мухамеданству. Одвођење је, наравно, вршено употребом најгрубљег насиља и суровошћу карактеристичном за османлијску страховладу. На жалост, и у савременој историји познати су слични злочини над српским народом.¹¹

Гледано са аспекта савременог међународног кривичног права, овај модалитет отмице малолетника (извршен од стране органа власти или одређених политичких група ради денационализације пасивног субјекта) може, под одређеним условима, представљати типичан акт

¹¹ Познато је, на пример, да су усташе са Козаре и из других српских крајева тзв. НДХ одводили децу желећи да од њих направе нацистичке „јаничаре“. Иако овакви покушаји нису имали успеха, они по својој чудовишности не заостају за другим облицима усташких злочина.

геноцида као међународног злочина. При томе имамо у виду да је геноцид (од грч. *genos* – род, племе и лат. *occidere* – убити) злочин према човечности, срачунат на уништење на било који начин одређене групе која чини једну целину повезану на националној, етничкој, верској или расној основи.¹² Између осталог, то се може извршити и присилним премештањем деце из једне скупине у другу, с намером да се потпуно или делимично уништи једна национална, етничка, верска или расна скупина.

Иначе је Резолуцијом Генералне скупштине ОУН 260 (III), од 19. 12. 1951. године, геноцид проглашен међународним злочином. По међународном кривичном праву, извршилац геноцида, као злочина према човечности, је одговоран и мора бити кажњен, без обзира на свој статус и функцију, и без обзира на чињеницу да ли је кривично дело геноцида кажњиво и по закону државе у којој је извршено, тако да не може добити азил ни у једној држави. Такође су све земље света обавезне да сарађују на превенцији, откривању и кажњавању починилаца геноцида, што проистиче из Резолуције Генералне скупштине ОУН бр. 3074 (XXVIII) из 1976. године.¹³

Према томе, отмица деце може, у извесним случајевима, бити и радња извршења кривичног дела геноцида у нашем кривичном праву, јер одговарајућа инкриминација гласи: „Ко, у намери да потпуно или делимично уништи неку националну, етничку, расну или верску групу као такву, нареди да се врше убиства или тешке повреде тела, или тешко нарушавање физичког или душевног здравља чланова групе, или да се група стави у такве животне услове који доводе до потпуног или делимичног истребљења групе, или да се примене мере којима се спречава рађање између припадника групе, или да се врши принудно пресељавање деце у другу групу, или ко, у истој намери, изврши неко од наведених дела, казниће се затвором најмање пет година или затвором од тридесет до четрдесет година“.

Да би одузимање, односно принудно премештање малолетника из једне скупине у другу представљало радњу извршења геноцида кажњивог и према члану 370 Кривичног законика Републике Србије потребно је, најпре, да се примене мере којима се врши принудно

¹² Ово питање је регулисано Њујоршком конвенцијом о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године, која је ратификована Указом Президијума Народне скупштине ФНРЈ (Сл. вјесник Президијума, бр. 2/1950).

¹³ О геноциду као злочину против човечности опширније види: А. Игњатовић, *Геноцид у међународном и националном кривичном праву*, НИУ „Војска“, Београд, 1996; К. Томашевски, *Изазов тероризма – проблеми сузбијања тероризма у међународној заједници*, Младост, Београд, 1983, стр. 159-163; и сл.

пресељење деце у другу групу (отмица), али да се то учини према њима зато што су припадници одређене расне, етничке, националне или верске групе, а не као према појединцима.

Циљ извршиоца је да деца на овај начин изгубе идентитет, тј. националитет (франц. *nationalite* – припадност једном народу), и то у контексту намере да се уништи читава заједница којој пасивни субјект припада. Такође, дело може бити извршено само од стране органа власти или организованих група које имају могућности за извршење оваквих дела на одређеним подручјима, будући да мање групе и, поготово, појединци то реално нису у стању. Уколико је одузимање деце извршено, али не од стране ових субјеката, или без намере денационализације, односно уништења читаве скупине, постојаће опште кривично дело отмице, или неко друго кривично дело којим је одузимање малолетника инкриминисано.

Одузимање малолетног лица као самостално кривично дело

Одузимање малолетног лица прописано је као самостално кривично дело у глави XXV Кривичног законика Републике Србије (КЗС), у групи кривичних дела против брака и породице. Поменуто кривично дело из члана 191 КЗС има основни (став 1), лакши (став 2) и квалификовани (став 3) и, условно речено, привилегован облик извршења (став 4). Полазећи од тога, може се констатовати да је извршилац основног облика одузимања малолетника она особа која малолетно лице противправно задржи или одузме од родитеља, усвојоца, стараоца или другог лица, односно установе, којима је оно поверено, или која онемогућава извршење одлуке којом је малолетно лице поверено одређеном лицу, за шта ће се казнити новчаном казном или затвором до две године (чл. 191, ст. 1 КЗС).

Према томе, радња извршења се састоји у задржавању или одузимању (одвођењу) пасивног субјекта од лица или институције којој је легитимно поверено. Такође, радња извршења основног облика одузимања малолетника може се састојати у онемогућавању извршења одлуке којом је малолетно лице поверено одређеном лицу. У овом случају, радњу извршења представља свака радња управљена на онемогућавање извршења одлуке којом је малолетно лице поверено одређеном лицу. За постојање кривичног дела довољно је да је таква радња предузета, а није неопходно да је извршење одлуке онемогућено.¹⁴

¹⁴ З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 469.

Задржавање, у смислу радње извршења дела, из чл. 191, ст. 1 КЗС подразумева да се пасивни субјект већ налазио код извршиоца кривичног дела који одбија да га преда лицу или установи којима је малолетно лице поверено да се о њему старају (спречавањем, навођењем да остане или на неки други начин).

Насупрот томе, одузимање подразумева активну радњу, пре свега одвођење малолетника са одређеног места, односно од лица код кога се претходно налазило. У теорији је изражено мишљење да, уколико се ради о малолетном лицу које је таквог узраста да се може говорити о утицају на његову вољу, не сме бити коришћена принуда у смислу истоименог кривичног дела (могући су само неки благи облици принуде, обмана, преварно поступање и сл.), јер би онда постојало то кривично дело, али постоји и дијаметрално супротно мишљење.¹⁵ Осим тога, кривично дело одузимања малолетног лица не врши се, по правилу, употребом силе или претње и није управљено на принуду и лишавање слободе кретања.

Извршилац може бити свако лице које нема право старања над малолетником. То може бити и мушко и женско лице, држављанин Србије, страни држављанин или апатрид, итд. С друге стране, из самог бића кривичног дела проистиче да су, у принципу, искључени родитељи, усвојоци, стараоци, односно установе или друга лица којима је, у складу са законом, поверено малолетно лице да се о њему старају. Изузетно, то може бити и један од родитеља коме је по неком основу право над малолетником ускраћено. Могуће је и саизвршилаштво оба родитеља ако су судском одлуком лишени родитељског права. Подразумева се да у том, а и у сваком другом случају, задржавање и одузимање морају бити противправни, што значи да се предузимају супротно закону, одлуци суда, органа старатељства или неког другог надлежног органа. С тим у вези, наша судска пракса стоји на становишту да када окривљени своје дете, које је узео ради виђења од разведене супруге, задржи, није то учинио противправно ако је дете поверено мајци пресудом страног суда која одлука није призната у нашој земљи.¹⁶

По самој природи ствари, пасивни субјект је малолетно лице, тј. лице које није навршило осамнаест година. Сматра се да је криминално-

¹⁵ Упореди: З. Стојановић, *оп. cit.*, стр. 468; М. Шкулић, *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Досије, Београд, 2003, стр. 376; Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд, 2006, стр. 540-543.

¹⁶ Пресуда Окружног суда у Београду Кж. 1151/96, од 2. септембра 1996. године, и пресуда Петог општинског суда у Београду К. 1099/95, од 21. септембра 1995. године (објављено у: *ЈПКК*, бр. 2-3/1997, стр. 405).

политички спорно то што пасивни субјект може бити и старији малолетник, поготову онда када се дело врши уз његов пристанак. Међутим, постојеће решење се доводи у питање и *de lege lata*. Наиме, Породични закон садржи одредбу којом је предвиђено да малолетно лице које је навршило петнаест година живота и које је способно за расуђивање може одлучити са којим ће родитељем живети (члан 60, став 4). Иако је циљ ове одредбе да се примењује у поступку у коме се одлучује о томе коме ће се малолетно лице поверити, треба узети да она има значај и за постојање овог кривичног дела, тј. да она прописује посебан основ искључења противправности.¹⁷

Законодавац је, такође, прописао да је извршилац дела чл. 191, ст. 2 КЗС особа која онемогућава извршење одлуке надлежног органа којом је одређен начин одржавања личних односа малолетног лица са родитељем или другим сродником. За овај, евидентно блажи облик извршења, запређена је новчана казна или затвор до једне године. Тежи облик кривичног дела одузимања малолетног лица постојаће ако је дело из ст. 1, чл. 191 КЗС учињено из користољубља или других ниских побуда, или је услед дела теже угрожено здравље, васпитање или школовање малолетног лица, за шта ће се учинилац казнити затвором од три месеца до пет година (чл. 191, ст. 3 КЗС).

Према томе, користољубива намера (или друге ниске побуде) не спада у базична обележје овог дела, већ може представљати само квалификаторну околност. Осим у случају постојања ових побуда као квалификаторних околности, овај тежи облик ће постојати и уколико услед основног дела наступе теже последице, а то су да је теже угрожено здравље, васпитање или школовање малолетног лица. С обзиром на то да се ради о тежој последици, потребно је да у односу на њу постоји нехат, а могућ је и умишљај, с обзиром да наступањем неких од ових последица нису остварена обележја неког другог кривичног дела (члан 27).¹⁸

С друге стране, привилеговани облик извршења кривичног дела одузимања малолетног лица постојаће ако је учинилац дела из става 1 и 3 овог члана добровољно предао малолетника лицу или установи којој је оно поверено, или омогући извршење одлуке о поверавању малолетног лица, при чему га суд може ослободити од казне (чл. 191, ст. 4 КЗС). Законодавац је, такође, изричито овластио суд да, ако изрекне условну осуду за дело из става 1 до 3 овог члана, учиниоцу може одредити обавезу да у одређеном року преда малолетника лицу или установи којој је

¹⁷ З. Стојановић, *op. cit.*, стр. 469.

¹⁸ *Ibid.*

малолетно лице поверено, или омогући извршење одлуке којом је малолетно лице поверено одређеном лицу или установи, односно одлуке којом је одређен начин одржавања личних односа малолетног лица са родитељем или другим сродником (чл. 191, ст. 5 КЗС). У противном, казна из условне осуде може бити реализована у смислу члана 65, став 2 КЗС.

Као што је већ истакнуто, одузимања малолетног лица је једино посебно кривично дело отмице које је континуирано постојало како у праву Краљевине Југославије,¹⁹ тако и у свим фазама нашег послератног кривичног права. Шта више, од доношења Кривичног законика, 1951. године (којим више није била предвиђена отмица жена), да новеле истог кодекса из 1973. године (којом је инкриминисана отмица ваздухоплова), овај деликт био је истовремено и једино дело отмице у нашем кривичном законодавству.

Раздвајањем савезног и републичко-покрајинског кривичног законодавства, у коме је по први пут инкриминисан општи појам отмице, наметнуо се проблем разграничења између тог кривичног дела у смислу и одузимања малолетника, које је и даље задржано као посебан деликт.²⁰ Законодавац је 2005. године овај проблем решио тако што је одредио да ће одузимање малолетника (чл. 191 КЗС) постојати само у случају када нису испуњени елементи бића кривичног дела отмице. Према томе, отмица деце, по правилу, није инкриминисана у оквиру чл. 134 КЗ, чак ни када се ради о тежем облику отмице квалификованом малолетством таквог субјекта (ст. 3).

Основ за разликовање је побуда извршења будући да, супротно отмици, одузимање малолетника није управљено на лишење слободе кретања и одлучивања пасивног субјекта. У пракси се као извршиоци овог дела најчешће јављају блиски сродници, а нарочито родитељи којима је, по неком основу, ускраћено право старања над дететом, односно особа коју је такав родитељ подстрекивао и помагао. Исто важи и за родитеље којима право старања није ускраћено, али им дете није поверено на чување (нпр. код развода брака), а који одвођење – задржавање детета врше на противправан начин.

Такође, отмица деце је, по правилу, позитивно мотивисана (љубав

¹⁹ О отмици деце („одвођењу малолетника“) у казненом праву Краљевине Југославије детаљније видети: Д. Алимпић, *op. cit.*, стр. 157-160; Т. Живановић, *Основи кривичног права – посебни део* (књ. I), Геца Кон, Београд, 1923, стр. 92-95; и сл.

²⁰ О кривичном делу одузимања малолетног лица у законодавству Републике Србије од 1977. до 2005. године детаљније видети: М. Петровић, И. Симић, *Кривични закон Републике Србије: практична примена*, Пословна политика, Београд, 1994, стр. 118, 119; Љ. Јовановић, Д. Јовашевић, *Кривично право – посебни део*, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 169-171; и сл.

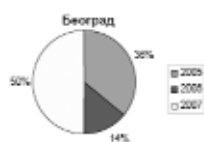
отмичара према пасивном субјекту и сл.), а само изузетно користољубљем или другим побудама. Најзад, сматрамо да је један од кључних основа за разликовање чињеница да је одузимање малолетника срачунато на дугорочно, чак и трајно задржавање пасивног субјекта, док је код општег кривичног дела отмице ово задржавање једнократно и привремено. Овакав став проистиче и из упоредног права, односно стране теорије и легислативе.²¹

Међутим, ако је отмица детета извршена у циљу изнуде откупнине (киднаповање у најужем смислу речи), односно ако је везана за какав други циљ, па, према томе, садржи карактеристичну принуду на чињење, нечињење или трпљење – биће испуњени елементи бића кривичног дела из чл. 134, ст. 3 КЗС. У сваком случају је неспорно да између кривичних дела из чл. 134, ст. 3 и чл. 191 КЗС стицај није могућ, јер се међусобно искључују (принцип алтернативитета). Евентуално би се отмицом детета могли остварити елементи бића међународног тероризма из чл. 391, ст. 1 КЗС, или неког другог специјалног деликта отмице, под условом да су се стекли и други елементи које законодавац прописује, као и елементи кривичног дела геноцида у смислу чл. 370 КЗС ако је то учињено ради денационализације у контексту намере да се уништи ентитет коме припада пасивни субјекат.

У погледу учесталости и распрострањености кривичног дела из члана 191 КЗС на територији Републике Србије, а у периоду од 2005. до 2007. године (**ПРИЛОГ**), охрабрујуће делује чињеница да је реч о малобројним деликтима (свеукупно 70). Иако се њихов број у посматраном периоду стално увећавао, тако да је у 2007. години и у Београду и, укупно, у Србији извршено ових дела готово колико у претходне две године заједно, објективно нема разлога за забринутост јер је учесталост извршења заиста ниска. Осим тога, на подручју трећине полицијских управа у посматраном периоду није пријављен ни један случај извршења овог кривичног дела (Крагујевац, Јагодина, Лесковац, Врање, Нови Пазар, Сомбор, Зрењанин, Кикинда), или је то учињено само по једном (Прокупље, Краљево, Чачак). Најзад, иако одузимање малолетника није флагрантно кривично дело као што су то неки други модалитети отмице (нпр. узимање талаца), сматрамо да проблем тзв. тамне бројке криминалитета ни у овом случају није изразит.

²¹ Упореди: Wright A. R.: *Encyclopedia of Criminology* (vol. II), Routledge, New York; London, 2005, p. 905, 906.

година/ полицијска управа	2005	2006	2007	Укупно по ПУ
БЕОГРАД	5	2	7	14
КРАГУЛЕВАЦ				
ЈАГОДИНА				
НИШ		1	1	2
ПИРОТ			2	2
ПРОКУПЉЕ		1		1
ЛЕСКОВАЦ				
ВРАЊЕ				
ЗАЈЕЧАР	4	1		5
БОР	1	1		2
СМЕДЕРЕВО		1	2	3
ПОЖАРЕВАЦ	1		2	3
ВАЉЕВО			2	2
ШАБАЦ		1	4	5
КРАЉЕВО			1	1
КРУШЕВАЦ	1		1	2
ЧАЧАК			1	1
НОВИ ПАЗАР				
УЖИЦЕ		2		2
ПРИЕПОЉЕ				
НОВИ САД	1	5	3	9
СОМБОР				
СУБОТИЦА	2	2		4
ЗРЕЊАНИН				
КИКИНДА				
ПАНЧЕВО	2	2	5	9
С. МИТРОВИЦА	1		2	3
Укупно по години	18	19	33	70

ЛИТЕРАТУРА:

- Алимпиић Д., *Полицијски речник* (књ. III), Геца Кон, Београд, 1927.
- Вишић М., *Законици древне Месопотамије*, М. Вишић Београд, Ваљево, 1985.
- Игњатовић А., *Геноцид у међународном и националном кривичном праву*, НИУ „Војска“, Београд, 1996.
- Јовановић Љ., Јовашевић Д., *Кривично право – посебни део*, Полицијска академија, Београд, 2002.
- Clutterbuck R., *Kidnap and Ransom: The Response*, Faber and Faber Limited, London, 1977.
- Лазаревић Љ., *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд, 2006.
- Лазаревић Љ. и др., *Коментар Кривичног законика Црне Горе*, Штампарија „Обод“, Цетиње, 2004.
- Lowenstein L. F., “Parental child abduction: a literature review”, *The Police Journal*, No. 3/2002, pp. 234-244.
- Маринковић М., „Отмица деце“, *Билтени окружног суда у Београду*, бр. 73/2006, стр. 60-63.
- Милошевић М., *Отмица – реликт прошлости, злочин будућности*, Дечије новине, Горњи Милановац, 1990.
- Милошевић М., „Појаве отмице и добегавања у Србији XIX века“, *Гласник Историјског архива Ваљево*, бр. 38 (2004), стр. 103-123.
- Петровић М., Симић И., *Кривични закон Републике Србије: практична примена*, Пословна политика, Београд, 1994.
- Рељановић М., „Спречавање експлоатације деце – међународни стандарди и стање у Србији“, *Страни правни живот*, бр. 2/2008, стр. 87-106.
- Срзентић Н., *Коментар кривичних закона СР Србије, САП Косова и САП Војводине*, Савремена администрација, Београд, 1981.
- Стојановић З., *Коментар Кривичног законика*, Београд, Службени гласник, 2006.
- Таховић Ј., *Кривично право – посебни део*, Научна књига, Београд, 1947.
- Томашевски К., *Изазов тероризма – проблеми сузбијања тероризма у међународној заједници*, Младост, Београд, 1983.
- Fass P., *Kidnaped: Child abduction in America*, Harvard University Press, Cambridge, (Mass.); London, 1997.
- Хирјан Ф., Сингер М., *Малолетници у кривичном праву*, Глобус, Загреб, 1987.
- Чубински М., *Научни и практични коментар Кривичног закона Краљевине Југославије*, Геца Кон, Београд, 1934.
- Живановић Т., *Основи кривичног права – посебни део* (књ. I), Геца Кон, Београд, 1923.
- Шкулић М., *Малолетници као учиниоци и као жртве кривичних дела*, Досије, Београд, 2003.
- Wright A. R., *Encyclopedia of Criminology* (vol. II), Routledge, New York; London, 2005.

Professor Milan Milošević, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

CHILD ABDUCTION AS A TYPE OF ABDUCTION AND INDEPENDENT CRIMINAL OFFENCE

Summary: Abduction of minors is a type of abduction which consist of unlawful abduction of a minor from parents or other physical or legal person entrusted with care of a minor. However, there is a big difference between the child abduction as a form of abduction, with characteristic varieties (parental child abduction, child abduction for sexual abuse, child abduction as an act of denationalisation) and child abduction in narrow sense which, according to the current Criminal Code, represents independent criminal offence. Therefore, a question of mutual relationship between child abduction as a type of abduction (which can be a consequence of various criminal offences) and child abduction as independent criminal offence imposes itself. The paper first considers child abduction as a type of abduction, and then analyses legal description of child abduction as independent offence. The paper also considers controversial issues relating to this matter, especially the issue of discrimination of child abduction from general criminal offence of abduction, as well as the dilemma concerning means and ways of their conduction. An overview of frequency and spreadness of child abduction at the territory of the Republic of Serbia, for the period 2005-2007, will be presented at the end of the paper.

др Зоран Кековић*
др Зоран Тодоровић**

УГРОЖАВАЊЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТ

Сажетак: Рад представља поглед на основне проблеме угрожавања животне средине у Републици Србији, узроковане постојећим друштвеним, природним и техничко-технолошким условима. Концепти националних стратегија безбедности савремених европских држава, али и држава у окружењу Републике Србије, поред „војних“ – класичних претњи, данас уважавају и тзв. „невојне“ изазове, ризике и претње по националну безбедност, где се безбедност животне средине посматра као део укупних безбедносних процена. Радом је указано на развојност извора и облика угрожавања животне средине, пре свега еколошког криминалитета и других намерних облика угрожавања.

Кључне речи: животна средина, извори угрожавања, еколошки криминалитет, интегрални систем безбедности, национална безбедност.

Увод

Ратови у 20. веку показали су значај животне средине и природних ресурса за стране у сукобу. У мирнодопским условима још више су истакнута питања угрожавања животне средине и њена безбедносна функција. Схваћен је и шири значај вредности здраве животне средине који се данас узима у контексту укупних безбедносних прилика у држави, односно друштвеној заједници.

Проблем угрожавања животне средине није само питање њеног очувања, већ део комплекса основних безбедносних проблема са којима се држава данас суочава. „Модернизација“ и „позападњачење“¹ су, поред

*Ванредни професор, криминалистичко полицијска академија, Београд

** МУП Србије

¹ Ова два термина су кључна у образлагању односа различитих цивилизација које конвергирају „западној цивилизацији“ у којој данас доминирају либерална демократија и либерална економија са установљеном културом конзумеризма – потрошње која имплицира већу производњу. Успоставио их је Самјуел Хантингтон говорећи о данашњем постојању девет цивилизација чији се односи, након слома блоковске подељености, узимају као основни чиниоци „преобликовања“ света. Види: Хантингтон П., Самјуел: *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД – Подгорица, „РОМАНОВ“ – Бања Лука, 2000, стр. 61-85.

огромног напретка у унапређењу социјално-економских услова за живот човека, донели и низ опасности за природу и човека: нуклеарне и хемијске удесе, загађење воде и ваздуха, ерозију земљишта, ширење пустиња, ефекте стаклене баште, ратове, киселе кише, прекомерно црпљење необновљивих ресурса итд. То показује да друштвени развој може бити и деструктиван и да његове последице анулирају његове позитивне ефекте.

Појам **угрожавања животне средине** Републике Србије мора се одредити што шире, с обзиром на спектар извора и облика штетних утицаја у животној средини. Стога, под овим појмом подразумевамо оне појаве из природе или техничко-технолошких система или понашања које у дужем временском периоду, у значајнијем обиму, производе или могу произвести последице којима се нарушавају или могу нарушити вредности животне средине, живот и здравље људи и, у ширем смислу, угрозити укупна безбедност државе и друштвене заједнице. Виталне вредности друштва: интегритет, уставни поредак, територијална целокупност, слободе и права човека и грађанина, друштвене институције, могу на посредан начин бити угрожене нарушавањем вредности животне средине. Ови циљеви се могу постићи и без отворене манифестације силе у међународним односима.

У ужем смислу, појам угрожавања животне средине односи се на човека и елементе флоре и фауне, вредности створене људским радом и природне ресурсе, а њихова заштита спроведена је кроз систем императивних норми.

Фактор који усложњава област заштите и унапређења животне средине и њеног угрожавања у Републици Србији јесте чињеница да је Србија у непосредној прошлости била изложена бомбардовању од стране НАТО алијансе на целој својој територији. Последице које су ове активности изазвале у животној средини тек треба дубље истражити. Ако се узму у обзир раније ратне операције великих сила на другим географским подручјима, где су се последице по здравље људи, биљног и животињског света манифестовале након више година, може се оправдано очекивати њихово касније испољавање.

1. Узроци и начини угрожавања животне средине

Показатељи угрожавања животне средине дају нам за право да устврдимо да су **друштвени узроци** угрожавања претежнији у односу на **природне** и да од схватања узрока угрожавања зависи и организовање система њене заштите и унапређења. Под друштвеним узроцима подразумевамо, пре свега, активности човека као доминантног фактора

заштите и угрожавања животне средине: ствараоца и управљача технологијама, изазивача ратова, модификатора климе и мора, градитеља градова, саобраћајница итд. Зато можемо рећи да је друштво, као сложен феномен кога чине различити елементи и процеси, неумитно и генератор узрока угрожавања животне средине.

С обзиром на **начине и порекло**, угрожавање животне средине условно можемо класификовати као:

а) **Угрожавање радиолошко-хемијским, физичким (бука, вибрације, честице и др.) и биолошким агенсима, са бројним модификацијама** извора и облика угрожавања који потичу из мирнодопских или ратних услова. Овај начин угрожавања превасходно је везан за његово вештачко порекло, као производа научно-техничког и технолошког напретка у области цивилних и војних технологија. Он има две модификације. **Прва** је заснована на даљем интензивном научно-техничком развоју, чији производ представља проналазак нових РХБ-агенса, овладавање њиховом (зло)употребом, а **друга** је његова супротност и тиче се примене заосталих научно-техничких принципа и технологија у процесима у којима се ови агенси неконтролисано ослобађају.

Савремени развој праћен је акцидентима² на нуклеарним електранама, у хемијској индустрији, биолошким и фармацеутским лабораторијама итд, а њихове последице су најчешће катастрофалне (Чернобил, Бопал итд.). На територији Републике Србије, уз велике градове, реке и саобраћајнице, изграђен је велики број хемијских постројења у којима се производе, примењују, складиште и транспортују опасне материје, где су настајали и сада настају хемијски акциденти (Панчево, Шабац, Суботица, Сремска Митровица итд.).

б) **Угрожавање геофизичким оружјем за промену времена и климе, мора и океана, изазивање земљотреса и олуја и манипулисање електромагнетним зрачењем** које допире на земљу, у литератури често називано „оружје за промену човекове средине“, „еколошко оружје“ итд. Ради се о намерним геофизичким модификацијама које се примењују у миру и рату ради подривања безбедности одређене земље. Темелји се на чињеници да је у неким

² Према *Закону о заштити животне средине*, Службени гласник Републике Србије, број 135/2004, синоним за термин „акцидент“ је „удес“ под којим се подразумева изненадан и неконтролисан догађај или низ догађаја, који настаје неконтролисаним ослобађањем, изливањем или расипањем опасних материја при производњи, промету, употреби, превозу, преради, складиштењу, одлагању или дуготрајном неадекватном чувању. Узроци акцидената су субјективног и објективног карактера: непажња запослених, виша сила, неконтролисани технички услови итд.

регионима света нагомилана већа количина природне енергије него обично, и да је могуће изазвати њену нестабилност ако се она идентификује и покрене мањим енергетским потенцијалом.³ Дакле, могуће је вештачким путем изазивати земљотресе, високе таласе, поремећај еколошке равнотеже неког предела, промене режима падавина итд.

Српско поднебље било је суочено са променом атмосфере током НАТО бомбардовања 1999. године. Тада је ваздушни простор Србије бомбардован ракетама чији су садржаји мењали микро-физичке особине облака како би се повећала или смањила видљивост приликом навођења пројектила НАТО-снага, или ометала српска противваздушна одбрана.

Оба начина угрожавања у највећој мери су производ људског делања (постоје и природни РХБ агенси чије је присуство у животној средини свакодневно, као што је зрачење Земљине коре или космоса), што потврђује став о човеку као главном узрочнику угрожавања животне средине.

Даља операционализација проблема угрожавања животне средине учињена је кроз појмовно одређење **извора** (природних, друштвених и техничких) и **облика** угрожавања (еколошки криминалитет и еколошка субверзија — са појединачним актима насиља) животне средине, наслоњена на претходну поделу **начина и порекла** угрожавања животне средине, као ширих појмова.

2. Извори угрожавања животне средине у Републици Србији

Мерило за оцену поузданости успостављеног система заштите животне средине је његова успешност у правовременом идентификовању потенцијалних **извора и облика** угрожавања, као и ефикасност у спречавању и отклањању њихових последица. Већ смо истакли да се **чиниоци и узроци** угрожавања животне средине морају узети у обзир приликом конципирања и изградње система безбедности и утврђивања његових функционалних и организацијских претпоставки.

Полазиште за организовање и функционисање система заштите и унапређење животне средине јесте идентификација потенцијалних **извора угрожавања** у Републици Србији где под њима подразумевамо

³ Опасност од употребе геофизичких оружја одавно је уочена, па су 1975. године САД и СССР, након тајних преговора, одвојено и истовремено поднеле Комитету за разоружање предлог Конвенције о забрани примене метода за промену човекове околине у војне или било које друге непријатељске сврхе. Наведено према чланку Бхупенра М. Јасанија: *Ратовање промјеном човјекове околине, екоцид и оружја масовног уништавања*, СИПРИ, издање „Глобус“, Загреб, 1976, страна 157

оне друштвене, природне и техничко-технолошке појаве које нарушавају целокупност и интегритет животне средине, чиме негативно, непосредно или посредно, утичу и на стање безбедности друштвене заједнице и државе. У садашњим условима друштвеног, економског, техничко-технолошког, научног, информатичког развоја, тешко је побројати потенцијалне изворе угрожавања животне средине. Ипак, ради њихове лакше класификације могуће је, с обзиром на **улогу човека** у одређеној појави која угрожава безбедност, извести општу поделу извора угрожавања на: **објективне** (условљене природно-географским и међународним положајем, климом, потенцијалом природних богатстава итд.) и **субјективне изворе угрожавања** (политичке и друштвене противречности, идеологија, достигнути степен економске развијености и достигнути ниво културног развоја итд.). С обзиром на **природу порекла извора угрожавања** животне средине у нас, можемо их делити на: **друштвене, природне и техничко-технолошке**.

Друштвени извори угрожавања животне средине тичу се друштвено-економских противречности као последице неравномерности друштвеног и материјалног развоја заједнице. Огледају се у супротстављености интереса различитих политичко-економских, етничких, верских и других група. У контексту безбедности животне средине, питање друштвених извора угрожавања, у најширем смислу, доводи се у везу са вољом носилаца политичке власти да означи заштиту и очување животне средине за фактор безбедности друштвене заједнице. То значи да систем заштите еколошких вредности има садржински еквивалент у стварном интересу носилаца политичке власти за овим добрима чиме би се, у извесном смислу, отклонио антагонизам који постоји између економских, социјалних и еколошких интереса.

У ужем смислу, друштвене противречности као изворе угрожавања животне средине налазимо у култури, идеологији, образовању, положају у међународној заједници, демографском развоју (миграционим кретањима, пренасељености, урбанизацији, неадекватним просторним плановима, сиромаштву), итд. Сви ови чиниоци могу се појединачно сагледавати као извори угрожавања животне средине у Републици Србији, а у њиховом испољавању може се запазити одређени синергизам.

Ово питање додатно оптерећује чињеница да се Република Србија налази у фази друштвено-економске трансформације која производи низ ризичних друштвених ситуација са реперкусијама које се могу сагледати и у домену безбедности животне средине. Економско-социјална криза, као њена последица, произвела је инертност друштвене заједнице за стање животне средине. Друштвена свест о неопходности очувања

животне средине у садашњим друштвеним околностима сужена је на бригу о егзистенцијалним питањима опстанка, у чији видокруг тешко доспева „зелена свест“ као одраз више друштвене и духовне софистицираности.

Даље, оријентација Републике Србије ка придруживању Европској унији ставила јој је у обавезу усвајање низа еколошких прописа којима ће попунити празнине у области унутрашњег еколошког законодавства. Поставља се питање друштвене реакције изазване усвајањем ових прописа, посебно њиховим спровођењем у живот, с обзиром на економске трошкове који ће неминовно настати применом норматива надокнаде за коришћење и оштећење вредности животне средине, као економске таксе у области експлоатације природних добара, и обавезне заштите еко-медијума у процесима производње. Осим тога, појединачна и лична одговорност грађана у свакодневном додиру са еко-вредностима и еко-медијумима биће ригорознија због појачане правне пресије проистекле из норми кривичног и прекршајног нивоа.

Безбедносни аспект друштвених извора угрожавања животне средине треба сагледати и у светлу значајних природних ресурса којима располаже Србија: слатководни извори, рудна налазишта, шуме, земљиште и др., који су предмет интересовања мегасветског капитала. Ипак, као последица данашњих друштвено-економских промена, пре свега својинске трансформације друштвеног и државног капитала – рудника, слатководних извора, индустријских гиганата, земљишта, шума, дошло је до непланских и екстремних захвата у експлоатацији природних богатстава и прекограничних црпљења ових потенцијала.

С обзиром на догађаје из непосредне прошлости, као потенцијални извор угрожавања сигурности животне средине морају се размотрити и **ратна дејства**. Њих, као изворе угрожавања, можемо поделити на оне где се дејством оружја за масовно уништавање **непосредно угрожавају човек и животна средина**, и оне којима се **изазивају или подстичу техничко-технолошке катастрофе и елементарне непогоде**. Република Србија се суочила са оба извора угрожавања током НАТО бомбардовања 1999. године. Авијација НАТО је приликом бомбардовања СР Југославије користила авионе А – 10 Thunderbolt који у својим борбеним комплетима за авионски топ 30 м имају муницију са зрном израђеним од осиромашеног урана (уранијума) U238. Утицај бомбардовања био је непосредан на свим местима експлозије, док се посредан утицај огледа у уништавању објеката који имају штетно дејство по ваздух, воду и земљиште.⁴

⁴ Видети шире: Keković, Z., Eco-Terrorism Between the Hypothesis and the Reality, *Kriminalističke teme* 1-2, 2003, Sarajevo, p. 227.

Проток капитала, људи, знања, технологија основни су захтеви глобалистичких стратегија које, поред несумњиво позитивних вредности, у условима транзиционих промена у нас, носе и значајан фактор ризика. Социјална и економска криза у којој се налази српско друштво, изазвана је, добрим делом, утицајем „спољног“ фактора, који у „лабилну“ економско-социјалну структуру инкорпорира сопствени идеолошко-политички и економски модел. Као последица „отворености“ за све „ново“, у земљу се уносе застареле и прљаве технологије, транзитирају отпадне материје, страни инвеститори купују изворишта воде⁵ итд. Безбедносну страну наведених чињеница, као извора угрожавања животне средине, неопходно је отворено сагледати, уз могућност да се отвореном или прикривеном контролом над економским и социјалним ресурсима управља политичко-економским кризама. То се посебно види на примеру обнове разрушених инфраструктура у постконфликтном окружењу, где се западне владе понашају као послодавци који управљају кризама на начин који западним кредитима и технологији отвара пут дугорочне обнове неразвијене или разрушене привреде.⁶ Ово је утицало на то да се у земљама трећег света на стране фирме гледа као на актере који продужавају конфликт или одржавају стабилност. Оне то могу чинити стварањем веза са политичким структурама и владиним чиновницима, успостављањем веза са локалним фирмама за експлоатисање природних ресурса, подстицањем трговине оружја и даљом милитаризацијом друштва. Недостатак политичке контроле, одговорности и транспарентности, када је у питању удружена улога фрагментираних актера безбедносних политика, подстиче овакав развој догађаја.⁷

Природни извори угрожавања животне средине манифестују се

⁵ Окружни суд у Шапцу, 2005. године, поништио је купопродајни уговор склопљен између Водопривредног предузећа „Подриње“ из Шапца и британског држављанина Блека Кристофера којим је наведеном лицу, 2003. године, за суму од 4.850.684 динара продато 24 хектара земљишта на којем се налазе три слатководна језера површине 19 хектара, настала експлоатацијом шљунка у Табановићу код Шапца. Језера су акумулирана изданцима реке Дрине за која су 1995. године урађена студијска истраживања којима је потврђено да се ради о ретком слатководном потенцијалу, изузетне чистоће и великог дотока. Те чињенице нису приказане државним органима приликом верификације уговора, што је било неопходно с обзиром да се радило о земљишту у друштвеној својини. Видети и текстове у дневном листу „Блиц“ од 26. 9. 2003. године и недељнику „Глас Подриња“ од 8. 4. 2004.

⁶ Кековић З., Безбедност у новом корпоративном окружењу, *Безбедност*, 6/06, МУП РС, Београд.

⁷ Haufler, V., Is there a Role for Business in Conflict Management? *Turbulent Peace*, United State Institute of Peace, 2001.

кроз природно-географске, климатске и територијалне особености положаја Републике Србије, који на њу могу утицати позитивно или негативно.

Ефекти глобалног загревања светске климе на наше поднебље испољавају се кроз: смањење укупне количине падавина или њихово увећање, повећање температуре, појачано сунчево зрачење, суше, пожаре, отапање ледника, пресушивање извора, одроне и клизишта, поплаве итд. Уколико се природна средина посматра као уређен систем више подсистема, може се запазити да се процес загађивања развија релативно уједначено (временски и просторно), што значи да у тим условима између елемената система долази до изградње одређених структуралних веза. У вези са тим је чињеница да до загађивања не доводи свака природна емисија загађујућих супстанци, већ само она која води битним променама у структури средине. **То је и суштинска особина природе, да производи равнотежна стања у односу на емисије које сама ствара.** Даље испољавање ових ефеката неминовно је везано за утицај на животну средину као један од фактора безбедности, стабилности, развоја и опстанака друштвене заједнице.

Географски положај Републике Србије, са становишта безбедности животне средине, треба посматрати и у односу на географско окружење из којег могу потицати извори угрожавања. Пре свега мислимо на близину нуклеарних и хемијских постројења држава у окружењу. Климатски и хидролошки услови (ветар, падавине, облаци, водени токови) не познају државне границе, чак и када се вештачким путем модификују и када се планира њихова контрола. Република Србија до сада није изградила програм заштите за случај хаварија на нуклеарним електранама у суседним земљама и отклањања евентуалних последица, али је усвајањем Закона о заштити животне средине приступила *Програму управљања и провере система за заштиту животне средине (EMAS – Eco-Management and Audit Scheme)*, кроз који су доступне информације о заграничним загађењима у Европи.

Природни извори који могу угрозити животну средину Србије су: **земљотреси**, чије је дејство испољено више пута у највећој разорности која је доводила до промена у растреситим слојевима земљишта, до покретања клизишта и одрона, мењања станишта биљака и животиња итд.; **климатске промене**, које доводе до загађења вода, смањења обрадивих површина земљишта и његовог превођења у мочварно тло; **пожари и поплаве**, који воде измени вегетационог покривача и хидролошког стања, нарушавању природног циклуса испаравања и кондензације итд.

Техничко-технолошки извори угрожавања животне средине

Републике Србије производ су ризичних техничко-технолошких процеса у којима се неконтролисано и наедекватно употребљавају хемијске, физичке и биолошке материје мутагених, токсичних и канцерогених својстава, чије је разлагање дуготрајно и које путем размене материја доспевају у организме људи, биљака и животиња. С обзиром да се у Србији, из године у годину, повећава производња, употреба, увоз и промет опасних материја, као и број њихових корисника, овај фактор постао је најзначајнији приликом сагледавања потенцијалних еколошких ризика и безбедности животне средине. Производња опасних материја у хемијској индустрији у сталном је порасту, док је процес унапређења заштите од хемијских акцидентата спор и скопчан са тешким економским стањем српске индустрије.

Техничко-технолошки аспект угрожавања животне средине везан је и за економска улагања у опрему за заштиту, што знатно поскупљује процес производње и цену производа на тржишту. Између ових супротстављених фактора мора се уденути социјални чинилац који узима у обзир потенцијалне последице и њихово отклањање, кроз разне облике здравствено-социјалних припадљивости и издвајања за запослене и грађане угрожене небезбедним и штетним производним процесима или поступцима. То је и разлог за што брже увођење ригорозније „зелене“ правне регулативе на путу Републике Србије у Европску унију.

Србија се убраја у средње развијене земље и поседује различита рудна богатства и релативно развијену технологију за њихову експлоатацију и прераду до полупроизвода. Међутим, даља обрада изискује високо специјализоване технологије и системе прераде и у овим условима се не може спровести без ризика. Значајан чинилац који доприноси постојању ризика у индустријској производњи јесте недовољан ниво техничког образовања кадра за управљање индустријским системима високоспецијализованих технологија, које подразумевају и развој **базне и прерађивачке индустрије безотпадних технологија**. Већина индустријских постројења се заснива на релативно застарелим технологијама које могу интензивно да загаде ваздух, воду и земљиште. Ризик, као могућност настанка опасног догађаја, је свакодневан и зависи од интеракције човека и његовог окружења, чију садржину објашњавамо појмовима акциденталног и епизодног загађивања животне средине.

Спектар акцидентних техничко-технолошких извора угрожавања животне средине је велики. Може се сагледавати у контексту извора угрожавања радне и животне средине у које убрајамо: **производне и друге погоне** у којима се опасне супстанце производе или употребљавају, **индустријска складишта опасних супстанци, превозна средства и**

путеве за превоз опасних материја, складишта и депоније опасног отпада. Особеност акцидентних и епизодних загађења је у изненадности њиховог наступања. Осим тога, неизвесно је и место акцидентног догађаја. Релативно су предвидиви догађаји у непокретним, стационираним производним и прерађивачким комплексима, али посебну тешкоћу представљају удеси у транспорту загађујућих материја, у којима је немогуће предвидети ни време ни место удеса. Реакција на удес ове врсте представља проверу постављеног система заштите.

Спречавање емисије загађујућих материја може се остварити планирањем и контролом процеса производње, транспорта, складиштења и одлагања, споровођењем техничко-технолошких стандарда, одговорним понашањем човека у овим поступцима итд., што је основни елемент предупређења акцидената. При разматрању техничко-технолошких извора угрожавања животне средине у нашим околностима потребно је сагледати и потенцијалне начине смањења загађења чије изворе налазимо у хемијској индустрији, сагоревању нафте и гаса, сагоревању угља и производњи угљене прашине, емисији из индустријских и комуналних депонија. Интензитет емисије ових извора могуће је смањити кроз измене у процесу производње, разградњом, изоловањем или издвајањем загађујућих материја и, на крају, њиховим одлагањем на безбедна места.

3. Еколошки криминалитет као претња еколошкој безбедности у Србији

Еколошки криминалитет, као штетно деловање на животну средину, део је укупног криминалитета и једна је од његових новијих компоненти, као продукт општег друштвеног развоја. Окренут је против вредности животне средине (правних норми којима је инкриминисан штетан утицај на вредности животне средине), које савремено друштво истиче и штити јер су основ опстанка човека и његове врсте.

У Републици Србији животна средина је вредност којој је утврђена уставна заштита. Из уставне основе овим вредностима пружена је **директна** заштита у Кривичном законiku. Осим директне кривично-правне заштите, **индиректно** заштита је пружена и већим бројем законских и подзаконских аката из других области, којима су предвиђене кривичне, прекршајне и санкције за привредне преступе за нарушавање одређених хумано-еколошких вредности. Разлог за то је сложеност друштвених токова који се не могу сагледати кроз инкриминисање непожељног понашања унутар једног или неколико кривичних закона. Због тога је друштво донело низ закона из ове области, те казнено-

правних норми има унутар више појединачних закона. Оне су често некомплементарне са одредбама Кривичног законика Републике Србије, контрадикторне, па и недовољне да обухвате природу одређених појава из ове области.⁸

Посматрајући криминалитет као друштвено штетну појаву, као нежељено и инкриминисано понашање усмерено ка одређеним правним објектима, неопходно је одредити које су то вредности животне средине које су признате као објекти заштите. Екологија, као наука изникла из биолошке науке, проучавајући свеукупност односа и процеса између човека и природе пружила је њихову класификацију и систематизацију и сагледала које су то основне вредности које чине животну средину и процесе у њој. Као основне вредности истакнуте су: **вода и водотокови, земљиште, ваздух и живи свет**. У ову скупину, у новије време, унета је **и енергија**, с обзиром на значај различитих облика њеног испољавања у процесима у живој и неживој природи.

Утицај човека на природу данас је свеобухватан, с обзиром на висок степен његове друштвено-економске организације. Због тога се овај утицај мора контролисати, кориговати и спречавати, а као основно средство одређене су правне норме са својим превентивним и репресивним супстратом.

Еколошки криминалитет се не може посматрати издвојено из криминалитета као шире друштвене појаве која је инкриминисана и друштвено непожељна. Он је његов део, не само због инкриминације, већ и због процесно-правних, криминолошких и криминалистичко-техничких метода и поступака за његово превентивно и репресивно третирање. Дефиниције еколошког криминалитета у правној литератури готово да нема, иако се овај појам користи већ неколико деценија. Назнаку његове теоријске дефиниције у нашој правној теорији налазимо код Владана Јолцића, у монографији „Еколошки криминалитет у праву и стварности“⁹ која полази од конкретног садржинског, временског и просторног оквира – еколошких добара као заштитних објеката, која су, као таква, оглашена на простору важећег кривичноправног законодавства. Дакле, „можемо сматрати еколошким криминалитетом, у

⁸ Ипак, доношењем Кривичног законика Републике Србије уведена је нова систематизација у инкриминацију еколошких деликата. Сада је у Законик унета већина инкриминација раније расутих у „некривичној“ правној материји (енергетика, рударство, транспорт, здравство, ветерина итд.).

⁹ Наведено дело је докторска дисертација, одбрањена 1993. године на Правном факултету у Београду под називом „Еколошки криминалитет“. Објављено је 1995. године у Београду под називом „Еколошки криминалитет у праву и стварности“. Види стр. 17.

најужем смислу речи, она кривична дела којима је примарна црта да угрожавају или повређују основне еколошке вредности које су у директној вези са општим заштитним објектом кривичног права, а то је право човека на здраву животну средину као његов конститутивни елемент, и, у ширем смислу, и она кривична дела која, мада су првенствено намењена заштити којих других добара, у конкретним ситуацијама су се исказала као двострана, односно дела са двоструком природом, јер су или угрозила или повредила какво еколошко добро: воду, ваздух, земљиште, биљни или животињски свет, на ширем подручју или у већој мери“.¹⁰

У том смислу, „еколошким криминалитетом се може сматрати свако оно поступање, како чињење, тако и нечињење физичких лица као одговорних субјеката права, које је директно или индиректно уперено против еколошких вредности самим тим што исте угрожава или повређује и то у тој мери да може изазвати или изазива штетне промене унутар екосистема“.¹¹ Ова дефиниција је шира од оквира који јој је реално постављен у нашем позитивном кривичном законодавству. Она излази из оквира главе 24 Кривичног законика Републике Србије којом су прописана кривична дела уперена против животне средине.¹² Али, без обзира на нормативно порекло, тј. на доносиоца норме у формално-правном смислу, еколошка кривична дела можемо поделити на:

- еколошка кривична дела у **ужем смислу**, тј. она кривична дела која директно инкриминишу појаве угрожавања животне средине: воде, ваздуха, земљишта и биљног и животињског света, каква су кривична дела: загађивање животне средине из члана 260 Кривичног законика, пустошење шума из члана 274 Кривичног законика;

- еколошка кривична дела у **ширем смислу**, којима се на посредан начин угрожавају вредности животне средине и која даље можемо сврстати у подгрупу кривичних дела *против опште сигурности људи и имовине*, каква су, на пример, кривична дела изазивање опште опасности из члана 278 Кривичног законика; оштећење брана, насипа и водопривредних објеката из члана 282 Кривичног законика; непоступање по здравственим прописима за време епидемија из члана 248 Кривичног

¹⁰ Исто, страна 17.

¹¹ Исто, страна 19.

¹² Кривични законик, Службени гласник Републике Србије, број 85/2005 и 88/2005. Основни кривичноправни пропис којим је примарно уређена еколошка кривично-правна област, јесте Кривични законик. У споредне кривичноправне прописе из ове области можемо сврстати групе прописа, од оних којима је регулисана заштита шума и ловства, заштита вода и других, до оних којима је уређено урбанистичко планирање, експлоатација рудног богатства итд.

законика; и кривичних дела *против здравља људи*, каква су кривична дела загађивање воде за пиће и животних намирница из члана 258 Кривичног законика; производња и стављање у промет штетних производа из члана 256 Кривичног законика, итд.

Еколошки криминалитет је реална појава савремених друштава на коју она реагују императивним правним нормама, чиме се утврђује његово постојање и манифестије воља за спречавање ове врсте противправности. Савремена друштва су, као једну од најзначајнијих појединачних и општих друштвених вредности, истакла здравље појединца и друштвене заједнице, чије нарушавање некада добија глобалне размере. Да би се дали одговори на питања о узроцима криминалитета, неопходно је сагледати демографске, социо-економске, техничко-технолошке, па чак и културолошке узроке његовог настанка. Разложени, могу се посматрати кроз низак ниво техничко-технолошких процеса и принципа; застарелост производно-прерађивачке технологије, без адекватних елемената заштите од емисије честица и енергије; неадекватну правну регулативу у области заштите и унапређења животне средине, усмерену ка физичким и правним лицима; низак и недовољан степен еколошке свести друштвене заједнице, који може бити подигнут кроз васпитно-образовни процес; низак ниво хигијенско-медицинских навика социјалне популације; неадекватну демографску структурисаност (пренасељеност градова без адекватних урбанистичких решења) итд.

Заштита и унапређење животне средине у Републици Србији је озбиљан друштвени проблем, маргинализован дневно-политичким и економским проблемима. Интензитет нарушавања и разграђивања животне средине превазилази ниво нужних пратећих негативних појава у производно-технолошким процесима, као последица застарелих производно-прерађивачких технологија. Количина употребљене енергије у производним процесима је енормно велика по јединици производа, као и количина отпуштене неискоришћене енергије, што додатно оптерећује националне енергетске изворе. Загађеност ваздуха у многим градовима (Панчево, Београд, Бор, Шабац, Обреновац) периодично достиже високе параметре, а главни узрочници су индустријска постројења и лоши услови саобраћаја (неадекватне саобраћајнице, велики број аутомобила лошијег квалитета и високе просечне старости).

Ипак, можемо запазити да у последње време јача еколошка свест грађана и њихова сензибилност, а појачана је и јавна кампања разних формалних и неформалних покрета и форума у овој области. Али, чини се да су њихове активности недовољно усмерене ка привредним субјектима као главним нарушиоцима еколошких кривичноправних норми. Није необично да поједине локалне структуре у својим срединама

штите или толеришу привредне субјекте који нарушавају животну средину и штете здрављу људи. Привредни интереси и профитни односи најчешће односе превагу над разлозима здраве животне средине.

Треба истаћи и специфичност еколошких кривичних дела са становишта њиховог кривично-процесног гоњења. Осим великих тешкоћа у поступку криминалистичко-техничке обраде ових деликата, тешкоћу представља и утврђивање одговорности физичког лица у одређеном кривичном делу, а још је теже утврдити кривичну одговорност одговорног лица у правном лицу.

На пољу откривања веза еколошког криминалитета и других облика криминалитета, дакле у пољу практичног, методичко-тактичког и криминалистичко-техничког поступања органа гоњења, пре свега криминалистичке полиције, у нас не постоји засебна стручно-организациона схема којом се еколошки криминалитет издваја из три основна типа криминалитета: политичког, општег (класичног) и економско-финансијског (привредног). Али, посматрајући етиологију еколошких кривичних дела, еколошки криминалитет, реално, све више се издваја као засебна област криминалитета. Ово је већ уочено у врху Министарства унутрашњих послова, посебно Дирекцији полиције, јер су у предлогу нове организације и систематизације Управе криминалистичке полиције систематизовани и послови сузбијања еколошких кривичних дела, која се третирају као и остала кривична дела која се гоне *ex officio*, без обзира на етиологију. Овде, пре свега, мислимо на њихово криминолошко, криминалистичко-методичко и тактичко одређење.

Органи унутрашњих послова, посебно криминалистичка полиција, третирају сузбијање еколошког криминалитета као сопствену превентивно-репресивну активност. Али, њихово поступање може бити затражено и од какве друге надлежне институције која се бави праћењем стања у животној средини. Такво поступање може, у конкретним случајевима, бити иницирано од подручног органа – Инспекције за заштиту животне средине, или каквог другог инспекцијског органа који се бави одређеним комуналним питањима. Овај редослед може бити и обрнут, када органи унутрашњих послова иницирају или затраже одређену стручну помоћ инспектора за заштиту животне средине, посебно у акцидентним ситуацијама.

Еколошки криминалитет није у правно-криминолошкој и криминалистичкој литератури издвојен из осталих облика криминалитета јер то и не може бити из наведених разлога. Његов однос са другим облицима криминалитета је тешко проучавати али он, евидентно, постоји. С обзиром на савременост еколошког криминалитета и високу

софистицираност неких његових облика, могу се пронаћи **везе организованог и еколошког криминалитета**. Њих има, пре свега, у уносним пословима националних и међународних компанија које се баве прометом радиоактивних материја, тајним одлагањем радиоактивног и другог отпада. Ови послови су постали профитабилни након распада СССР-а и Варшавског војног савеза деведесетих година 20. века. Стратешке војне базе у којима се налазило нуклеарно оружје и радиоактивни материјал за његову производњу су нестајали, али су ове материје откриване и у земљама нашег окружења.¹³ Њима се тајно тргује широм света преко организованих криминалних група које у Русији и данас контролишу трговину стратешким нуклеарним материјама – уранијумом и плутонијумом. Ове групе организују трговину нуклеарним материјалима и разним врстама отпадних материја, итд.

Нуклеарни материјал је предмет трговине транснационалних криминалних организација и управо због велике опасности и високог нивоа заштићености може постати доступан само криминалним организацијама које су повезане са највишим безбедносним структурама државе из које потиче.¹⁴ Због високог степена организованости постоје велике тешкоће да се дође до података о злоупотреби нуклеарних материја. Могуће су и злоупотребе приликом редовног увоза других материја чији је промет дозвољен, ако се на њихов рачун, лажним приказивањем и декларисањем роба, изврши увоз радиоактивних и других опасних материја. Спровођење нелегалних послова увоза није могуће без подршке надзорних органа државе која врши увоз или кроз коју роба транзитира. Осим тога, неопходна је и подршка менаџерских и финансијских структура привредних субјеката који послују у земљи увозника. Без њиховог новца ови опасни и профитабилни послови не би се могли спровести.

Неопходна је већа пажња државних контролних органа и институција према привредним субјектима који се баве пословима увоза опасних материја, посебно према онима чији робни транспорти транзитирају преко наше територије. Садашњи прописи којима је регулисан транзит роба кроз Републику Србију омогућавају да пломбирана робна пошиљка уђе и пређе преко наше територије само из

¹³ У Бечу је 1996. године у једном стану пронађено осам килограма плутонијума након што је Мађарска полиција такав податак проследила Аустрији. Утврђено је да је плутонијум пореклом из Украјине, у којој су у време СССР-а биле смештене стратешке нуклеарне базе совјетске војске, лист „Борба“ од 22. 2. 1996. године.

¹⁴ Проф. др Митар Кукољ: *Осврт на стање организованог криминалитета у неким државама света*, Зборник радова српског удружења за кривично право, Копаоник, март 1996.

царинску оверу пратеће документације, без ригорозније фитопатолошке, биолошке, санитарне или радиолошке анализе.

Безбедносне последице, које могу наступити из евентуалних злоупотреба приликом увоза, транспорта, претовара, непрописног складиштења или каквих инкриминисаних радњи, најчешће су изузетно тешке и због тога је неопходна стална превентивна и репресивна активност конвенционалних субјеката безбедности, пре свега управних инспекцијских органа.

Закључак

Социјално и економско благостање, као циљ савремених друштава са развијеним техничко-технолошким потенцијалима, постиже се кроз оптималне животне услове који не могу бити потпуни без очуване животне средине. С друге стране, нема његовог остварења без сталног унапређења економског и техничког развоја који неминовно води ка измени природе. Ова два чиниоца, економски и техничко-технолошки развој, с једне, и здрава животна средина, с друге стране, у сталној су супротности, која производи стварање бројних извора и облика угрожавања животне средине на макро и микро плану.

Република Србија, оптерећена бројним изазовима транзиционог процеса, има и неповољне еко-безбедносне услове. Они су производ политичко-економских, нормативних, социјалних, културолошких, социо-патолошких и других услова који владају у нас. С друге стране, услов структурисања поузданог система заштите и унапређења животне средине представља идентификација узрока, као и појединачних извора и облика угрожавања животне средине. Дакле, неопходно је перцепирати животну средину као посебну вредност и валоризовати њену заштиту кроз систем безбедности. Тиме се не истиче безбедносни приоритет здраве животне средине у односу на друге безбедносне вредности, али се истиче њен значај за очување здраве социјалне и економске базе од стратешког значаја за функционисање друштва и државе.

С обзиром на безбедносни положај у коме се налази Република Србија, значајно је истаћи теоријску и емпиријску валоризацију узрока, извора и појединачних облика угрожавања животне средине, јер су еколошка питања израженија него раније, пре свега због **друштвених** узрока. Ради се о следећим факторима угрожавања животне средине: увозу и примени застарелих технологија и технолошких процеса, ратној активности и разарањима из непосредне прошлости и правном оквиру заштите животне средине у Србији, који се свакодневно проширује усвајањем регулативе која је у складу са владајућим концептом одрживог

развоја, али још увек није адекватан реалним условима угрожавања.

Садашњи ниво и брзина техничко-технолошког развоја друштва, као основни генератори **еколошког криминалитета**, изискују стално праћење и регистровање нових појавних облика непожељног утицаја на животну средину, како би кривичноправна регулатива била адекватно допуњена.

ЛИТЕРАТУРА:

Бајагић, М., *Обавештајна активност и спољна политика – студија случаја: САД*, Београд, 2004.

Бошковић, М., *Организовани криминалитет – реалност и визија*, Зборник српског удружења за кривично право, Копаоник, 1996.

Бошковић, М., *Методика откривања и разјашњавања еколошког криминалитета*, Земун, 1993.

Бошковић, М., *Криминалистичка методика II*, Београд, 2000.

Bhupenr, Jasani, *Ratovanje promjenom čovjekove okoline, ekocid i oružja masovnog uništavanja*, SIPRI, „Globus“, Zagreb, 1976.

Закон о заштити животне средине, Службени гласник Републике Србије, број 135/2004.

Јолчић, В., *Еколошки криминалитет у праву и стварности*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1995.

Кековић, З., *Држава, безбедност и животна средина*, Задужбина Андрејевић, Београд, 1999.

Кековић, З., *Безбедност у новом корпоративном окружењу*, Безбедност, 6/06, МУП РС, Београд

Кековић, З., *Еко-тероризам између хипотетичности и стварности*, Криминалистичке теме, 1-2, 2003, Сарајево

Кривични законик, Службени гласник Републике Србије, број 85/2005 и 88/2005.

Кукољ, М., *Осврт на стање организованог криминалитета у неким државама света*, Зборник радова Српског удружења за кривично право, Копаоник, март 1996.

Љешевић, М., *Животна средина – теорија и методологија истраживања*, Београд, 2000.

Петровић, Д., *Организовани криминалитет – теоријске дилеме*, Зборник српског удружења за кривично право, Копаоник, 1996.

Савић, А., *Увод у државну безбедност*, 2000.

Симеуновић, Д., *Политичко насиље*, Београд, 1989.

Хантингтон, С., *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД – Подгорица, „РОМАНОВ“ – Бања Лука, 2000.

Haufler, V., *Is there a Role for Business in Conflict Management? Turbulent Peace*, United State Institute of Peace, 2001.

Zoran Keković, PhD
Zoran Todorović, PhD

**ENVIRONMENTAL ENDANGERMENT IN THE REPUBLIC OF
SERBIA – SAFETY ASPECT**

Summary: This paper represents an analysis of today's basic problems related to environmental endangerment in the Republic of Serbia caused by the existing social, natural and technical-technological conditions, manifested through causes and forms of endangerment. In the safety concepts of modern European states, as well as in the concepts of countries neighbouring the Republic of Serbia, apart from "military", i.e. classic causes of endangerment, the so called "non-military" causes, risks and threats that endanger national and civil safety have also been taken into consideration. The paper also points out the development and variety of causes and forms of endangerment such as ecological crime and other planned and intended forms of endangerment.

Драгана Коларић*

ПРИВИЛЕГУЈУЋЕ ОКОЛНОСТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА УБИСТВА НА МАХ

Сажетак: Аутор у раду проучава кривично дело убиства на мах, тј. оне околности које га чине привилегованим. Најпре се истичу основни елементи провоцираног убиства у земљама англосаксонског права, са посебним освртом на Енглеску, као колевку англосаксонске правне културе. У овом кратком осврту обрађен је начин на који Енглеска решава случај убиства где постоји адекватна провокација. Од земаља континенталног права аутор се опредељује за кратак преглед Швајцарске, Немачке и Аустрије. Највише места у овој научној обради заузима анализа одредбе члана 115 Кривичног законика Србије, као и настојање да се реше већ познате дилеме које се тичу прецизирања појма јаке раздражености, синтагме „на мах“, као и одређења појмова напада, злостављања и тешког вређања.

Кључне речи: убиство на мах, Кривични законик Србије, провокација, јака раздраженост, напад, злостављање, тешко вређање

1. Уводне напомене

Привилегованим убиством сматра се оно противправно лишавање живота другог лица које је извршено под посебним околностима које делу дају лакши вид.¹ Ова убиства се по својим обележјима разликују од обичног и квалификованог убиства, што оправдава њихово засебно регулисање у Кривичном законiku и засебно проучавање. Тома Живановић их означава као *нарочита*, *блажија* убиства, чиме указује на њихов карактер и потребу да, због одређених привилегујућих околности, законодавац за њих предвиди лакше казне од казне прописане за обично убиство.

И поред тога што кривични законици свих земаља убиство регулишу као једно од најтежих кривичних дела, ипак постоји једнодушан став да извесна одзимања туђег живота, због посебних

* Доцент, Криминалистичко полицијска академија, Београд

¹ Лазаревић, Љ.: Кривично право – посебни део, Београд, 1995, стр. 214.

људских и животних околности, заслужују посебан статус. Те ретке ситуације треба правно издвојити јер, у мањој или већој мери, умањују тежину кривичног дела убиства и одговорност њихових учиниоца, што убиство чини лакшим или привилегованим. Те специфичне околности су различитог карактера и њихов значај је различит јер не утичу исто на смањење тежине кривичног дела убиства. Наиме, често се дешава да убиства врше лица која се налазе у посебном душевном стању које сужава њихову свест, што битно утиче на њихово понашање у таквој ситуацији. Ако се томе дода да такво понашање може да иницира и проузрокује сам пасивни субјект својим скривљеним и провоцирајућим понашањем, онда је оправдано такве случајеве убиства третирати као посебне, лакше облике убиства.²

Једно од веома важних питања у кривичном праву јесте и питање да ли извршење дела у узбуђеном и раздраженом стању треба да послужи кривцу као олакшица? Ово питање се првенствено поставља код убиства, али и код других кривичних дела чије је извршење скопчано са насиљем.³

Како се дошло на идеју да се оваква понашања привилегују у кривичном законодавству? Још је Аристотел, у Никомаховој етици, анализирао раздраженост (гнев) и степеновао је као преслабу, прејаку и одговарајућу. Он је тврдио да човек који се љути због правих ствари и на људе који то завређују, и уз то, докле год треба да се љути, завређује похвалу. Аристотел даље критикује флегматичне особе и истиче да се они који се не љуте на ствари због којих би требало да се љуте сматрају будалама. За таквог човека се не сматра да осећа ствари, нити да оне могу да га повреду и, пошто не може да се разгневи, сматра се да је невероватно да се одбрани, а истрпети вређање и поднети увреду упућену пријатељима ропски је чин. Он даље истиче да је, супротно, на крају спектра, жучан, колеричан и рђав човек, који је увек разјарен за све, и који је онда још додатно бесан много више и дуже док не врати освету и не нанесе бол.

Очигледно да Аристотел, поставивши ствари на овај начин, посредно указује да нека узбуђења треба оправдати и прихватити као нормалну реакцију човека, који је иначе миран, али је у конкретном случају изазван, у односу на људе који су стално под тензијом и бесни.

Тома Аквински, највећи схоластички филозоф, у свом делу *Summa Theologica* разликује разјареност која је настала са добрим разлогом (*ratio recta*) и ону која том разлогу противречи, примећујући да прва није грех.

² Бабић, М.: Право на живот и привилегована убиства, Правни живот, Београд, бр. 9/1997, стр. 86.

³ Миљковић, М.: О убиству с обзиром на реформу кривичног законика, Београд, 1910, стр. 48.

Јарост која је настала са оправданим разлогом, или ревностна љутња, је она која се не омета и не спречава рационалном правдом. Гнев који је у супротности са „добрим разлогом“, или погрешни гнев, је порок.

Важно је нагласити да су још Аристотел и Аквински расправљали о томе када је оправдано бити гневан и бесан, а када то није.

Слично, Лист је у својој опсервацији истицао да афекат при извршењу кривичног дела зависи од темперамента учиниоца.⁴ Постојање афекта при извршењу убиства није доказ о томе да дотични није сасвим хладно размислио о извршењу дела, а исто тако и одсуство афекта није доказ о томе да се учинилац није без размишљања и брзо одлучио на извршење дела. Наиме, има окорелих зликоваца који тек при извршењу дела долазе у нарочито узбуђење. Исто тако, има хроничних алкохоличара који без јачег повода и у обичној свађи потежу нож и убијају свог противника. Према томе, узимати и овакво узбуђење као нарочиту олакшицу, која улази у квалификацију дела код убиства, било би неоправдано.⁵

Због тога се јавила идеја да се нађе узрок узбуђења. Да се утврди да ли је узбуђење изазвано неким неправедним актом, јер сасвим је оправдано да иначе безопасан човек може у конкретном случају да буде изазван, испровоциран неким нападом, да учини кривично дело, па и убиство. Разлог за блаже кажњавање налази се управо у чињеници да без ове провокације учинилац не би ни извршио дело, дакле, да један део кривице лежи и на самом убијеном.

Жртва кривичног дела има најзначајнију улогу у настајању и извршењу убиства у афекту, јер она својим понашањем (вређањем, злостављањем, нападом) изазива учиниоца. Ради се, дакле, о скривљеном понашању жртве, што представља основ блаже квалификације убиства, али само ако напад или вређање није скривио сам извршилац убиства. Дакле, суштину ове инкриминације чини конфликтни однос између учиниоца и жртве.

Убиство на мах се због својих карактеристика назива још и „провоцирано убиство“. Провоцирана убиства се сматрају мање гнусним, а провокација је одавно призната као основ блажега кажњавања у земљама европско-континенталног правног система, али и у земљама англосаксонске правне културе, где провокација може да доведе до преиначења са тешког убиства (murder) на привилеговано, блаже убиство (manslaughter).

⁴ Цитирано према: Миљковић, М., *op. cit.*, стр. 48.

⁵ *Ibidem*.

2. Појмовно одређење кривичног дела убиства на мах

Упоредно-правним прегледом неких страних законодавстава уочавамо да се законске дефиниције овог кривичног дела међусобно разликују. Приступ овом кривичном делу је различит у земљама англосаксонског и континенталног правног система.

Англосаксонци убиство на мах означавају као *voluntary manslaughter*. Заправо, *voluntary manslaughter* покрива она убиства где је неко лице оптужено за тешко убиство (*murder*), јер тужилаштво верује да може установити неопходан субјективни елемент *malice aforethought*,⁶ али на крају оптужени буде осуђен за *manslaughter* због постојања онога што бисмо могли да назовемо делимична одбрана.⁷ Енглеско кривично право је развило неколико таквих одбрана када се *murder* преиначава у *manslaughter*; тј. када је степен кривице довољно смањен да доведе до блаже квалifikације. Неки аутори користе и термин квалификована одбрана⁸, а неки говоре о субјективном елементу *malice* који, под одређеним условима, може бити ослабљен (*malice mitigated*).⁹ Постоји неколико таквих делимичних, квалификованих одбрана када је могуће установити нижи степен кривице. То су: провокација, смањена одговорност и испуњење договора о самоубиству. Дакле, *voluntary manslaughter* представља убиство редуковано од тешког убиства (*murder*) на привилеговано убиство (*voluntary manslaughter*) због постојања привилегујућих околности као што су адекватна провокација или смањена одговорност.¹⁰ Убиство на мах англосаксонске земље, такође у зависности од земље до земље, називају и *intentional manslaughter, first-degree manslaughter, manslaughter in the first degree*. Дефиниције у

⁶ Murder је најтежи облик убиства. Овај термин се користи за означавање најгнуснијих убиства и обично се дефинише као незаконито убиство људског бића праћено специфичним субјективним односом учиниоца према делу, који се означава термином *malice aforethought*. Углавном се истиче да је у питању стручан термин где се као једини захтев поставља да мисао није настала пошто је нешто учињено (*afterthought*). Не постоји ни неки посебан захтев за злобу (*malice*), под њом се углавном подразумева пакост или зла намера. Реч *malice* потиче од латинске речи *malitia*, што значи лоше, болесно, зло или прљаво. Уствари, *malice aforethought* је превод латинског *dolus praemeditatus*, и дефинитивно је шири од нашег умишљаја. Ако покушамо да га преведемо на наш језик, онда би то био пакостан, злобни предумишљај. Ради се о једном одређеном стању свести, менталном елементу који се означава као свесна недвосмислена намера, формирана пре извршења кривичног дела, да се проузрокује смрт или озбиљна телесна повреда неком лицу.

⁷ Seago, P.: *Criminal law*, London, 1994, p. 233.

⁸ Ashworth, A.: *Principles of Criminal Law*, Oxford, 1999, p 297.

⁹ Wilson, W.: *Criminal law-doctrine and theory*, London, 2003, p 376.

¹⁰ Black's Law Dictionary, Eighth Edition, Thomson West, 2004, p. 983.

англофонским државама углавном имају два елемента. Један се тиче доказа да је оптужени био испровоциран до те мере да је изгубио самоконтролу, а други се односи на питање да ли је провокација била довољна да утиче на разумног човека да поступи како је оптужени поступио. Доктрина провокације код Енглеза произилази из Homicide Act-а из 1957. године: *„Када код оптужбе за убиство с предумишљајем (murder) постоје докази на основу којих порота може да утврди да је оптужени био испровоциран (било нечим што је учињено или речено, или и једним и другим) до те мере да је изгубио самоконтролу, питање да ли је провокација била довољна да разумног човека нагна да поступи онако како је поступио биће остављено пороти да да одговор на њега; а при разматрању тог питања порота ће узети у обзир и оно што је учињено и оно што је речено у складу са ефектом који би, према њеном мишљењу, та провокација имала на разумног човека.“* Други део дефиниције је, у овим земљама, посебно споран (тест „разумног човека“), тако да чак постоје предлози да се овај елемент изостави или другачије формулише. Посебно нам је симпатична једна дискусија која почиње питањем: *„Молим вас, може ли разуман човека да устане и напусти судницу?“* Како се даље оправдано примећује, обичајно право (common law) је опседнуто разумним људима. Ти људи представљају врхунац свих врлина. Они су мирни, нежни, благовремени, пажљиви, укратко творевине наше маште. Мада их нико не воли, они постављају стандарде за суђење нашим слабостима. Уколико не одговоримо њиховој глорификацији, бачени смо у сенку срамоте и проклетства. Време је да кажемо: *„Доле са њиховим главама“*.¹¹

Земље континенталног начина правног мишљења имају, углавном, савремена решења ове формулације. Оне државе којима се раније замерао анахрони приступ овом кривичном делу, измениле су своје кривичноправне одредбе. Тако се у Италији се не примењује више члан 587 који се називао *„Убиство због части или у одбрану части“*. Овде се убиство вршило у стању јаке раздражености и повређености сопствене части и части породице. Слично је и у Француској.

Кривични законик Швајцарске убиство у афекту (*Totschlag*) регулише чланом 113. Ради се о привилегованом облику хотимичног (намерног) убиства. Првобитно је овај облик убиства инкриминисао учиниоца који је извршио убиство у тренутку обузетости жестоким афектом, кога су постојеће околности чиниле оправданим.¹² Потом је, изменама из 1989. године, додата као алтернатива постојећем одређењу

¹¹ Byrd, SHARON.: On Getting the Reasonable Person Out of the Courtroom, Ohio State Journal of Criminal Law, 571 (2005), p. 571.

¹² Реч *entschuldbaren* се може превести и као *извињавајућа* околност.

„или је извршилац био у стању велике душевне поремећености“. Тако да данас поменути члан има следеће обличје: „Учинилац који изврши убиство у стању обузетости жестоким афектом, кога су постојеће околности чиниле оправданим, или је у тренутку извршења био у стању велике душевне поремећености казниће се за убиство у афекту“.¹³

Кривични законик Савезне Републике Немачке, који је објављен 10. марта 1987. године, посвећује параграф 213 *лакшим случајевима убиства*. У нашем смислу, то је убиство на мах. Оно постоји ако је учинилац злостављањем или тешким вређањем од стране убијеног, или његовог сродника, доведен, без своје кривице, у стање срџбе или раздражености и тиме у положај да у таквом стању изврши дело, или ако постоји неки други лакши случај. Немачки законик се фокусира на специфичну реакцију која се у тексту закона означава као *Zorn*. *Zorn* се може превести као гнев, срџба, јарост или љутња. Ми смо се определили за срџбу.

У Кривичном законiku Аустрије убиство на мах се састоји у лишавању живота неког лица у, уопштено схваћеном, жестоком афекту. Ради се о умишљајном убиству које се разликује од уморства или тешког убиства по томе што се учинилац налази у „уопштено схваћеном жестоком афекту“. То стање постоји онда када би, у конкретним околностима појединачног случаја, просечан човек могао да доспе у једно такво душевно стање.¹⁴

Наш Кривични законик у члану 115 одређује убиство на мах на следећи начин: „Ко другог лиши живота на мах, доведен без своје кривице у јаку раздраженост нападом, злостављањем или тешким вређањем од стране убијеног, казниће се затвором од једне до осам година.“ У односу на стару одредбу из Кривичног закона Србије постоје две измене. Прва се огледа у проширивању могућих понашања која се могу сматрати узроцима јаке раздражености. Сада је то, поред ранијег напада и тешког вређања, и злостављање. Друга измена се тиче прописаног посебног максимума који сада износи осам година у односу на ранијих десет година.

На овом месту указаћемо и на теоријске дефиниције кривичног дела убиства на мах, које, углавном, полазе од законског текста. У нашој кривичноправној теорији нема већих разлика у одређењу овог дела.

Тако Тома Живановић истиче да је убица на мах, нарочита,

¹³ Коларић, Д.: Кривично дело убиства у нашем кривичном праву, докторска дисертација, Београд, 2007, стр. 108.

¹⁴ Види: STRAFGESETZBUCH – Austria, JGG 1988. UNDSSTG Nov. 1989, Wien 1989. и Schubarth, M; Kommentar zum schweizerischen Strafrecht, Besonderer Teil, Bern, Verlag Stämpfli & Cie AG, 1982, стр. 81.

блажија врста умишљеног убице. То је изазвани (провоцирани убица) који је доведен, без своје кривице, у јаку раздраженост каквим нападом или великим увредама од стране убијеног.¹⁵ *Јанко Таховић* указује да је убиство на мах (или провоцирано убиство) лишавање живота од лица које је доведено, без своје кривице, у јаку раздраженост нападом или тешким вређањем од стране убијеног.¹⁶ Убиство на мах одређује и *Драгољуб Атанацковић* и то као лишавање живота неког лица одмах после настанка повода. Умишљај учиниоца овде мора бити изненадан.¹⁷ *Љубиша Лазаревић* најпре указује да се привилегованим убиством сматра оно противправно лишавање живота другог лица које је извршено под посебним околностима које делу дају лакши вид. А убиство на мах је лишавање живота другог лица на мах од учиниоца који је доведен, без своје кривице, у јаку раздраженост нападом или тешким вређањем од стране убијеног.¹⁸ *Симић и Петровић* указују да убиство на мах постоји ако је учињено у кратком временском размаку од момента када је од стране убијеног извршен напад или тешко вређање на штету лица које га је лишило живота, тј. док се оно налази у стању јаке раздражености, проузроковане таквим нападом, односно вређањем.¹⁹

Аутори са територије бивше СФРЈ такође дају дефиниције које су већ предвиђене у кривичним законима, употпуњене аутентичним коментарима. Тако *Богдан Златарић* одређује убиство на мах као лишење живота друге особе на мах кад је учинилац доведен, без своје кривице, у јаку раздраженост нападом или тешким вређањем од стране убијеног. То је привилеговано убиство за које је прописана блажа казна него за обично убиство. Убиство је извршено на мах кад је извршено непосредно после изазова и под утицајем афекта проузрокованог тим изазовом.²⁰ *Звонимир Шепаровић* дефинише убиство на мах као лишење живота друге особе на мах кад је починитељ доведен, без своје кривице, у јаку раздраженост нападом, злостављањем или тешким вређањем од стране убијеног. Ради се о привилегованом кривичном делу убиства у којем је значајна улога жртве која је активна: напада, злоставља или тешко вређа, и тиме код починитеља изазива стање афекта или јаке раздражености.²¹

¹⁵ Живановић, Т.: Основи Кривичног права Краљевине Југославије, посебни део, Београд, 1938, стр. 25.

¹⁶ Таховић, Ј.: Кривично право – посебни део, Београд, 1961, стр. 32.

¹⁷ Атанацковић, Д.: Кривично право – посебни део, Београд, 1978, стр. 101.

¹⁸ Лазаревић, Љ.: Кривично право – посебни део, Београд, 1995, стр. 214.

¹⁹ Симић, И., Петровић, М.: Кривични закон Србије – практична примена, Београд, 1998, стр. 44.

²⁰ Златарић, Б., Дамашка, М.: Ријечник кривичног права и поступка, Загреб, 1966, стр. 338.

Камбовски указује да је убиство на мах привилеговано убиство. Посебна околност која му даје привилеговани карактер је посебно субјективно стање раздражености учиниоца, изазвано од стране жртве. То је једна од ситуација где жртва има активну улогу, повод за убиство потиче од ње. Сматра се да сама та чињеница није довољна за убиство, што има за резултат блажи третман у поређењу са основним обликом кривичног дела убиства.²² *Иванка Марковић* скреће пажњу да убиство на мах спада у оне изузетне деликте чију кривичноправну природу суштински детерминише међусобни конфликтни однос између учиниоца и жртве, као активних учесника у његовом настајању и извршењу. Овај однос је од таквог значаја да одлучујуће опредељује законску композицију ове инкриминације; он је средишњи елемент њеног неправда и, самим тим, интегрални елемент његовог законског бића који у највећој мери одређује квалификацију овог вида убиства.²³

Посматраћемо и одређење кривичног дела убиства на мах са становишта *судске психијатрије*. Ова врста убиства се одређује уз помоћ дефинисања афекта, тј. стања јаке раздражености као основног обележја овог кривичног дела.

Иначе, у *судској психијатрији* наилазимо на поделе убиства које углавном полазе од анализе менталног склопа учиниоца и у том светлу одређују убиство у афекту. Тако се прави разлика између убице у афекту, нагонског убице и рационалног убице. Убица у афекту поседује умерени степен егоизма и осећање настраности. Осетљив је и има осећање ниже вредности. Просечних је интелектуалних способности, а често је у питању особа са поремећајем личности.²⁴ Неки аутори афекту придају кључну улогу у динамици хомицида. Тако се, према врсти афекта и његовом интензитету, убиство диференцира на: ураган страсти, осветољубиво убиство, убиство из користољубља и сексуално убиство.²⁵ У психијатрији се, поред ових, помиње још велики број подела када су у питању убиства, и истовремено се истиче да оне имају теоретски и практични значај. На теоретском плану оне омогућавају боље упознавање хомицида као психопатолошке категорије. У пракси пружају оријентацију вештацима и правницима.²⁶ Са становишта форензичке психијатрије

²¹ Бачић, Ф., Шепаровић, З.: Кривично право – посебни део, Загреб, 1997, стр. 67.

²² Камбовски, В.: Казнено право – посебен дел, Скопје, 2003, стр. 49.

²³ Марковић, И.: Убиство на мах, Правни живот, бр. 9/1997, стр. 163.

²⁴ Ковачевић, Р.: Психијатријско вештачење учинилаца кривичног дела убиства, Зборник радова „Нека практична питања казненог законодавства Југославије“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Будва, 2000. год., страна 77.

²⁵ *Ibidem*.

деликти у афекту су посебно значајни. Афект (узбуђеност) се овде одређује као краткотрајно интензивно стање емоција, праћено споља видљивим телесним манифестацијама. Афекти обично настају као реакција на угрожавање живота, части, социјалног статуса, и сл.²⁷ Миловановић истиче да је афекат врло нагло и веома снажно узбуђење које битно и темељно утиче на разум и делање. Приликом вештачења дела у афекту потребно је анализирати следеће: временски период од појаве афекта до растерећења, удео жртве у настанку деликтне ситуације, адаптацију на спољну ситуацију, врсту и порекло средстава за извршење дела, начин извршења, трајање и интензитет пређашњих конфликтних ситуација, мисаону антиципацију деликта, организованост понашања након деликта, итд.²⁸

Форензичка пракса је створила психолошку конструкцију познату као „патолошки афекат“. Под тим појмом се обично подразумева бурна и снажна афективна реакција, праћена вегетативним променама и моторним радњама, која није очекивана, а која својим интензитетом превазилази стимулус. Обично знатније ремети свест и, као таква, значајно редукује урачунљивост.²⁹ Па тако, с обзиром да афекат, уствари, представља поремећај емоција, форензичари истичу две категорије емоционалних стања везаних за афекат: први, нижи ниво, би се могао означити појмовима: афекат у ужем смислу (страх, гнев, љутња, бес), повишена емоционална узбуђеност, раздраженост, а други, виши ниво, би се могао означити појмовима: патолошки афекат (јака раздраженост, препаст (паника), разјареност). У првом случају вештаци се обично опредељују за „смањену урачунљивост“, али не битно, а у другом случају се може ићи и на битно смањену урачунљивост, па и на неурачунљивост. Међутим, на овом месту желимо да истакнемо јасно и недвосмислено да је стање јаке раздражености правни појам и да суду припада процена да ли такво стање постоји или не. Ставови у теорији који истичу да је појам стања јаке раздражености термин медицинске науке сматрамо погрешним, тим пре што се форензичари одлучују да такво стање означае као патолошки афекат, а овде се не ради о таквим стањима јер се на њих примењују правила у вези са институом урачунљивости. У том смислу се изјашњава и судска пракса, која истиче да је процена да ли је оптужени био у стању јаке раздражености правни појам и то припада суду, пошто јака раздраженост садржи психолошки супстрат и парамедицински

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Марић, Ј., Лукић, М.: Правна медицина, Београд, 1998, стр. 44.

²⁸ Марић, Ј., Лукић, М.: Правна медицина, *op. cit.*, стр. 47.

²⁹ Ковачевић, Р.: Психијатријско вештачење учинилаца кривичног дела убиства, *op. cit.*, стр. 78.

садржај који процењује суд (ВСС Кж. 189/02 од 15. 5. 2002. године).³⁰ У конкретном случају, улога вештака је била да пружи психолошки супстрат личности оптуженог и околности под којима се догађај одиграо, који су и описали као и парамедицински садржај, а коначну процену о постојању јаке раздражености дао је суд. Како се сасвим оправдано истиче, вештак увек треба да се руководи објективним медицинским чињеницама, а суд је тај који са кривично-правног гледишта квалификује дело. Ту границу вештак мора да поштује, не упуштајући се неодмереним и некритичким изјавама у ингеренцију суда.³¹ Чак се и лекари специјалисти из ове области слажу да се питањима утврђивања критеријума за дијагнозу патолошког афекта бавила старија форензичка литература. Међутим, новија сазнања нас уче да сваки афект има своје порекло у личности. Ако је личност психолошки или психооргански измењена у том смислу да јој је праг на стресове низак, онда ће, углавном, њене реакције бити непримерено интензивне, што би одговарало појму патолошког афекта. Обрнуто, душевно здрава и емоционално стабилна личност углавном ће показивати очекиване афективне реакције, тј. апстиненцију од патолошког афекта. Како се истиче, сасвим је јасно да појам патолошки афекат у форензичкој психијатрији није потребан јер доноси више штете него користи. Уместо тога, сасвим је довољно разликовати две врсте афективних реакција. То су афективне реакције примерене интензитету дражи и афективне реакције непримерене интензитету дражи. Ове друге могу одступати од очекиваног просека како по интензитету испољавања, тако и по квалитативном садржају.³²

Код кривичног дела убиства на мах се очигледно ради о афективним реакцијама примереним интензитету дражи, јер ће душевно здрава и емоционално стабилна личност углавном показивати очекиване афективне реакције. Такве особе се, услед снажног узбуђења које постоји код њих у време извршења дела, блаже кажњавају.

³⁰ Билтен Окружног суда у Београду, бр. 58/2002, стр. 21.

³¹ Савић, С., Ковачевић, С.: Судскомедицинско вештачење код кривичних дела убиства, Зборник радова „Нека практична питања казненог законодавства Југославије“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Будва, 2000, стр. 93.

³² Више о овим питањима: Ковачевић, Р.: Психијатријско вештачење учинилаца кривичног дела убиства, *op. cit.*, страна 78.

3. Елементи кривичног дела убиства на мах

Посматрајући Законик, учинилац овог облика убиства треба да је доведен без своје кривице, односно кривицом убијеног, у стање јаке раздражености. Жртва код учиниоца ствара афектно стање и то нападом, злостављањем или тешким вређањем. Даље, између напада, злостављања или тешког вређања убијеног и афектног стања – јаке раздражености учиниоца, треба да постоји узрочни однос. Извршење дела на мах значи да се то чини непосредно после провокације, нагло и под утицајем афекта.

Према изложеном, елементе бића кривичног дела убиства на мах чини: 1) извршење дела у стању јаке раздражености; 2) да је учинилац дела у такво стање доведен без своје кривице нападом, злостављањем или тешким вређањем од стране жртве дела; 3) да је убиство извршено на мах.

3.1. Стање јаке раздражености (афективно стање)

Јасно је да учинилац у стање јаке раздражености доспева провокацијом жртве. Међутим, није довољно јасно које све услове јака раздраженост, као изузетно душевно стање, мора да испуњава да би постојало ово кривично дело.

Прво, није довољна свака раздраженост, већ само јака раздраженост представља елемент овог привилегованог убиства. Под појмом „јака раздраженост“, у смислу овог члана, подразумева се тако јака раздраженост која проузрокује посебно душевно стање у коме учинилац без икаквог расуђивања, у моменту када је изазван, изврши убиство.³³ Слично, Лазаревић истиче да се ради о стању велике узбуђености или гнева, кад је код личности способност за управљање својим поступцима у великој мери смањена или скоро искључена, тако да су њени поступци, под утицајем афекта, неконтролисани.³⁴ Стојановић држи да под јаком раздраженошћу треба подразумевати одређена афективна стања јачег интензитета која утичу на способност расуђивања и одлучивања. Камбовски, у истом духу, указује да је стање јаке раздражености посебно психичко стање јако израженог афекта, што битно негативно утиче на извршиоца у смислу подобности некритичког доношења одлука.³⁵ И судска пракса истиче да за постојање кривичног

³³ Симић, И., Петровић, М.: Кривични закон Републике Србије – практична примена, Београд, 1998, стр. 44.

³⁴ Лазаревић, Љ.: Кривично право – посебни део, *op. cit.*, стр. 215.

дела убиства на мах није довољно да је убиство извршено у афективном стању, већ у изванредном душевном стању учиниоца које по свом интензитету доводи до толиког узбуђења да овај тренутно ствара одлуку о извршењу убиства (ВСС Кж. 1402/97. од 17. 12. 1997. године). Како се у образложењу наводи, свако афективно стање није довољно за постојање овог кривичног дела. Готово сва убиства учиниоци врше у већем или мањем степену афекта, али да би неко кривично дело убиства могло бити третирано као привилегована врста убиства потребно је да је оно извршено у стању јаке раздражености, дакле у изванредном душевном стању учиниоца, које по свом интензитету доводи до толиког узбуђења учиниоца да овај тренутно и без даљег размишљања створи одлуку за извршење убиства и одмах делује на мах.³⁶

Дакле, у питању је посебно афективно стање које карактерише велики интензитет срџбе и узбуђености. Проблем може представљати питање процене постојања стања јаке раздражености. У теорији се, углавном, полази од објективне процене и ту се мора водити рачуна о ономе што је изазвало стање раздражености и како нормалне особе реагују на такве надражаје. Због тога се ова привилегујућа околност неће признати учиниоцу убиства ако је стање јаке раздражености више резултат његове посебне преосетљивости него утицаја нечијег понашања.³⁷ Тако је суд у једној својој одлуци истакао да се под појмом тешког вређања подразумева такво вређање које, по објективним мерилима, а не по субјективној оцени самог учиниоца, може проузроковати јаку раздраженост услед које би овај, без критичког расуђивања и на мах, одлучио да изврши убиство. Између повода који је изазвао раздраженост и степена те раздражености мора постојати одређена сразмера коју треба оцењивати по објективним мерилима, а не по субјективној оцени учиниоца, која може бити последица и његове преосетљивости (ВСС Кж. I број 315/86, од 20. 6. 1986. године).³⁸ Навешћемо још један пример из судске праксе где је првостепени суд пошао од погрешног схватања да се околности одлучне за питање јаке раздражености не процењују само објективно, већ да их треба ценити у вези са природом личности која их доживљава. Овакав погрешан приступ био је разлог да је суд нашао утврђеним да је, по вештацима неуропсихијатрима, нађена психичка конституција оптуженог сигурно

³⁵ Камбовски, В.: Казнено право – посебен дел, *op. cit.*, стр. 49.

³⁶ Лопичић, Ђ.: Кривична дела убиства у југословенској судској пракси 1951-2001, Београд, 2003, стр. 261.

³⁷ Лазаревић, Љ.: Кривично право – посебни део, *op. cit.*, стр. 215.

³⁸ Лопичић, Ђ.: Кривична дела убиства у југословенској судској пракси, *op. cit.*, стр. 251.

допринела да одређени садржај добије још на својој увредљивој садржини. Међутим, за квалификацију дела као убиства на мах вреди искључиво објективна процена размера између повода за раздраженост и њеног интензитета. Овај размер не постоји ако нека психопатска личност и код незнатног повода, због своје психопатске преосетљивости, већ пада у јак афект.³⁹ Могућа је и ситуација да је оптужени у време извршења убиства био у стању јаке раздражености и био вређан од стране усмрћеног, а да се дело не квалификује као убиство на мах (ВСС Кж. 138/92). Како се у образложењу наводи, увреде које је усмрћени упутио учиниоцу објективно гледано нису могле проузроковати афектно стање изражено у јакој раздражености. Очигледно је да понашање усмрћеног не би изазвало јаку раздраженост код оптуженог да он није преосетљива личност која посебно држи до своје части и достојанства. Због тога се дело не може квалификовати као убиство на мах.⁴⁰

Значи, стање јаке раздражености се процењује објективно, независно од индивидуалних карактеристика учиниоца кривичног дела убиства на мах. У теорији се, у последње време, истиче став да би требало уважавати особености психичке структуре личности учиниоца.⁴¹ Познато је да људи не реагују једнако на исте спољашње надражаје, тако да један исти повод у виду напада, злостављања односно тешког вређања, може код различитих појединаца изазвати различите последице. Прихватање искључиво објективног критеријума довело би до привилеговања и оних лица која су емоционално врло стабилна и, супротно, нестабилне личности би биле неоправдано ускраћене у признавању привилегије.⁴²

По нашем мишљењу, повод за извршење кривичног дела убиства на мах треба да буде такав да доведе до стања јаке раздражености „нормалног карактера“,⁴³ тј. мора постојати сразмера између таквог повода (напада, злостављања или тешког вређања) и степена раздражености, и то цењена објективно. Али, то не значи да се не узима

³⁹ Збирка судских одлука, Врховни војни суд, Београд, 1985, стр. 125.

⁴⁰ Лопичић, Ђ.: Кривична дела убиства у југословенској судској пракси 1951-2001, Београд, 2003, стр. 260.

⁴¹ Марковић, И.: Убиство на мах, Правни живот, бр. 9/1997, стр. 169.

⁴² Слично и Марковић, И.: Убиство на мах, *op. cit.*, стр. 170.

⁴³ Оцењивање да ли је нека реакција нормална или ненормална не зависи толико од објективних меицинских критеријума, већ, у највећој мери, од друштвеног схватања нормалности и уобичајености. Да ли једна провокација, по критеријумима шире друштвене заједнице, завређује реакцију убиства на мах, или је она, као таква, претерана, исувише бурна? Више о овоме Ћирић, Ј.: Убиство у стању јаке раздражености изазване кривицом жртве, Правни живот, бр. 9/1997, стр. 132.

у обзир конкретан човек (као учинилац дела) са својим психичким карактеристикама, и затим се процењује да ли је јака раздраженост прво наступила код њега и да ли је баш управо изазвана нечим што има карактер напада или тешког вређања од стране убијеног, који се објективно процењују. Тако је суд одлучио да тешко вређење, као елемент кривичног дела убиства на мах, мора да буде такво да оно објективно може да доведе до јаке раздражености извршиоца овог дела, и да је оно и субјективно код њега такву раздраженост и изавало (ВС Војводина Кж. 507/87).

Друго, то јако афективно стање (јаке љутње, гнева, разјарености) остаје у границама нормалног, тј. не сме се радити о патолошким афективним стањима, јер би се те ситуације решавале у вези са институтом урачунљивости.⁴⁴ Полази се од чињенице да се, у случају убиства на мах, у стање јаке раздражености доводи психичко нормално биће, односно само нормалан, душевно здрав човек може бити извршилац овог кривичног дела. Убиство извршено у стању раздражености као последица душевног обољења, не расправља се по одредбама убиства на мах, него по општим одредбама о урачунљивости. Исто тако, Камбовски истиче да стање јаке раздражености не обухвата патолошке афекте, односно патолошка стања сужене свести проузроковане неком душевном болешћу, или са посебном психопатском структуром личности.⁴⁵ У судској психијатрији, као што смо већ поменули, постоји подела на физиолошке-нормалне афекте и патолошке-ненормалне афекте. Код патолошког ненормалног афекта се ради о тако интензивном узбуђењу које настаје на ситне безначајне поводе и где долази до таквог сужавања свести са потпуном дезоријентацијом у простору и времену, са појавом психомоторног немира са халуцинаторним и суманутим доживљавањима.⁴⁶ Под патолошким афектима се, у том смислу, подразумевају изванредна узбуђења, која су патолошка било начином свога постанка, било својим током и испољавањем ненормалних, психичких збивања, било својим патолошким последицама.⁴⁷ Другачије изражено, док је физиолошки афекат нормалан, карактеристичан за душевно здраву особу, патолошки-ненормални афекат је карактеристичан за особу која болује од неке теже или лакше душевне болести, па се код стања јаке раздражености у оквиру

⁴⁴ Стојановић, З.: Коментар кривичног законика Србије, Београд, 2006, стр. 331.

⁴⁵ Камбовски, В.: *op. cit.*, стр. 50.

⁴⁶ Тирић, Ј.: Убиство у стању јаке раздражености изазване кривицом жртве, Правни живот, бр. 9/1997. стр. 129.

⁴⁷ Јефтић, Д.: Судска психопатологија, Београд – Загреб, 1960, стр. 40; цитирано према: Ђорђе Лопичић, Кривично дело убиства на мах, Београд, 1989, стр. 101.

патолошког афекта не може говорити о убиству на мах.⁴⁸

Дакле, код овог дела се мора радити о нормалним афективним стањима, о нормалној срџби у већем обиму, и помућење свести не сме довести до неурачунљивости, јер би се у том случају примениле одредбе члана 23 Кривичног законика Србије. Али, ако такво стање доведе до битно смањене урачунљивости, могућа су два решења. Прво, могуће је да се таква ситуација решава као ситуација обичног убиства извршеног у стању битно смањене урачунљивости. Друго, имамо посебно издвајање убиства на мах од убиства у стању битно смањене урачунљивости. Нама се прихватљивијим чини друго становиште, из следећих разлога. Ако су испуњени сви услови за постојање кривичног дела убиства на мах, одредба о битно смањеној урачунљивости није сметња за његово постојање и нема разлога да битно смањена урачунљивост нешто што иначе представља убиство на мах трансформише у обично убиство.⁴⁹ Битно смањена урачунљивост представља факултативни основ ублажавања казне, што значи да код кривичног дела извршеног у стању битно смањене урачунљивости суд може, али и не мора да ублажи казну учиниоцу. С обзиром да се код убиства на мах ради о једној специфичној ситуацији јаке раздражености, оправдана је интенција законодавца да ово понашање посебно издвоји и инкриминише, а квалификација по овом члану увек доводи до блажег кажњавања. На питање да ли се код дела убиства на мах може користити могућност ублажавања казне по основу битно смањене урачунљивости одговор је негативан. У таквом случају дошло би до двоструког вредновања смањене урачунљивости, једном као института општег дела кривичног права, а други пут као последице јаке раздражености. Нешто што је унето у законски опис као привилегујућа околност не може истовремено бити и основ за ублажавање казне (забрана двоструког вредновања). Такво мишљење изражава и судска пракса када сасвим оправдано истиче да битно смањена урачунљивост, која је искључиво последица стања јаке раздражености извршиоца кривичног дела убиствана мах, не може представљати законски основ блажег кажњавања (ВСС Кж. I 1257/99, од 15. 3. 2000. године).

У процени оваквих афективних стања, њиховог интензитета и утицаја на извршиоца, суду ће бити потребна помоћ стручњака (психијатра, евентуално психолога, јер ради се, по правилу, о нормалном афективном стању). Међутим, кључна форензичка карактеристика афективних стања јесте јасна временска ограниченост. Посебних афективних ситуација нема у време вештачења. Зато вештак психијатар,

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ Стојановић, З.: Коментар Кривичног законика Србије, *op. cit.*, стр. 332.

уз помоћ различитих садржаја, списка (исказа окривљеног и сведока, обдукционог записника, записника о увиђају и других) и добијених налаза о личности испитаника реконструише његово душевно стање *tempore criminis*.⁵⁰

3.2 Да је учинилац доведен у стање јаке раздражености без своје кривице и то нападом, злостављањем или тешким вређањем жртве

Елемент бића кривичног дела убиства на мах представља и захтев да је учинилац у стање јаке раздражености доведен без своје кривице и то нападом, злостављањем или тешким вређањем од стране повређеног.

Ако је учинилац дао повода за напад, злоставу или тешко вређање, па је у стање јаке раздражености доведен својом кривицом, неће постојати услови за привилеговано убиство. Ако је оптужени нападом убијеног доведен у јаку раздраженост, али је до тог напада дошло због непрописне вожње оптуженог, дакле, кривицом оптуженог, ту се не може радити о кривичном делу убиства на мах (ВСС БиХ Кж. 1487/72, од 23. 3. 1973. године).⁵¹ Наша законска формулација је у том погледу експлицитна и нема никакве дилеме да убиства на мах нема ако је учинилац својим понашањем скривио напад, злостављање или тешко вређање. У неким земљама одређење провоцираног убиства није довољно прецизно. Тако, у Енглеској, у раније поменутом Акту о убиству из 1957. године, који у делу 3 решава одбрану на основу провокације, нигде не стоји да оптужени не сме изазвати жртву. Самоизазвана провокација је оно што је мучило судове последњих година. Неки су мишљења да би било погрешно дозволити туженом да се ослони у одбрани на провокацију коју је сам изазвао. Али, Акт из 1957. године нигде не ограничава одбрану само на провокацију за коју тужени није био одговоран. Тако је Апелациони суд у случају Johanson (1989) дозволио одбрану провокацијом, иако је тужени изазвао жртву да се понаша на провокативан начин, али и указао да о тој околности порота треба да води рачуна приликом разматрања да ли је провокација била таква да изазове разумну особу да се понаша на начин на који се тужени понашао. Такође, то треба да узме у обзир и судија када одређује казну.⁵²

Напад, злостављање или тешко вређање треба да потичу од стране убијеног, а не од неког другог лица. То што је учинилац без своје кривице

⁵⁰ Ковачевић, Р.: Психијатријско вештачење учинилаца кривичног дела убиства, *op. cit.*, стр. 78.

⁵¹ Лопичић, Ђ.: Кривична дела убиства у југословенској судској пракси, *op. cit.*, стр. 238.

⁵² Seago, P.: Criminal law, *op. cit.*, p. 242.

доведен у јако раздражено стање тешким вређањем од оца убијеног, а не од самог убијеног, не може довести до квалификације по члану који одређује убиство на мах. Како се у образложењу наводи, околност што је оптужени у афектно стање доведен без своје кривице, тешким вређањем од стране оштећеног, а не његовог сина, и што је затим дошло до преношења таквог раздраженог стања оптуженог према оштећеном на сина оштећеног, не може представљати такву околност која би оправдавала да се понашање оптуженог према сину оштећеног правно оцени као кривично дело убиства на мах. У овој кривичној ствари оптужени није успео да доврши започето кривично дело према оштећеном оцу, јер када је повукао обарач пиштоља метак је затајио а оштећени побегао, због чега је истовремено дошло до преношења раздраженог стања на присутног сина оштећеног, а можда и до појачаног афектног стања оптуженог у коме је, угледавши сина, према њему испалио четири метка и усмртио га. Суд је оправдано нашао да се понашање оптуженог према сину оштећеног не може правно да оцени као убиство на мах, већ је ово околност која се може узети као олакшавајућа околност приликом одлучивања о казни (ВСС Кж. I 388/78, од 13. 4. 1978).⁵³

За разлику од пасивног субјекта, који може бити само убијени, објекат напада, тешког вређања или злостављања може бити како сам извршилац, тако и лице са којим је извршилац у блиским односима, па и свако друго лице, под условом да је напад или тешко вређање таквог интензитета да је код извршиоца створило, изазвало јаку раздраженост. Блиско лице се не ограничава само на блиске сроднике, већ се ту подразумевају и лица за које је учинилац дела емотивно везан, нпр. пријатељ, кум и сл. Напад, злостављање или тешко вређање морају увек да потичу од убијеног, али не морају да буду усмерени директно на учиниоца.

Под нападом се сматра, пре свега, она делатност којим се угрожава или повређује телесни интегритет неког лица, али се у кривично правној теорији сматра да напад код овог кривичног дела може бити усмерен и на неко друго добро, ако се тиме изазива стање јаке раздражености.⁵⁴ Поједини аутори указују да напад може бити, по свом дејству, физички (телесна повреда) и психички (изазивање страха).⁵⁵ Слично, и Тома Живановић истиче да се израз „напад“ односи како на физички, тако и на психички напад, тј. и нападну делатност која

⁵³ *Ibidem*, стр. 244.

⁵⁴ Лазаревић, Љ.: Кривично право – посебни део, *op. cit.*, стр. 215.

⁵⁵ Коментар Кривичног закона Републике Србије у редакцији проф. др Љубише Лазаревића, Београд, 1995, стр. 145.

психолошки дејствује (нпр. престрављивање). Он истовремено скреће пажњу да постоје и супротна становишта, која под нападом у смислу овог дела подразумевају само физичко деловање, док је психичко обухваћено појмом тешког вређања.⁵⁶

У кривичноправној теорији је спорно да ли напад може бити усмерен и на неко друго правно добро, нпр. имовину. У том погледу формирала су се различита гледишта. На једној страни су они који истичу да природи овог кривичног дела више одговара кад се појам напада ограничава на угрожавање или повреду живота или тела.⁵⁷ У том смислу се изјашњава и наша судска пракса, која истиче да се под нападом код кривичног дела убиства на мах не може сматрати и напад на имовину, већ само напад који је управљен према личности (Решење ВСС Кж. 1279/99, од 29. 3. 2000).⁵⁸ Напротив, друга страна истиче да се законско биће кривичног дела убиства на мах не ограничава само на напад на лична добра. Због тога се може закључити да може да постоји и напад на имовину, под условом да се одражава на личност учиниоца, тј. да је подобан да учиниоца доведе у стање јаке раздражености. Сагласно томе, напад је било који тежи облик повреде или угрожавања неког правног добра учиниоца или њему блиског лица, напад на личност, њен физички или психички интегритет, личне слободе, или напад на имовину.⁵⁹

По нашем мишљењу, ако прихватимо тезу да напад код кривичног дела убиства на мах треба схватити као и код нужне одбране,⁶⁰ онда нема разлога да не прихватимо одређивање напада у ширем смислу, јер један од услова који напад код нужне одбране мора да испуњава је да је он уперен против неког правом заштићеног добра, што може бити живот, тело, слобода, имовина и др. Битно је да је напад такав, по начину и интензитету, да може нападно лице довести у јаку раздраженост.

У највећем броју случајева, напад, у смислу овог кривичног дела, обухвата физички напад. Остаје отворено питање да ли психички напад подвести под појам овог кривичног дела, због евентуалних тешкоћа око разграничења са тешким вређањем, али и због чињенице да ако постоји афекат страха⁶¹ учинилац би се могао наћи у ситуацији прекорачења нужне одбране. Камбовски прихвата да је напад, у смислу овог дела,

⁵⁶ Види: Живановић, Т.: Основи Кривичног права Краљевине Југославије, *op. cit.*, стр. 25.

⁵⁷ Лазаревић, Љ.: Кривично право – посебни део, *op. cit.*, стр. 215.

⁵⁸ Билтен Округног суда у Београду, бр. 53/2000, стр. 75.

⁵⁹ Камбовски, В.: *op. cit.*, стр. 51.

⁶⁰ Стојановић, З.: Коментар Кривичног законика Србије, *op. cit.*, стр. 332.

⁶¹ Афекат гнева и афекат страха су два кључна афекта која доминирају у хомицидалним ситуацијама.

напад на физички или психички интегритет личности.⁶² А то, по нашем мишљењу, није ништа друго него телесни интегритет човека, схваћен у његовој биопсихичкој јединствености. Ако прихватимо да напад може бити усмерен против било којег правом заштићеног добра, што значи и тела човека, кога схватамо у његовој анатомској јединствености (телесно и душевно здравље), онда нам се, из разлога доследности, чини исправним став да и психички напад треба подвести под ово кривично дело. Могуће је да поједини аутори под нападом на тело подразумевају само напад на тело човека у виду оштећења његовог телесног здравља, биолошке јединствености, док психичку компоненту остављају по страни.

Под тешким вређањем подразумева се интензивно изазивање психичког бола и тешка повреда осећања, које код учиниоца изазивају снажан револт, какав се са моралног становишта, по друштвеној оцени, сматра сасвим оправданим.⁶³

Постоји јединствено гледиште да се под тешким вређањем, у смислу ове инкриминације, подразумева не само увреда и клевета у кривично-правном смислу речи, него и свака друга радња која наноси повреду части код учиниоца кривичног дела.⁶⁴ Тешко вређање, према томе, подразумева тешку повреду части и угледа, личног достојанства, осећајности учиниоца.⁶⁵ Као класичан пример у литератури се наводи случај када један брачни друг затекне другог *in flagranti*.

Код одређивања тешког вређања треба поћи од постојећих обичаја, јер нешто што је у некој средини увредљиво у другој то не мора бити, или бар не представља тешку увреду.⁶⁶ Ово кривично дело представља добар пример који указује на значај обичаја за кривично право. Усвајањем начела законитости, обичајно право престаје да буде извор кривичног права. Ипак, као што видимо, не може се негирати сваки значај обичаја, поготово када се ради о садржини неких појмова који се користе приликом прописивања извесних кривичних дела.⁶⁷

Јединствени став је да тешко вређање представља правни стандард који се утврђује према постојећим схватањима, тј. објективно, а не према субјективној оцени самог учиниоца. Мора се радити о таквом вређању које је, према тежини и начину, објективно узевши, у датој ситуацији било подобно да код учиниоца проузрокује стање јаке

⁶² Камбовски, В.: *op. cit.*, стр. 51.

⁶³ Симић, И., Петровић, М.: *op. cit.*, стр. 44.

⁶⁴ Лопичић, Ћ.: Кривично дело убиства на мах, Београд, 1989, стр. 101.

⁶⁵ Камбовски, В.: *op. cit.*, стр. 51.

⁶⁶ Стојановић, З.: Кривично право – општи део, Београд, 2005, стр. 57.

⁶⁷ *Ibidem*.

раздражености.⁶⁸

Овде проблем може представљати одређивање уобичајеног, просечног, тј. да ли је једна псовка подобна, по критеријумима одређене друштвене заједнице, да доведе до реакције убиства на мах. Уколико она, по ширем друштвеном схватању, нормално и уобичајено доводи до реакције убиства на мах, онда се афекат у којем се нашао убица може третирали као нормалан, а у супротном је реч о патолошком афекту.⁶⁹ Ствар се компликује зато што у свакој друштвеној заједници живи више националних, етничких, верских, а у неким државама чак и расних група. Исту провокацију различито могу схватити припадници поменутих група. Оно што је у одређеној социјалној средини уобичајено, у некој другој средини то не мора бити.

Како се истиче, није исправно да суд прихвата уже друштвено схватање уобичајености и нормалности, него шире друштвено поимање поменутих појмова, тако што се одређеном апстракцијом долази до неких генералних, општих ставова. При томе су од посебног значаја одређени културни и морални кодекси које шири друштвена заједница прихвата.

Ремећење кућног мира од стране оштећеника, који је у суседном стану под утицајем алкохола с још двојицом пријатеља певао и галамио и тако онемогућавао оптуженику у поподневним сатима одмор након рада, а осим тога и нарушавао сан оптужениковом шестомесечном детету, иако се има сматрати некултурним и безобзирним понашањем, не може се ипак сматрати тешким вређањем од стране оштећеника које би могло оправдано довести оптуженика у тако јаку раздраженост да се на мах одлучи да узме ловачки нож, оде до стана оштећеника и овог, без икаквог даљег повода, кад се појавио на вратима свога стана, убодом ножа покуша лишити живота (ВС Хрватске, I Кж. 2488/76, од 9. 12. 1976. године).

Појам злостављања је, уопште, у кривичном праву доста широк. Злостављање може бити психичко и физичко. У смислу ове инкриминације, злостављање треба схватити као свако деловање на тело које нема елементе телесне повреде (шамарање, ударање, гурање, плување, поливање, повлачење за косу, нос и др.), а изазива телесни и психички бол.⁷⁰ Друго лице може се злостављати и психичким малтретирањем, као што је стално подсећање на нешто што је за њега непријатно, исмевање или омаловажавање, или друго наношење

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Ћирић, Ј.: Убиство у стању јаке раздражености изазване кривицом жртве, *op. cit.*, стр. 132.

⁷⁰ Шепаровић, З.. Границе ризика, Загреб, 1985, стр. 138; цитирано према: Ђорђе Лопичић, Кривично дело убиства на мах, Београд, 1989, стр. 103.

психичких патњи.⁷¹ С обзиром да злостављање често представља комплексну радњу и, по правилу, подразумева понављање више различитих поступака који могу трајати извесно време, код убиства на мах је потребно водити рачуна о томе да ли постоји узрочна веза између злостављања и стања јаке раздражености.⁷²

Поставља се питање да ли се увођењем злостављања у инкриминацију решава проблем дужевременог малтретирања, које је било континуирано и доводило до одлагања и потискивања афекта са накнадном, али ништа мање бурном и интензивном реакцијом. Ако приликом дефинисања злостављања под њим подразумевамо низ радњи које су се континуирано предузимале према учиниоцу дела, нпр. муж малтретира жену у једном дужем временском периоду услед чега она лиши живота мужа без на први поглед видљивог непосредног повода, да ли такве радње могу бити тумачене као убиство на мах? Ставили смо акценат на један дужи временски период у коме се предузима више радњи злостављања, зато што тешко можемо прихватити став да једно вучење за нос или косу може да доведе до реакције која се завршава кобно.

Да ли на овај начин право прихвата „закаснулу афективну реакцију“? Желимо да истакнемо да афективно деловање, по опште усвојеном схватању, значи моментално, нагло, изненадно реаговање. Чим човек у афекту почиње да размишља о свом тренутном афективном стању, то значи да је већ наступило ишчезавање афекта и његовог интензитета.⁷³ Како онда поступити у наведеном примеру? Чини нам се да злостављање представља провокацију која траје дуже време и која може довести до одложене афективне реакције, када неко лице и без непосредног повода, који је по објективним мерилима подобан да проузрокује стање јаке раздражености, доспе у такво стање као одговор на понашање учиниоца које је неко време неприхватљиво. У оваквом случају треба прихватити квалификацију дела по овом члану, јер нам се чини да је то била интенција законодавца уношењем злоставе у инкриминацију. Нека лица су способна да дуго потискују афекат, али на крају дође до кулминације, или колоквијално речено, и њима се на крају крајева „смркне“. Оно што се несумњиво мора утврдити је постојање узрочне везе између јаке раздражености, као суштинског елемента овог кривичног дела, и радњи злостављања, јер дело се може извршити само

⁷¹ Лазаревић, Љ.: Коментар Кривичног законика Републике Србије, Београд, 2006, стр. 361.

⁷² Стојановић, З.: Коментар Кривичног законика Србије, *op. cit.*, стр. 333.

⁷³ Јовашевић, Д.: Убиство на мах и убиство у прекорачењу нужне одбране, Правни живот, бр. 9/1997, стр. 205.

док траје стање јаке раздражености. У овим случајевима је важно запамтити да је губитак самоконтроле изненадан, а не провокација. Управо дуга историја провокације може да објасни зашто оптужени тренутно губи самоконтролу после провокативног акта који, сам по себи, не оправдава такву реакцију.⁷⁴

Укратко, могући проблем код злостављања не представља то што реакција није изненадна, тренутна или што нема јаке раздражености, већ проблем може представљати објективни критеријум за процену да ли је понашање оптуженог било таквог карактера да оно може по једној „нормалној“ процени изазвати код учиниоца такву реакцију. Овде имамо више провокативних радњи које су, у одређеном периоду, усмерене према учиниоцу. Те радње доводе до кумулације афеката, или, како то Енглези кажу, до „спорог горења“, али у једном тренутку имамо ерупцију до које је довела последња кап у већ препуној чаши. Дакле, постоји јака раздраженост, постоји и реаговање на мах, ако узмемо у обзир да се радња лишавања живота предузима непосредно након последње провокације. Једино што у оваквим случајевима судови морају бити еластичнији у тумачењу подобности провокације да изазове понашање учиниоца да изврши кривично дело из члана 115 Кривичног законика.

Наши судови су до сада овакве ситуације, када је муж дуже времена злостављао жену, па она, након протека доста времена, ипак реаговала убиством на спавању, уз помоћ вештака, третирали као особито олакшавајућу околност и казну ублажавали испод границе минимума за убиство на подмукао и свиреп начин.⁷⁵ Остаје отворено како би сад судови реаговали на сличне ситуације, после увођења злостављања у Кривични законик, односно да ли ће узети у обзир допринос жртве који се може третирати више него олакшавајућа околност. Јер, без обзира на већи протек времена између континуиране злоставе и без обзира на често веома безначајан повод који је довео до убиства, сви остали елементи постоје и указују на убиство у стању тренутне, импулсивне, јаке раздражености, тј. убиства на мах.

3.3. Да је убиство извршено на мах

Код овог кривичног дела учинилац делује са умишљајем. Наравно, тај умишљај је специфичан, јер лице делује нагло, тренутно и изненадно. Одлука се доноси без дужег размишљања. Тај умишљај је познат под именом *dolus repentinus*.

⁷⁴ Seago, P.: Criminal law, *op. cit.*, p. 242.

⁷⁵ Ћирић, Ј.: Убиство у стању јаке раздражености изазване кривицом жртве, *op. cit.*, стр. 137.

Да би постојало убиство на мах потребно је да је дело извршено на мах, тј. непосредно после напада, злостављања или тешког вређања и за време док код учиниоца траје стање јаке раздражености. То значи да између напада, злостављања или тешког вређања и убиства мора постојати примерен временски интервал. По схватању заступљеном у судској пракси, тај временски размак траје врло кратко. Израз „на мах“ значи у истом тренутку чим је предузет напад, злостављање, односно тешко вређање, или одмах по престанку истих. Битно је да постоји једно стање континуитета у коме се убиство појављује као реаговање, под утицајем стања јаке раздражености, на понашање убијеног. Према правном становишту Врховног суда Србије, да би постојало кривично дело на мах, потребно је да постоји временски континуитет између претходног тешког вређања или напада и радње извршиоца. Тај се временски континуитет неће прекинути постојањем краћег временског интервала између поменутих понашања оштећеног и извршиоца само у случају када је тај интервал такав да, по разумној оцени, суштински не доводи до прекида континуитета између деловања оштећеног и деловања извршиоца.⁷⁶

У случају када се ради о таквим вређањима или нападима на која није било непосредног реаговања „на мах“, увређеног или нападнутог лица, касније реаговање таквог лица, и поред тога што је било испровоцирано ранијим развојем догађаја и што је извршилац услед тога свега био у одређеном афектном стању, не може се сматрати као извршење кривичног дела на мах, јер недостаје законско обележје дела „на мах“.⁷⁷

Неће постојати овај облик убиства ако је учинилац дела дошао у стање јаке раздражености накнадним сазнањем о нападу, злостави или тешком вређању, па је под утицајем таквог стања извршио убиство. Код овог кривичног дела убиство треба да представља непосредну реакцију на нескривљени напад, злостављање или тешко вређање.

У теорији постоје изражена мишљења да *de lege ferenda* треба размислити о измени елемента на „мах“ адекватнијом легислативном регулативом временске ограничености ове инкриминације, или њеним потпуним изостављањем из диспозиције овог дела,⁷⁸ због проблема који постоје око питања који је то најдужи временски интервал који може да протекне између повода за убиство и самог убиства да би се радило о овом привилегованом кривичном делу. Како се наводи, немогуће је унапред одредити поменути временски размак, а то је и непотребно, јер

⁷⁶ Симић, И., Петровић, М.: *op.cit.*, стр. 44.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Марковић, И.: Убиство на мах, *op. cit.*, стр. 169.

је за ово кривично дело одлучујуће постојање јаке раздражености и ова инкриминација ће постојати без обзира колики је временски размак између самог повода и убиства. По њиховом мишљењу, уместо убиства на мах ово дело би требало да се зове *убиство у стању јаког афекта* или *у стању јаке раздражености*.⁷⁹

По нашем мишљењу, синтагмом „на мах“ законодавац је хтео кривично дело убиства на мах временски да ограничи, постављајући на тај начин захтев да лице реагује у моменту провокације жртве, или непосредно после тога. Ако протекне дужи временски период, онда то значи и да је учинилац могао да се „охлади“, трезвеније да размишља, а не каже се без разлога да је „јутро паметније од вечери“. Не треба тај временски континуитет продужавати превише, јер лице управо делује на мах под утицајем јаке раздражености коју је изазвала нека радња жртве. Деловање „на мах“ и стање „јаке раздражености“ су блиско повезани, јер да нема јаке раздражености ни учинилац не би деловао тренутно и изненада. Изостављањем махиналног деловања не би се ништа значајније променило, јер, по правилу, лице делује на мах када је у стању јаке раздражености. Чим има могућности свесно да делује, раздраженост није јака, већ се може радити о обичном афекту јарости.

4. Завршне напомене

На крају овог разматрања желимо да изведемо неколико закључака који се односе на ову одредбу *de lege lata* и *de lege ferenda*.

Прво, кривично дело убиства на мах се ослања на стање јаке раздражености које представља правни појам, а не термин медицинске природе, и суду припада процена да ли такво стање постоји или не. Овде се не ради о патолошком афекту, јер би се онда примењивала правила у вези са институтом урачунљивости, већ се у стање јаке раздражености доводи психичко нормално биће, односно само нормалан, душевно здрав човек може бити извршилац овог кривичног дела.

Друго, приликом процене стања јаке раздражености узима се обзир објективни критеријум, тј. питање шта је изазвало стање раздражености и како нормалне особе реагују на такве надражаје. Мора постојати сразмера између таквог повода (напада, злостављања или тешког вређања) и степена раздражености, и то цењена објективно. При томе се узима у обзир и личност учиниоца, јер се мора утврдити да је јака раздраженост наступила код учиниоца дела, тј. да је тешко вређање или злостављање таквог карактера да може да доведе до јаке

⁷⁹ *Ibidem*.

раздражености извршиоца овог дела и да је оно и субјективно код њега такву раздраженост и изавало. Увођењем злостављања, по нашем мишљењу, законодавац је, са једне стране, проширио круг услова који могу представљати повод за убиство на мах, али је, са друге стране, истовремено признао и еластичнији критеријум у процени подобности провокације да изазове понашање учиниоца да изврши убиство на мах. Имајући у виду да злостављање представља дужевремено, континуирано физичко или психичко малтретирање, у стварном животу може настати ситуација где сам непосредни повод за убиство може бити такав да, по објективним мерилима, није подобан да проузрокује стање јаке раздражености, али се лице у таквом стању налази услед постојања афекта који је дуго потискиван и на крају је кулминирао.

Треће, елемент „на мах“ не треба *de lege ferenda*, како се то негде истиче, избацити из диспозиције дела, јер је законодавац његовим задржавањем хтео да „нагласи и истакне“ да је кривично дело убиства на мах временски ограничено реаговањем било у моменту провокације жртве, или непосредно после тога. Као што је већ поменуто, израз „на мах“ значи у истом тренутку чим је предузет напад, злостављање, односно тешко вређање, или одмах по престанку истих. Избацивањем махиналног деловања не би се ништа значајније променило, јер, по правилу, лице делује на мах када је у стању јаке раздражености. Чим има могућности свесно да делује, раздраженост није јака, већ се може радити о обичном афекту јарости.

ЛИТЕРАТУРА:

- Атанацковић, Д.: Кривично право – посебни део, Београд, 1978.
- Ashwort, A.: Principles of Criminal Law, Oxford, University press, 1999.
- Black's Law Dictionary, Eighth Edition, Thomson West, 2004.
- Byrd, SHARON: On Getting the Reasonable Person Out of the Courtroom, Ohio State Journal of Criminal Law, 2005.
- Бабић, М.: Право на живот и привилегована убиства, Правни живот, Београд, бр. 9/1997.
- Бачић, Ф., Шепаровић, З.: Кривично право – посебни део, Загреб, 1997.
- Живановић, Т.: Основи Кривичног права Краљевине Југославије, посебни део, Београд, 1938.
- Златарић, Б., Дамашка, М.: Ријечник кривичног права и поступка, Загреб, 1966.
- Камбовски, В.: Казнено право – посебен дел, Скопје, 2003.
- Ковачевић, Р.: Психијатријско вештачење учинилаца кривичног дела убиства, Зборник радова „Нека практична питања казног законодавства Југославије“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Будва, 2000.
- Коларић, Д.: Кривично дело убиства у нашем кривичном праву, докторска дисертација, Београд, 2007.
- Лазаревић, Љ.: Кривично право – посебни део, Београд, 1995.
- Лазаревић, Љ.: Коментар Кривичног законика Републике Србије, Београд, 2006.
- Лопичић, Ђ.: Убиство на мах, Београд, 1989.
- Лопичић, Ђ.: Кривична дела убиства у југословенској судској пракси 1951-2001, Београд, 2003.
- Марић, Ј., Лукић, М.: Правна медицина, Београд, 1998.
- Марковић, И.: Убиство на мах, Правни живот, бр. 9/1997.
- Миљковић, М.: О убиству с обзиром на реформу кривичног законика, Београд, 1910.
- Савић, С., Ковачевић, С.: Судскомедицинско вештачење код кривичних дела убиства, Зборник радова „Нека практична питања казног законодавства Југославије“, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Будва, 2000.
- Schubarth, M.: Kommentar zum schweizerischen Strafrecht, Besonderer Teil, Bern, Verlag Stämpfli & Cie AG, 1982.
- Seago, P.: Criminal law, London, 1994.
- Симић, И., Петровић, М.: Кривични закон Србије – практична примена, Београд, 1998.
- Стојановић, З.: Коментар Кривичног законика, Београд, 2006.
- Таховић, Ј.: Кривично право – посебни део, Београд, 1961.
- Wilson, W.: Criminal law-doctrine and theory, London, Pearson Education, 2003.
- Ћирић, Ј.: Убиство у стању јаке раздражености изазване кривицом жртве, Правни живот, бр. 9/1997.

Dragana Kolarić, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

PRIVILEGED CIRCUMSTANCES IN CRIMINAL OFFENCE OF VOLUNTARY MANSLAUGHTER

Summary: The author analyses the concept and elements of criminal offence of voluntary manslaughter. Introductory considerations are dedicated to resolving the question whether commission of an offence while in irritated or provoked state should serve as mitigating factor to the defendant. The author determines the notion of this criminal offence and, at the same time, points to numerous theoretical definitions of criminal offence of voluntary manslaughter, which mainly derive from legal texts. The author also drew a parallel between solutions that exist in Anglo-Saxon and continental law systems.

Special attention was given to detailed analysis of the criminal offence of voluntary manslaughter according to the Serbian Code on Criminal Proceedings, that is, determining the content of notions such as the state of affection, attack, abuse, heavy insult, acting in a heat of passion. The author analyses different points of view and points to the most acceptable solution, at the same time taking into account domestic legal system, legal terminology, general principles and institutions of criminal law.

Радомир Зекавица*

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТИ ОДНОСА ПОЛИЦИЈЕ И ПРАВА

Сажетак: У раду се, **најпре**, истичу начелна питања односа полиције и права, као што је питање да ли полицију треба третирати као пуког извршиоца правних прописа и „оруђе” права, или као релативно аутономног субјекта његове примене, затим питање у којој мери и на који начин право детерминише полицијску праксу и какав је реалан утицај права на њу. У раду се, затим, анализирају основни теоријски концепти који се баве поменутих питањима и односом полиције и права, пре свега, легалистичко-бюрократско, културалистичко и структуралистичко схватање, указује се на ставове најзначајнијих представника све три групе теорија и даје њихов критички приказ.

Кључне речи: право, полиција, легализам, полицијска култура.

Увод

Проблематику односа полиције према праву могуће је начелно анализирати кроз неколико кључних питања која овај однос третирају на релативно генерализујући начин. Једно од њих јесте питање начина на који је полицију могуће третирати у самом процесу примене права. Другим речима, да ли полицију можемо посматрати искључиво као „оруђе” или „инструмент права”, а полицајце као слуге или „агенте права”, или се, пак, у примени права полицији признаје извесни степен аутономије и тзв. „слободног хода”.¹ Суштина ове дилеме огледа се у питању у којој мери право, односно формална правна правила, детерминишу полицијску делатност. У зависности од степена те детерминације полиција се може посматрати као пуки извршилац права, или, пак, као релативно слободна, аутономна институција чију делатност усмеравају и детерминишу неки други друштвени фактори.

У савременој литератури тешко је наићи на ауторе који заступају

* Доцент, Криминалистичко полицијска академија, Београд

¹ Види: Милосављевић, Б.: *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997, стр.

екстремна гледишта, односно који полицију посматрају као пуки инструмент права чија се функција своди на његову механичку примену или, пак, као слободну и од права независну појаву. Сходно овом другом гледишту, право је само општи оквир у коме полиција дела, док се полицајцу дозвољава да у одређеним ситуацијама „потцени право“ и да, сходно датим околностима, слободно процени да ли да га примени у потпуности.² У прилог оваквим схватањима најчешће се наводи Казамајоров став да је полиција ван јавног поретка, јер га сама ствара,³ као и Веберово схватање аутоматизације административне структуре, односно њене тежње ка осамостаљивању и релативизовању свог правног карактера.⁴ Није потребно посебно наглашавати чињеницу да је арбитарна и слободна примена закона од стране полиције (као и осталих државних органа) једна од основних карактеристика ауторитарних политичких режима, те да је, као таква, потпуно непримерена демократској и правној држави.

Савремена литература је богата схватањима која представљају обично умереније теоријске концепте који уважавају сву комплексност односа полиције према праву. Оно што их може разликовати јесте наглашавање одређених сегмената овог односа, који онда један теоријски концепт чини специфичним и различитим у односу на други. Полазећи управо од тога могуће је, у иначе изузетно богатој и обимној литератури о полицији, уочити неколико основних теоријских концепата о односу полиције и права, и то: легалистичко-бирокупатски, културалистички и структуралистички концепт.⁵ На темељу ове класификације покушаћемо да одговоримо на нека кључна питања односа полиције и права.

Легалистичко-бирокупатски концепт односа полиције и права

Легалистички приступ у основи подразумева уверење по коме је право основна детерминанта полицијске делатности, те да ако желимо да разумемо полицију, једино што је потребно јесте да погледамо законе који је регулишу.⁶ Радикални легалистички приступ настоји да полицију сведе на пуки инструмент примене права. Овакав приступ није својствен

² Berkley, G.: *The Democratic Policeman*, Beacon Press, Boston, 1969, p. 119.

³ *Ibidem*.

⁴ Leubet del Bayle, J. L.: *Police et Societe*, наведено према: Милосављевић, Б., *op. cit.*, стр. 195.

⁵ Овакву класификацију нуди Дејвид Диксон (David Dixon), види: Dixon, D.: *Law in policing: Regulation and Police Practices*, Clarendon Press, Oxford, 1997, p. 1.

⁶ *Ibidem*.

само правницима, који тим путем настоје да полицију сместе у круте правне оквире занемарујући истовремено друштвену и политичку реалност у којој она ради, већ и политичарима, којима радикални легализам гарантује да ће полиција бити релативно пасиван инструмент који дословно спроводи све њихове одлуке. Чак и самој полицији овакав став одговара, с обзиром да механичком и ригидном применом закона смањује бремене сопствене одговорности и рамишљања о последицама формално исправних одлука.⁷ Осим тога, привлачност легализма за полицију огледа се у евентуалном очекивању вишег степена независности полиције, нарочито од политике, јер ако је полиција одговорна само пред правом, онда се остали облици одговорности могу третирати као непотребни.⁸

Легалистички приступ даје специфичан поглед на полицијску праксу и представу полиције о себи самој. Наиме, доследно спроведен легализам имплицира склоност ка томе да се оно што полиција у пракси чини дефинише терминима који су законима прописани и дати. Другим речима, оно што закони кажу, то полиција ради. Самим тим, свака промена законодавства о полицији доводи до промене у полицијској пракси.⁹ С друге стране, легализам је блиско повезан са концептом полицијске организације као ефикасне и професионалне бирократске структуре. Концепт почива на уверењу да ће, када се правила једном прецизно и јасно дефинишу, полицији бити лако да своју делатност усклади са њима, што полицију онда чини ефикасном и високопрофесионалном. Како истиче Манинг (Manning), оваква представа о полицији представља онда основ њене легитимизације и својеврсну баријеру од различитих облика спољашње контроле.¹⁰ Неки од критичара легализма, попут Гримшоа и Џеферсона, истичу да се оваква, квазиакадемска варијанта „машина“ модела полиције пре може наћи у текстовима полицијског менаџмента, него у емпиријским студијама о полицији.¹¹

На први поглед, радикално легалистичко схватање одговара захтевима правне државе, у којој рад полицијских органа треба да буде подређен захтевима правног поретка и у строгој мери потчињен законима. Легалистички приступ много је типичнији за континентални

⁷ Leubet del Bayle, J. L.: *Police et Societe*, наведено према: Милосављевић, Б., *op. cit.*, стр. 195.

⁸ Dixon, D., *op. cit.*, p. 2.

⁹ Brittan, L.: *Public Law*, наведено према: *Ibid.*, стр. 3.

¹⁰ Manning, J.: *Police Work*, наведено према: *Ibid.*, стр. 6.

¹¹ Grimshaw, R. And Jefferson, T.: *Interpreting Policework*, Allen and Unwin, London, 1987, p. 6.

него англосаксонски модел полиције. Као типичан пример државе у којој се право примењује са изразитим степеном ригидности, па чак и до мере комичности, обично се наводи Немачка. Беркли тако наводи пример полицајца који сам себи исписује казну због тога што се својим приватним аутомобилом погрешно паркирао.¹² Наравно, варијације у начину и степену примене права од стране полиције су бројне и различите и њих је могуће уочити не само између ова два општа модела полиције, већ и унутар њих самих. Када је реч о англосаксонском моделу, можемо разликовати фино изнијансирано енглеско схватање о односу полиције према праву и принципа владавине права, од мање избалансираног концепта правде у САД, којим се право често потискује у име очувања реда и полицијске ефикасности.¹³ Истраживање америчког политиколога Џејмса Вилсона (James Q. Wilson) дало је нешто прецизнију слику о овој проблематици, барем када је реч о САД. У својој студији *Varieties of Police Behavior*, Вилсон, међу првима, даје класификацију стилова полицијског понашања и професионалне културе у којој се као један од основних наводи легалистички стил (legalistic style). Овом стилу је својствен акценат на спровођењу закона, као примарном задатку полицијске улоге, и давању подједнаког значаја различитим типовима преступа. За полицајца чије поступање одговара легалистичком стилу важи правило да он све ради онако како је у „књизи“.¹⁴

Легалистички концепт односа полиције и права може да наведе на закључак да је право једини фактор који детерминише полицијску делатност, те да је, сходно томе, правни аспект ове делатности једино меродаван. Међутим, овакав приступ (нарочито његов екстремни облик) поседује бројне слабости које се, с једне стране, огледају у нереалној представи о полицијској функцији, а с друге, у занемаривању питања њеног легитимитета. Критика коју је могуће упутити легалистичком концепту не треба да иде у правцу евентуалног закључка да право није детерминанта полицијске делатности. Такав закључак би био не само нетачан, већ би онемогућио прилагођавање полицијске улоге захтевима правне државе, од којих је захтев за законитошћу рада полиције један од првих и најзначајнијих. Суштину критике легалистичког модела односа полиције и права треба везати, пре свега, за приговор да се природа полицијске делатности, њене специфичности, па и сама улога у друштву,

¹² Berkley, G., *op. cit.*, p. 118.

¹³ Милосављевић, Б., *op. cit.*, стр. 196.

¹⁴ Wilson, W. J.: *Varieties of Police Behavior*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1978, p. 172.

не могу објаснити искључиво кроз утицај који на њу остварује право. Поред тога, природа односа полиције и права се, још мање, може третирали на начин који би примену права од стране полиције третирао као механичку радњу у којој полиција има улогу „аутомата“ за његову примену.

Третирали полицију као пуки инструмент права, као аутомат за његову механичку примену, значи, заправо, занемарити чињеницу да, осим права, на рад полиције утичу и бројни други фактори који произлазе из друштвене реалности у којој се полиција налази. Осим тога, склоност легализма да полицијску делатност смести у чврст правни оквир може да доведе до занемаривања улоге и значаја дискреционе власти и овлашћења која полиција неминовно поседује. Апстрактним законским нормама се не могу у потпуности обухватити и регулисати све ситуације у којима се полицајац може наћи, што намеће потребу извесног степена слободе и флексибилности у примени законских прописа. Полиција, чак и кад би хтела, не би могла да законске прописе и само право третира као унапред дат и до краја одређен систем правила, које просто треба применити на дату ситуацију, на чему радикални легализам управо инсистира. Полазећи управо од тих чињеница, легализму се упућује приговор да свој концепт заснива на миту да полиција може да спроводи закон без потребе за применом дискреционе власти.¹⁵ Осим тога, легализам почива, како истиче Диксон, на још једном миту – да је суштина полицијске делатности превасходно борба против криминала и принудно спровођење закона.¹⁶

Представа о полицији као бирократизованој и високо професионализованој структури, коју легалистичко-бирократски приступ имплицира, критикује се од стране оних аутора који сугеришу да „професионализам“ полиције може да створи веома моћан симболички застор под којим полиција шири своју политичку аутономију и утицај, и протеже обим дискреције. Реторика професионализма и захтев за аутономијом, заснован на стручности, представља проблем модерне полиције, који опстаје као доминантан захваљујући уверењу да се највеће знање о полицији налази управо код ње, што проузрокује отпор ка спољашњим утицајима и уверење да је полиција довољно компетентна да

¹⁵ Goldstein, J.: *Police Discretion not to Invoke the Criminal Process*, Yale Law Journal, vol 69, no. 4/60 pp. 543-594; George L. Kelling.: *Toward New Images of Policing: Herman Goldstein's "Problem-Oriented Policing"*, Law & Social Inquiry, Vol. 17, No. 3 (Summer, 1992), pp. 539-559.

¹⁶ Оваква представа о полицији је у великој мери напуштена, и то највише захваљујући радовима и истраживањима Бантона и Голдштајна (problem oriented policing), као и практичној имплементацији концепта „community policing“.

сама одлучи која су јој овлашћења потребна.¹⁷

Веома утицајану и уверљиву критику легалистичко-бирокупатског приступа дала су истрживања Института за полицијске студије из Лондона (Police Studies Institute). У студији о Метрополитен полицији, под називом *Police and People in London*, коју су спровели Смит (Smith) и Греј (Gray), релативизован је став легализма о утицају правних правила на полицију. Истраживање је показало да правна правила имају различит утицај, у зависности од тога о којим се правилима конкретно ради. Утицај је битно различит у зависности од тога да ли се ради о правилима струке (working rules – правила која полиција прихвата тако да она постану ефикасни принципи који регулишу њихову праксу), инхибиторним правилима (inhibitory rules – правила која нису у потпуности усвојена, али која се, ипак, често узимају у обзир приликом вршења дискреционе власти), или се, пак, ради о презентационим правилима (presentational rules – правила која нису ни прихваћена, ни ефикасна, осим у њиховој употреби од стране судства или законодавства).¹⁸

Као приговор радикалном легализму често се наводи и чињеница да стриктна примена правних прописа може да удаљи полицијску функцију од њеног легитимитета. Овде се има на уму чињеница да у друштвима која су социјално подељена на класне, етничке, верске и друге групе не постоје закони који нису политички обојени, те да примена закона, чак и када је она непристрасна и универзална, може да доведе до даљих социјалних подела и разлика.¹⁹

Као што се може видети, критика легалистичко-бирокупатског приступа у односу полиције према праву и схватању полицијске делатности је прилично разноврсна. Један значајан број аутора је покушао да полицијску делатност објасни не толико утицајем који право на њу остварује, колико специфичном социолошком анализом полиције, која је указала на бројне друге факторе који такође утичу на њу. Резултати ових истраживања су понудили одговоре на бројна питања, између осталог, и на питање комплексне проблематике односа полиције према праву. Неке заједничке карактеристике ових схватања дају могућност њиховог груписања у шири теоријски концепт под називом

¹⁷ Tako, Dixon, D., *op. cit.*, p. 7.; Reiner, R.: *The Politics of the Police*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p. 87; Skolnick, J.: *Justice Without Trial*, John Wiley & Sons, Inc. New York, 1966, p. 237.

¹⁸ Dixon, D., *op. cit.*, p. 8.

¹⁹ Ову појаву најбоље осликава чувени афоризам Анатола Франса (Anatole France): „Закон у својој величанственој једнакости забрањује подједнако богатима, као и сиромашнима, да спавају испод мостова, просе на улици и краду хлеб“, Reiner, R., *op. cit.*, p. 8.

културалистичка схватања.

Културалистичка схватања о односу полиције према праву

За разлику од претходног приступа, представници овог концепта настоје да полицијску делатност и њен однос према праву објасне истраживањем тзв. полицијске културе (cop culture), као облика субкултуре неког друштва. Почетак ових истраживања везују се за једног од најзначајнијих и најутицајнијих истраживача полиције, Џерома Сколника (Jerome Skolnick). Сколникова студија *Justice Without Trial* представља једно од најутицајнијих социолошких истраживања полиције и њене улоге у демократском друштву, и у њој је он изнео резултате који представљају почетак студиознијег истраживања полицијске културе и њеног значаја за разумевање полицијске делатности. Сколник је међу првима довео у везу и детаљно анализирао начин на који одређене карактеристике полицијске културе и полицијског радног окружења могу да утичу на спровођење закона и посвећеност полиције владавини права.

Његов велики допринос разумевању односа полиције према праву и захтевима владавине права огледа се, најпре, у јасном истицању једног од најзначајнијих принципијалних проблема улоге полиције у демократској држави утемељеној на начелима владавине права. Суштина овог проблема се огледа у чињеници да је полиција у демократском друштву задужена, између осталог, за одржавање реда тако да то одржавање чини у складу са владавином права. Као службеници задужени за одржавање реда, полиција је уједно и део државне бирократије. Међутим, идеологија демократске бирократије заснована је превасходно на иницијативи службеника, радије него на дисциплинованој оданости правилима и процедурама. Супротно томе, владавина права наглашава индивидуална права грађана и ограничења иницијативе државних службеника. Ова тензија између оперативних консенквенци идеје реда, ефикасности и иницијативе, на једној, и законитости, на другој страни, представља принципијални проблем полиције као демократске и законске организације.²⁰ Право је, како истиче Сколник, примарни инструмент очувања социјалног реда и поретка. Полиција, примењујући право, одржава ред, али уједно то исто право полицији често намеће ограничења у ефикасном очувању реда као њеном примарном задатку. Сколник тако, међу првима, указује на једну од специфичних карактеристика полицијске функције која се огледа у њеној унутрашњој вредносној подељености (ефикасност – законитост), и то у

²⁰ Skolnick, J., *op. cit.*, p. 6.

контексту шире анализе улоге полиције у демократском друштву.

При томе, Сколника не занима да открије да ли полиција крши правила. То се, према његовом мишљењу, претпоставља. Основни циљ јесте аналитички опис и разумевање услова под којима правила могу бити прекршена, са нижим или вишим степеном интензитета.²¹ Имајући у виду такав циљ, Сколник је покушао да одговори на који начин социјално окружење полиције утиче на њен капацитет да одговори захтевима владавине права. Централну тачку овог истраживања представља тзв. радна личност полицајца (*working personality*), коју одређују три основна елемента полицијског социјалног и радног окружења, а то су: опасност, ауторитет и константни притисак за већом продуктивношћу и ефикасношћу рада.²² Природа полицијског посла је таква да она, за разлику од неких других ризичних послова, у себи садржи захтев да се полицијски службеник свакодневно суочава са ситуацијама у којима се ризик огледа у непредвидивим последицама сусрета са различитим људима. Услед тога, опасност полицијског посла чини полицајца генерално „сумњичавом особом“, јер га нагони на опрезност и пажљивост у сваком сусрету са грађанима. Овакава карактер полицијског посла чини овај посао мање пожељним, а самог полицајца социјално изолује не само од оног сегмента друштва који представља потенцијалне прекршиоце права, већ и од осталог грађанства.

Опасност полицијског посла је повезана са питањем ауторитета полиције. Начин на који она треба да спроводи право и кажњава прекршиоце обично је повезан са сликом њене пуританске чистоте. Међутим, у сваком конкретном сусрету, питање ауторитета може да буде постављено у ситуацији када нека одлука треба да се спроведе. Опасност полицијског посла често доводи до тога да спровођење закона од стране полиције не може увек одговарати захтевима пуританског морала, што полицију често ставља под оптужбу моралне хопокризије. Опасност и ауторитет су тако повезани елементи радне личности полицајца. Сколник издваја и трећи елемент полицијског радног окружења – константни притисак на полицију да буде продуктивна и ефикасна у свом раду. Претходна два елемента се морају анализирати у светлости овог притиска, јер он најбоље осликава услове и узроке евентуалног кршења законских норми од стране полиције. То из разлога што овај притисак може да имлицира захтев да се понекад буде ефикасан, пре него законит.

Елементи радне личности полицајца и одређене карактеристике полицијског професионалног окружења указују на кључне разлоге

²¹ *Ibid.*, стр. 22.

²² *Ibid.*, стр. 44.

потенцијалног негирања владавине права од стране полиције. Сколник издваја пет таквих разлога и то: социјална психологија полицијског посла, која настаје кроз везу карактеристика радне личности полицајца, професионалног окружења и владавине права; улога полиције у одржавању своје позиције ауторитета, нарочито њен интерес да подржи прихваћене обрасце службе; полицијска социјализација, нарочито у виду утицаја на прихватање различитих предрасуда; притисак на полицију да буде продуктивна, ефикасна, радије него законита, у ситуацијама када су те вредности у сукобу; и могућност полиције да се понаша неконзистентно према захтевима владавине права, као резултат ниске видљивости многих од њених задатака.²³ Значај свих поменутих фактора је такав да, када је реч о односу полиције и законских правила датих у формалним изворима права, њихов утацај на рад полиције ни приближно није толики коликим га желе приказати представници легалистичког приступа. Сколник наглашава да норме садржане унутар полицијске организације много моћније утичу на профилисање полицијског понашања од судских одлука, што, наравно, не значи да се тиме у потпуности негира значај и утицај ових других.

У ред веома утицајаних представника културолошког схватања спада енглески аутор Роберт Рајнер (Robert Reiner). Он дефинише полицијску културу као сет вредности, норми, перспектива и правила заната, и издваја осам кључних карактеристика полицијске културе. То су: осећај за мисију, цинизам, сумња, колегијална солидарност повезана са социјалном изолацијом, конзервативизам, мачизам, расне предрасуде и прагматизам.²⁴ Рајнер анализира сваку од поменутих карактеристика полицијске културе понаособ, дајући тако свеобухватну слику околности и фактора који утичу на полицијску делатност и њен однос према одређеним сегментима у друштву, и друштву у целини. Када је реч о односу полиције према праву, Рајнер нарочито наглашава значај колегијалне солидарности која настаје услед социјалне изолације полицајаца, с једне, и потребе да се у свом раду „ослоне“ једни на друге, с друге стране. Значај колегијалне солидарности се огледа у склоности полицајаца да услед ње занемаре ситне преступе својих колега. Како истиче Рајнер, многа истраживања су показала постојање неформалног кодекса понашања у полицијским структурама, који налаже међусобну заштиту полицајаца од спољашњих фактора контроле, чак и склоност да се одређени ситнији преступе прикрију и унутар саме организације. То се нарочито односи на релацију између виших и нижих полицијских

²³ *Ibid.*, стр. 231.

²⁴ Reiner, R., *op. cit.*, 85-101.

службеника, тј. руководства полиције и тзв. „уличних полицајаца“ (street cops).²⁵ Постојање унутрашње солидарности не треба, међутим, да прикрије узроке потенцијалне конфронтације ова два нивоа. Они се везују за захтев који се полицијском менаџменту обично ставља у задатак, а то је да у очима јавности створе прихватљиву, легалистичку и рационалну слику о полицији и њеној делатности. Остваривање овог циља може да буде отежано, јер на оперативном нивоу „уличних полицајаца“ примарни циљ није стварање прихватљиве медијске слике о полицији, него што виши степен ефикасности њиховог рада. Ово обично подразумева потребу да се понекад зажмури над мањим преступима полицајаца, који су у функцији саме ефикасности. У медијској представи о полицији овај феномен се најбоље осликава у филмском лику „прљавог Харија“, који конфронтацијом са својим руководством изражава истовремено и конфронтацију са крутим и ограничавајућим захтевима закона.

На однос полиције према праву и начин на који се он остварује, значајан утицај може да има још једна карактеристика полицијске културе о којој Рајнер говори. Реч је о расним предрасудама, као саставном делу полицијског конзервативизма. Рајнер указује на велики број истраживања која су на примеру америчког друштва показала висок степен сумњичавости, непријатељства и предрасуда полиције према припадницима друге расе, превасходно црнцима. Расне предрасуде неминовно воде ка дискриминаторској примени закона, док начин и доследност у његовој примени битно зависи од тога према којој се групи примењује.

Општа сугестија коју Рајнер жели да истакне на крају јесте да без увида у специфичности полицијске културе и субкултуралне норме не може бити потпуног и исправног разумевања основних узрока незаконитости у раду полиције. Један од кључних узрока је повезан са константним притиском за постизање одговарајућих резултата употребом традиционалних техника, који неретко могу да буду неадекватне. Полиција треба да има, истиче Рајнер, адекватна овлашћења и средства како би могла да оствари своје задате циљеве, у супротном, полицијска култура ће произвести још већи презир према законитости, што може увећати број злоупотреба.²⁶ Што се тиче утицаја формалних правила на уобличавање полицијске праксе, он је, према Рајнеровом мишљењу, више индиректан и огледа се у четири основне функције: конституционалној (правила и одговорност имају симболичку функцију у потврђивању

²⁵ *Ibid.*, стр. 92.

²⁶ *Ibid.*, стр. 174.

идеала полицијске субординације демократији и владавини права), кооптивној (формална правила постају рутински ефективна онда када постану део неформалних вредности полицијске културе), комуникативној и контролној функцији. Веза између правних правила и полицијске праксе јесте комплексна, правила не детерминишу праксу, али нису ирелевантна за њу. Сам однос је крајње променљив и зависи од времена, места и различитих аспеката права и праксе.²⁷

Запажања о полицијској култури и њеним основним карактеристикама дала су велики допринос разумевању полицијске професије. Додуше, изведене карактеристике полицијске културе и њихов утицај на право представљају резултат бројних генерализација. Полицијска култура, како истиче и сам Рајнер, није монолитна. Њој су својствен бројне варијације. Даља проучавања полиције, која су за предмет имала и питање обележја њене културе, само су потврдила сву разноликост и бројност њених варијација. Међутим, оно што ова истраживања и њихове резултате чини научно релевантним јесте чињеница да су, упркос својој бројности, она, мање или више, указала на сличне закључке. Оно што су та истраживања показала јесте да се став полиције према праву и захтевима правне државе формира у зависности од окружења у којем се она налази, што подразумева уважавање професионалних, етичких квалитета полиције, правила њене унутрашње организације и свих оних фактора који улазе у појам полицијске културе. Стога су вредне помена класификације типова полицијске културе које је, на темељу бројних емпиријских истраживања, дало неколико врло утицајних аутора и истраживача полиције. При томе, типологија коју наводимо у великој мери уважава чињеницу на коју је Сколник указао, а то је да се улога полиције у демократским друштвима огледа у заштити индивидуалних права грађана и поштовању владавине права, и да она често долази у конфронтацију са очувањем реда и потребом ефикасности у раду. У зависности од степена наклоности и начина на који се право уопште прихвата, утврђени су одговарајући типови полицијске културе. Битно је напоменути и то да типологија не полази од полицијске организације као целине,²⁸ већ од полицајца појединца. У табели 1 дата је типологија америчког аутора Џона Бродерика (John J. Broderick), која полази управо од разлика у степену уважавања које полицајци дају праву, с једне, и потребе очувања јавног реда и поретка, с друге стране.

²⁷ *Ibid.*, стр. 176.

²⁸ Класификацију типова стилова полицијских организација дао је Вилсон у већ поменутом раду *Varieties of Police Behavior*, у којем су они подељени на: watchman, legalistic и service стил.

Табела 1

Акценат на реду и поретку	Акценат на праву	
	Јак	Слаб
јак	идеалисти	репресивци
слаб	оптимисти	реалисти

Основна карактеристика репресиваца јесте да високо цене очување друштвеног реда и сигурности друштва, док релативно ниско вреднују индивидуална права и право у целини.²⁹ Идеалисти високо вреднују индивидуална права и само право, и верују да је њихова одговорност очување мира, заштита грађана од криминала и очување друштвеног поретка.³⁰ Реалисти подједнако ниско вреднују обе вредности, и друштвени ред и индивидуална права, док оптимисти релативно високо вреднују индивидуална права, наглашавајући да полиција треба да буде окренута грађанима и заштити њихових интереса, док релативно ниско вреднују борбу против криминала и очување друштвеног поретка.³¹ Сличне типологије је могуће уочити и у радовима бројних других аутора. У табели 2 је приказана класификација типова полицијске културе од стране водећих истраживача полицијске културе – Рајнера, Шеринга (Shering), Мура (Muir), Брауна (Brown) и Волша (Walsh).³²

Табела 2

	Optimist	Enforcer	Idealist	Realist
Rainer	New centurion	Professional	Uniform carrier	Boby
Shering	Real officer	Good officer	Cautious officer	Wise officer
Muir	Enforcer	Reciprocator	Avoider	Professional
Brown	Old Style& Clean Beat Crime Fighter	Service Style I Helper	Service Style II Avoider	Professional
Walsh	Medium Arrest	Low Arrest	Zero Arrest	High Arrest

²⁹ Broderick, J. J.: *Police in a time of change*, s.e. Waceland Press, Inc. Ilionois, 1987, p. 23.

³⁰ *Ibid.*, стр. 49.

³¹ *Ibid.*, стр. 99.

³² Детаљније види: Rainer, R., *op. cit.*; Shering, C.: *Subterranean Process in the Maintenance of Power*, Canadian Review of sociology and Anthropology, 18/3, 1981; Brown, M. K.: *Working the Street: Police Discretion and the dilemmas of Reform*, New York: Russell Sage Foundation, 1981; Muir, W. K.: *Police: Streetcorner Politicians*, Chicago: University of Chicago Press, 1977; Walsh, W. F.: *The Analysis of the Variation in Patrol Officer Felony Arrest Rates*, Ph.D. dissertation, Fordham University, 1984.

Иако термилошки различите, наведене типологије је могуће сврстати у одређене сличне групе, што је на табели учињено полазећи од Бродерикове класификације типова полицијске културе. Сходно томе, Рајнеров нови центурион поседује сличне карактеристике Бродериковог репресивца, професионалац карактеристике идеалисте, професионални каријериста – реалисте и боби – оптимисте. Слично је и са поделама осталих аутора. Све ово наводи на закључак да су поменута истраживања дала резултате који омогућавају релативно висок степен уопштавања и издвајања одређених карактеристика полицијске културе, које, између осталог, разјашњавају и указују на разлике у односу полиције према праву и различитим друштвеним вредностима.

Када је реч о односу полиције и права, један од основних закључака културолошких схватања јесте да је формално право само један од фактора који могу да утичу на профилисање полицијске праксе. За разлику од претходног, легалистичког приступа, овај концепт право посматра више као извор, општи оквир у којем се одвија полицијска делатност, а мање као његову кључну детерминанту. Друга особеност овог схватања у односу на претходно огледа се у наглашавању одржавања реда и социјално услужних делатности као примарних задатака полиције. Овакав став у знатно већој мери одговара стварности и у складу је са чињеницом да су сузбијање криминалита и принудно спровођење закона процентуално много мање заступљене врсте послова у односу на остале. Међутим, културолошким схватањима су упућене и бројне замерке. Једна од најчешћих јесте да културалисти веома често игноришу право, занемарујући тако утицај и значај законских правила на обликовање полицијског посла.³³ Њихово уверење о пресудном утицају субкултуралних норми и вредности почива на претпоставци постојања полицијске културе и генерализацији неких уобичајених карактеристика полицијске професије. Оно што се често истиче јесте чињеница великих културолошких разлика, националних и регионалних различитости, које у великој мери отежавају могућност било каквог теоријског уопштавања и компаративне анализе. Код неких представника овог схватања полицијска култура се третира као непроменљива и ванвременска, што просто игнорише чињеницу константних промена полиције, њене функције и структуре.³⁴

³³ Kemp, C. N., Fielding, N. G.: *Negotiating Nothing: Police Decision-Making in Disputes*, наведено према: Dixon, D., *op. cit.*, p. 13.

³⁴ Тако, Holdaway, *Inside the British Police*, наведено према: *Ibid.*, стр. 17.

Структуралистичка схватања односа полиције и права

Трећу групу теорија чине тзв. структуралистичка схватања о односу полиције и права. Представници ових теорија су Ричард Кинсеј (Richard Kinsey), Роберт Болдвин (Robert Baldwin), Тони Џеферсон (Tony Jefferson) и Дорин Мек Барнет (Doreen McBarnet). На темељу својеврсне критике легалистичких и културалистичких теорија, ови аутори су дали своје виђење односа полиције према праву, које у великој мери представља покушај превазилажења слабости које се, у начелу, упућују обема теоријама. Заједничко обележје њихових теорија јесте инсистирање на значају структуралних промена унутар полиције и јавне администрације уопште, као ширег контекста, у оквиру којег онда треба анализирати однос полиције и права. У заједничком раду Кинсеја и Болдвина истиче се уверење да су полиција и њена делатност условљене како законским, тако и структуралним факторима, наглашавајући тако ограничену, али значајну улогу законских правила у регулисању полицијске праксе. Оно што њих занима нису само ограничења, већ и могућности и утицај законских правила. Слично закључцима поменутог истраживања Института за полицијске студије у Лондону, Кинсеј и Болдвин истичу разноликост законских правила и чињеницу различитих утицаја у зависности од њиховог типа и врсте. Законска правила се, како истичу ови аутори, не могу посматрати као нека хомогена група норми, већ она треба се да разликују у зависности од њиховог статуса, санкције, степена конкретности и процедуре.³⁵

Општа замерка коју ови аутори упућују културалистичким схватањима у вези је са, како истичу, њиховим наивним социолошким реализмом, односно њиховим игнорисањем ефикасности законских правила и утицаја на полицијску праксу. С друге стране, Кинсеј и Болдвин снажно критикују пропуст легалистичког приступа да анализу полицијске праксе доведе у везу са ширим контекстом промена у полицијској организацији и шире. Примера ради, оба аутора истичу потребу да се правила притворског саслушања разумеју у светлости промена кривичног правосуђа и оног дела који се односи на стратегију саслушања. Анализа осталих аспеката полицијског посла треба да има у виду промене полицијских задатака у постхладноратовском периоду и развој технолошке и организационе базе полицијског посла. С тим у вези, утицај законских правила зависи од контекста у којем се она примењују.

³⁵ Kinsy, R., Baldwin, R.: *New Rules – Old Game: Criminal Procedure and the Context of Reform in the UK*, наведено према: Dixon, D., *op. cit.*, p. 21.

Бити реалистичан према истраживању законских правила и њиховог утицаја на полицију заправо значи истраживати партикуларне аспекте полицијске активности и судити о њиховој подложности законској контроли.³⁶

Значајан допринос развоју структуралног приступа у анализи односа полиције и права дали су Џеферсон и Гримшоу. Њихово схватање о том питању је део њиховог ширег истраживања полицијске одговорности у којем доктрина полицијске независности има централно место. Сходно њиховом мишљењу, полицијска независност онемогућава покушаје контроле полиције. Унутар законског вакуума који се ствара, полицијска култура се развија структурирајући изборе који полицијску дискрецију чине неизбежном. Тамо где су закони нејасни или двосмислени, полицијски службеници се ослањају на професионално структуриран, научен и субкултуралан општи разум. Са становишта полицијског менаџмента, јаз између полицијске праксе и права би требало да буде превазиђен формулисањем и имплементацијом одговарајуће политике. Међутим, сваки покушај полицијског менаџмента да тако нешто учини се неизбежно супротставља аутономији коју полицијска независност промовише. Тако право, с једне стране, ствара проблем, али уједно то право омогућава и његово могуће решење. Наиме, једино право, како истичу Џеферсон и Гримшоу, поседује моћ која може да продре кроз одбрамбену баријеру полицијске независности. Законска правила су први корак у успостављању ефективне контроле полиције. Међутим, она сама нису довољна. Потребно је још промовисати принцип праведности који треба да води примену полицијске дискреције.³⁷

Веома утицајно схватање односа полиције и права дала је британска ауторка Дорин Мек Барет. Њено истраживање односа полиције и права је део шире анализе природе права, коју је ова ауторка предузела у низу својих студија и радова. Када је реч о полицији, њено схватање је, у основи, критика културалистичког схватања о дихотомији између „права у пракси“ и „права из књиге“, закона и реда. Мек Барнетова истиче да овај концепт културализма и кривичног правосуђа уопште почива на лажној подели која је пре израз идеологије него стварности, док је његово прихватање у научним круговима продукт ограничености културалистичко - интеракционистичких студија. Релевантни контраст, према мишљењу ове ауторке, не садржи се у поменутој дихотомији, већ у разлици између реторике легалитета и реалности законских правила и процедура. Ова разлика је, према њеном уверењу, од суштинског значаја

³⁶ *Ibid.*, стр. 22.

³⁷ Jefferson, T. and Grimshaw, R.: *Controlling the Constable*, наведено према: *Ibid.*, p. 26.

за успешност кривичног правосуђа у одржавању представе о моћи права, а оно што је потребно учинити јесте спустити расправу о легалитету и одговарајућем судском поступку (due process) са апстрактних висина на ниво емпиријских анализа. У том циљу, пажњу би требало усмерити са „дна“ на „врх“, са нижих службеника права на људе који поседују моћ да право стварају – политичку и судску елиту. У погледу методолошког приступа, преокрет би требало да се огледа у томе да се са посматрања праксе уличних полицајца истраживања усмере ка посматрању и анализи тога како се њихова пракса ствара постојећим правом, а одатле ка критичком испитивању самог принципа легалитета. Резултат таквог приступа може да буде потврда тога да су многи поступци полицајаца, које су културалисти узимали као незаконите, заправо законите, односно дозвољени било законом, било судском праксом.³⁸

Закључак

Наведене теорије сва три теоријска правца представљају најзначајнији део научне и теоријске расправе о полицији и њеном односу према праву. Истраживање ове проблематике представља општи оквир истраживању бројних других питања која су, на посредан и непосредан начин, везана за однос полиције према праву и питању њеног легалитета. Међу њима су и питања дискреционе власти полиције, девијантности полицијског рада, контроле полиције, односа полиције према темељним вредностима демократске и правне државе, пре свега према основним људским правима и слободама, и друга. Успешно разумевање поменутих питања није могуће уколико се најпре не разумеју кључне специфичности односа полиције према праву уопште. Као што смо могли видети, овај однос је и више него комплексан, а таквим га чине како природа права и правних прописа, тако и природа полицијске професије, њене специфичне карактеристике, али и специфичности шире друштвене структуре и система у којем и полиција и право постоје. Критике појединих схватања јасно указују да се однос полиције и права не сме свести на једностране и симплификоване релације у којима право и формални правни прописи служе као крути шаблон, а полиција као инструмент његове примене. Реалан утицај формалних правних прописа на профилисање полицијске праксе не треба предимензионирати управо због чињенице да на њен рад, поред њих, утичу и бројне неформалне, субкултуралне норме и вредности које су инкорпорирани део полицијске

³⁸ McBarnet, D.: *Conviction: Law, the State, and the Construction of Justice*, наведено према: *Ibid.*, стр. 28-29.

професије. Осим тога, структуралистички приступ у анализи односа полиције и права јасно је показао да утицај правних прописа може да варира, у зависности од контекста у којем се она примењују. Тај контекст може да буде повезан са процесом структуралних и системских промена, у оквиру којег се има разматрати и улога полиције, али и са ширим друштвено-политичким контекстом у оквиру којег се полицијска делатност обавља. Савремени тренутак у којем се полиција налази указује управо на то да потребе друштва, али и одређени политички интереси, изнова редефинишу однос полиције према праву и реалан утицај права на њу. Ту, пре свега, имамо на уму промене које је са собом донело тзв. антитерористичко законодавство, односно сет правних прописа донетих од стране појединих држава непосредно после терористичког напада на Њујорк, 11. септембра 2001. године. Основна карактеристика законских решења које садржи антитерористичко законодавство јесте експанзија полицијских овлашћења на рачун основних права и слобода, а све у циљу што ефикасније борбе против тероризма.³⁹ Када је реч о односу полиције и права, оваква тенденција је довела до још израженијег разилажења либералне реторике, у којој се захтев за доследним поштовањем основних људских права и слобода издваја као један од примарних задатака савремених држава, с једне, и праксе полицијског деловања, којом се та иста права и слободе крше под окриљем ефикасне борбе против тероризма, с друге стране.⁴⁰ Парадокс који се при томе може уочити јесте да само право, оличено у решењима које садржи тзв. антитерористичко законодавство, афиримише ефикасност полиције, као њен примарни циљ, на штету традиционалних вредности либералног друштва. Тиме се потврђује теза о несумњивом и

³⁹ Тако, рецимо, истакнути критичари америчког закона *US Patriot Act* (који је амерички председник пописао 21. октобра 2001. године), Дејвид Кол (David Cole) и Џејмс Димпсеј (James Dempsey), истичу да антитерористичко законодавство, које овај закон представља, подстиче органе реда да спроводе тзв. „политичко право“ (political law), а не кривично. Терористи, како истичу аутори, морају прекршити кривично законодавство како би починили терористички акт. Зато је много боље чувати полицију даље од политике и фокусирати њен рад на кривичне деликте. Ако се терористи процесуирају у оквирима кривичног права, устав ће бити сачуван. Види: Cole, D. and Dempsey, J.: *Terrorism and the Constitution: Sacrificing Civil Liberties in the Name of National Security*, New York: Free Press. Наведено према: White, J. H.: *Terrorism and Homeland Security*, Thomson Wadsworth, Belmont, 2006, p. 295.

⁴⁰ Најекстремнији пример праксе кршења елементарних права грађана, пре свега права притворених лица, јесте пракса Бушове администрације у бази Гвантанамо Беј, на Куби. Лицима која су тамо заточена ускраћена су елементарна права предвиђена бројним међународним документима, попут права на правично суђење, и вези са њим, habeas corpus, затим право на присуство браниоца, право на хумано понашање и друга.

примарном утицају права на делатност полиције, али и указује на чињеницу да утицај који право има на рад полиције у савременом друштву, бар када је реч о актуелној борби против глобалног тероризма, све више изражава политичке интересе појединих држава, а не доследну заштиту основних људских права и слобода утемељену у нормама међународног права.

ЛИТЕРАТУРА:

- Berkley, G., *The Democratic Policeman*, Beacon Press, Boston, 1969.
- Broderick, J. J., *Police in a time of change*, s.e. Waceland Press, Inc. Illinois, 1987.
- Brown, M. K., *Working the Street: Police Discretion and the dilemmas of Reform*, New York: Russell Sage Foundation, 1981.
- Dixon, D., *Law in policing: Regulation and Police Practices*, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- Goldstein, J., *Police Discretion not to Invoke the Criminal Process*, Yale Law Journal, vol 69, no. 4/60, pp. 543-594.
- Grimshaw, R. And Jefferson, T., *Interpreting Policework*, Allen and Unwin, London, 1987.
- Kelling, G. L., *Toward New Images of Policing: Herman Goldstein's "Problem-Oriented Policing"*, *Law & Social Inquiry*, Vol. 17, No. 3 (Summer, 1992), pp. 539-559.
- Милосављевић, Б., *Наука о полицији*, Полицијска академија, Београд, 1997.
- Muir, W. K., *Police: Streetcorner Politicians*, Chicago: University of Chicago Press, 1977.
- Reiner, R., *The Politics of the Police*, Oxford University Press, Oxford, 2000.
- Skolnick, J., *Justice Without Trial*, John Wiley&Sons, Inc. New York, 1966.
- Shearing, C., *Subterranean Process in the Maintenance of Power*, Canadian Review of sociology and Anthropology, 18/3, 1981.
- Walsh, W. F., *The Analysis of the Variation in Patrol Officer Felony Arrest Rates*, Ph.D. dissertation, Fordham University, 1984.
- Wilson, W. J., *Varieties of Police Behaviour*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1978.
- White, J. H., *Terrorism and Homeland Security*, Thomson Wadsworth, Belmont, 2006.

Radomir Zekavica, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

THEORETICAL CONCEPTS OF RELATIONSHIP BETWEEN THE POLICE AND THE LAW

Summary: The paper points out the principle issues concerning the relationship between the police and the law, such as: whether the police should be treated as bear executor of legal provisions and “tool” of the law, or as a relatively autonomous subject of its enforcement; question to which extent and in which way the law determines police practice and what is the real law’s influence on it. The paper then analyses main theoretical concepts that deal with the above-mentioned questions, above all legalistic and birocratic, culturalistic and structuralistic notions. The paper also points the stands of the most important representatives of all three groups of theories and gives their critical overview.

Рисимовић Радосав*

РАЗГРАНИЧЕЊЕ ЕВЕНТУАЛНОГ УМИШЉАЈА И СВЕСНОГ НЕХАТА

Сажетак: Аутор рада је покушао да допринесе решавању једног од најсложенијих проблема кривичног права, разграничењу евентуалног умишљаја од свесног нехата. Проблем је утолико већи јер је интелектуални елемент облика кривице који се разматрају идентичан и није погодан да послужи као критеријум разликовања. У уводном делу указано је на значај разликовања евентуалног умишљаја и свесног нехата, односно појмовно је одређен умишљај (директни и евентуални). У другом делу рада критички смо сагледали Франкову формулу, која је у кривичноправној литератури општеприхваћена у погледу одређења „пристајања на последицу“ код евентуалног умишљаја. Трећи део рада садржи предлоге теорије кривичног права о могућностима разграничења наведених облика кривице. На крају, аутор даје сопствено виђење могућности решавања овог проблема.

Кључне речи: евентуални умишљај, свесни нехат, Франкова формула, свест, воља.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У нашем кривичном законодавству постоје два облика кривице, и то умишљај и нехат. Умишљај је тежи облик кривице јер се за кривично дело извршено са умишљајем увек кажњава, а за дела извршена из нехата кажњава се само ако је законодавац изричито прописао кажњавање за нехат. Осим тога, казне за нехатна кривична дела су блаже. Даље, поједина кривична дела се могу остварити искључиво са умишљајем, односно са нехатом, па је стога веома значајно разграничити наведене степене кривице. Осим што чине кривицу учиниоца, поједини „њихови сегменти појављују се већ на нивоу предвиђености дела у закону, тј. обухваћени су бићем кривичног дела“.¹

* Криминалистичко полицијска академија, Београд

¹ Стојановић Зоран, Кривично право – општи део, 2006. год., Београд, стр. 160.

Појам умишљаја одређен је у члану 25 КЗ: „Кривично дело је учињено са умишљајем кад је учинилац био свестан свог дела и хтео његово извршење (директан умишљај), или кад је учинилац био свестан да може учинити дело па је на то пристао (евентуални умишљај)“.² Директни и евентуални умишљај, као што се види, имају два елемента: свест и вољу, тј. интелектуални и волунтаристички елемент.

Свест учиниоца треба да обухвата обележја бића кривичног дела (радњу, последицу, узрочни однос, место извршења, време итд.). Премда, свест о делу не обухвата противправност, осим ако није реч о кривичним делима код којих је противправност обележје бића. Код директног умишљаја постоји виши степен свести о кривичном делу, јер је учинилац релативно сигуран да ће дело бити извршено (свестан је обележја бића кривичног дела). Код евентуалног умишљаја учинилац је свестан да услед његовог чињења или нечињења дело може бити учињено (свестан је могућности постојања обележја бића кривичног дела). На пример, учинилац није сигуран да ће као последица бомбе коју је активирао настрадати људи које није желео да повреди, али је сагласан са том могућношћу. Према томе, критеријум разликовања директног и евентуалног умишљаја у погледу свести је степен извесности наступања забрањене последице, који је код директног умишљаја већи. Међутим, овај критеријум је релативног карактера. Наиме, учинилац може штети, односно желети последицу дела упркос чињеници да њено наступање није потпуно извесно, односно може се штети последица, иако је њено наступање само могућност (нпр. директан умишљај постоји иако је учинилац свестан да може промашити жртву).²

Вољни елемент умишљаја испољава се кроз хтење дела (директни умишљај), односно пристајање на последицу (евентуални умишљај). По свему судећи, волунтаристички елемент умишљаја претпоставља постојање одлуке учиниоца да оствари кривично дело.³ Интензитет воље код директног умишљаја је очигледно већи него код евентуалног умишљаја.

Вољни елемент директног умишљаја захтева прецизно одређење када је учинилац хтео извршење дела. То ће бити случај ако је: 1. остварење бића кривичног дела циљ предузете радње (нпр: циљ ударца ножем је лишавање живота); 2. учинилац хоће извршење дела и када је његово извршење средство за постизање неког другог циља. (на пример, учинилац убија свог брачног друга да би наплатио животно осигурање); 3. учинилац хоће извршење дела и када је остварење бића кривичног дела

² Топаловић Живко, Граничне везе умишљаја и нехата, 1911. год., Београд, стр. 59.

³ Стојановић Зоран, Коментар Кривичног закона, 2006. год., Београд, стр. 111.

нужна последица вршења неког другог кривичног дела. На пример, возач камиона, у намери да лиши живота лице у возилу које долази из супротног смера, проузрокује директан судар, због чега страдају сви који су се налазили у возилу.

Пристајање на последицу је појам који својом неодређеношћу изазива недоумице нарочито у пракси судова. Наиме, у литератури тзв. Франкова формула из 1890. године даје одговор на питање када учинилац пристаје на последицу. Франкова формула гласи: „Предвиђање последице као могуће, довољно је за појам умишљаја, кад ни предвиђање последице као извесне, не би виновнике уздржало, не би било један решавајући отпорни мотив“.⁴ Другим речима, уколико би учинилац предузео радњу и ако би знао да ће последица коју не жели сигурно наступити, он пристаје на последицу, сагласан је са последицом (евентуални умишљај). На пример, запалио би кућу и да је знао да ће лица која се налазе у кући угушити дим. С обзиром на речено, очигледно је да Франк, као представник теорије представе о појму кривице, сматра да учинилац који предвиди (има представу) могућност наступања последице коју није хтео, треба да одустане од предузете радње. Уколико то не учини, узима се да је поступио са евентуалним умишљајем, да је пристао на последицу. У вези са тим, ми сматрамо да уколико учинилац не одустане од радње, иако је предвидео нежељену последицу као извесну, поступа са директним умишљајем, тј. хоће последицу. Супротно становиште, које дозвољава могућност да извршилац кривичног дела са дозом сигурности предвиђа наступање забрањене последице, а наводно неће њено наступање је контрадикторно. Према томе, један од основних проблема теорије и праксе кривичног права је да ли је учинилац могао да избегне остварење кривичног дела. У нашој новијој кривичноправној литератури прихвата се у том погледу тзв. релативни индетерминизам, који човеку дозвољава извешан избор.⁵

ФРАНКОВА ФОРМУЛА И ПРИСТАЈАЊЕ НА ПОСЛЕДИЦУ

Анализом Франкове формуле долазимо до закључка да би нехат постојао уколико би лице које предузима радњу кривичног дела одустало од исте да је имало представу (да је знало) да ће забрањена последица, коју не жели, сигурно наступити. Даље, из Франкове формуле посредно произлази да ако је учинилац имао представу да забрањена последица

⁴ Дравић Вера, О нехату, 1935. год., Београд, стр. 20.

⁵ Стојановић Зоран, Кривица или кривична одговорност, Бранич – часопис за правну теорију и праксу Адвокатске коморе Србије, бр. 3-4, 2004. год., Београд, стр. 15-16.

може наступити, па је, надајући се да до тога неће доћи, или да ће је спречити, предузео радњу, облик кривице је свесни нехат.

Критику Франкове формуле, која покушава да реши проблем утврђивања евентуалног умишљаја, започећемо констатацијом да је она супротстављена теорији представе коју заступа њен аутор. Теорија представе умишљај своди на предвиђање каузалног односа између радње и последице.⁶ У погледу разграничења евентуалног умишљаја и свесног нехата теорија представе не нуди решење: виновник је крив јер га предвиђање последице није уздржало од делања. Представници ове теорије сматрају да је воља неодређен појам и да њено коришћење у кривичном праву може само да нанесе штету. Изненађујуће је да Франкова формула као критеријум разликовања умишљаја и нехата промовише пристајање, појам који није претерано удаљен од хтења, дакле од теорије воље. Закључујемо да су две кривичноправне теорије о кривици супротстављене само на први поглед, јер може се хтети само оно што се може предвидети.

Основна замерка Франковој формули лежи у чињеници да, иако је она, са становишта теорије, заиста успела да утврди критеријум за постојање евентуалног умишљаја, у пракси је веома тешко применљива из разлога што се заснива на хипотетичком питању шта би учинилац урадио да је знао да ће забрањена последица сигурно наступити.⁷ Одговор на ово питање често не зна ни сам окривљени у судском поступку. Када томе додамо и његову склоност да ради бољег сопственог положаја тврди да није уопште предвидео наступање последице, односно да би се сигурно уздржао од радње да је знао да ће забрањена последица сигурно наступити, очигледно је да се суд налази у незавидном положају када треба да утврди облик кривице. Према томе, спорно је утврдити шта би учинилац радио да је знао да ће забрањена последица сигурно наступити.

Поред тога, утврђивање свесног нехата коришћењем Франкове формуле је супротно законском појму свесног нехата. Према Франковој формули, овај облик кривице постоји уколико би се учинилац уздржао од предузимања радње да је знао да ће забрањена последица сигурно наступити. Насупрот томе, према нашем позитивном законодавству за постојање свесног нехата је потребно да учинилац буде свестан да забрањена последица може наступити, али и да је олако држао да до тога неће доћи, или да ће је спречити (члан 26 КЗ). Полазећи од законске

⁶ Топаловић Живко, Граничне везе умишљаја и нехата, *op. cit.*, стр. 42.

⁷ Живановић Тома, Теорија воље и теорија свести (представе) о умишљају и *dolus eventualis*, Архив за правне и друштвене науке, 3/1910, Београд, стр. 193.

дефиниције свесног нехата можемо доћи до негативне дефиниције евентуалног умишљаја.⁸ Произлази да евентуални умишљај постоји уколико је учинилац био свестан могућности наступања последице, али се није ослонио на реалне околности конкретног случаја које га уверавају, додуше погрешно, да последица неће наступити, нити је држао, па макар и олако, да ће сам спречити наступање последице дела. Очигледно је да се напред изнето схватање свесног нехата разликује од виђења овог облика кривице које презентује Франкова формула.

На крају, у старијој литератури се Франковој формули приговара и да је неистинита и вештачка поставка према којој се код евентуалног умишљаја учинилац сагласио, пристао на последицу. Наиме, према овом схватању учинилац не пристаје на повреду правног добра, већ пристаје на угрожавање истог.⁹

ТЕОРИЈСКА СХВАТАЊА О РАЗГРАНИЧЕЊУ ЕВЕНТУАЛНОГ УМИШЉАЈА И СВЕСНОГ НЕХАТА

Тражење критеријума за поуздано разграничење облика кривице у кривичноправној теорији доводи до веома различитих мишљења о овом проблему. У старијој кривичноправној литератури је истакнуто мишљење да је разликовање појединих степена кривице могуће само уколико прихватимо становиште да су и умишљај и нехат јединствени и недељиви појмови.¹⁰ Присталице овог схватања имају погрешно уверење да између евентуалног умишљаја и свесног нехата нема никакве битне разлике у погледу свести, па чак и у погледу воље. Представа о могућности настанка последице нуди се као фактор разграничења недељивих појмова умишљаја и нехата. Другим речима, уколико је учинилац имао представу (свест) о могућности настанка последице, постојаће умишљај, док одсуство свести значи да је облик кривице нехат, под условом да је учинилац могао бити свестан могућности настанка последице. Сходно напред наведеном, присталице ове теорије ипак признају да се свест може степеновати, супротно сопственој полазној претпоставци.

Значајно је и схватање према коме се свест учиниоца о обележјима бића кривичног дела може степеновати као: сигурност, извесност, вероватноћа и могућност проузроковања последице дела.¹¹

⁸ Сингер Младен, Прилог разграничења евентуалног умишљаја од свјесног нехата, НЗ, бр. 1-2, 1960. год., Загреб, стр. 16.

⁹ Топаловић Живко, Граничне везе умишљаја и нехата, *op. cit.*, стр. 67.

¹⁰ Дравић Вера, О нехату, *op. cit.*, стр. 21.

¹¹ Јовановић Љубиша, Границе између евентуалног умишљаја и свесног нехата, Зборник радова Полицијске академије, бр. 1, 1995. год., Београд, стр. 11.

При постојању сигурности, као облика свести, представа о радњи, последици и узрочно-последичном односу је потпуно јасна, при чему је учинилац свестан и неизбежности наступања последице дела. Код другог степена, свест у погледу детаља конкретног чињеничног стања више није тако оштра, што не значи да учинилац није свестан да ће проузроковати забрањену последицу. Недоумице у погледу последице односе се само евентуално на интензитет повреде или угрожавања заштићеног добра. Вероватноћа да може бити проузрокована последица дела значи да нема свести о узрочно-последичном односу који би сигурно, односно извесно, резултирао последицом дела, али упркос томе постоји свест о вероватноћи њеног настанка. На крају, код четвртог степена свести каузални ланац је још замагљенији, али се ипак може говорити о свести да последица може наступити.

Према овом схватању, прва два облика свести (сигурност и извесност) су карактеристична за директан умишљај. Код евентуалног умишљаја облици свести су предвиђање вероватноће или могућности наступања последице дела. Вероватноћа настанка последице дела је одлика евентуалног умишљаја, због тога што вероватноћа наступања последице значи или да је учинилац хоће, или да пристаје на њу. Насупрот томе, свест о могућности проузроковања последице може се појавити како код евентуалног умишљаја, тако и код свесног нехата. Очигледно је да поље преплитања евентуалног умишљаја и свесног нехата, према овом схватању, бар кад је у питању елеменат свести, јесте четврти облик свести, тј. свест о могућности наступања последице. Остаје, дакле, могућност да се критеријум разликовања ових облика кривике потражи у домену воље, утврђивањем да постоји пристајање на последицу (евентуални умишљај), или да то није случај (свесни нехат).

Било је и покушаја да се разграничење изврши према начину извршења кривичног дела.¹² Тако да је, уколико начин извршења дела указује на вероватноћу да забрањена последица наступи, реч о евентуалном умишљају, наравно под условом да је учинилац свестан могућности наступања последице. У супротном, ако из начина на који је дело извршено произлази да је вероватније да забрањена последица неће наступити, треба узети да постоји свесни нехат. Основни недостатак овог схватања је што у потпуности занемарује психички став учиниоца према последици дела, који се, иако је субјективна категорија, може утврдити, макар на основу неких објективних показатеља.

Сингер Младен заступа становиште да као критеријум

¹² Салихагић-Марш Ферида, Неки проблеми у вези разграничења евентуалног умишљаја од свесног нехата, ПЖ, бр. 3, 1966. год., Београд, стр. 4.

разликовања треба узети уверење учиниоца да последица неће наступити.¹³ Овај аутор сматра да свесни нехат постоји уколико се он ослони на неке релевантне околности, које код њега стварају уверење да последица, која је предвиђена као могућа, неће наступити, али и у случају да сам предузме радњу која ће спречити наступање последице која је предвиђена. У супротном, облик кривице је умишљај. У прилог овом схватању истиче се да оно објективизира разграничење евентуалног умишљаја и свесног нехата, јер свесни нехат може постојати само уколико се учинилац ослонио на околности које заиста могу спречити последицу, или је он сам предузео радњу која ће прекинути каузални ток који води њеном наступању. Недостатак овог мишљења је што уверење учиниоца да последица неће наступити искључује могућност предвиђања последице као могуће.¹⁴

Постојање или непостојање пристајања на последицу, као кључног елемента за евентуални умишљај, може се утврђивати и узимањем у обзир побуда и мотива који су покренули учиниоца на акцију, односно да предузме радњу.¹⁵ Разматрање евентуалног умишљаја и свесног нехата нас упућује на закључак да и у једном и другом случају учинилац предузима радњу да би остварио неки циљ, последицу коју жели, али истовремено предвиђа и могућност настанка узгредне последице која није сврха радње, коју не жели. Мотив предузимања његове радње је остварење жељене последице. Стога, уколико је тај мотив толико снажан да учинилац не одустаје од предузимања радње иако је свестан могућности наступања узгредне, нежељене последице, сматра се да пристаје на њу, односно да је облик кривице евентуални умишљај. Жељена и нежељена последица најчешће чине целину, остварење једне коју хоће повлачи за собом наступање друге која није жељена. На пример, учинилац хоће да запали кућу, али ова радња истовремено значи довођење у опасност људи. Учинилац не жели да угрози људе, али уколико запали кућу, узгредна последица је угрожавање, односно повреда људи. Закључујемо да је могуће пристајање, па чак и хтење последице које се, сама по себи, не жели.

Супротно томе, уколико је мотив да предузме радњу извршења, упркос представи о могућности наступања нежељене последице, било веровање, нада учиниоца да нежељена последица ипак неће наступити, остварен је свесни нехат. Узимајући у обзир законску дефиницију свесног

¹³ Сингер Младен, Прилог проблему разграничења евентуалног умишљаја од свијесног нехата, *op.cit.*, стр. 18.

¹⁴ Ђурић Саша, Умишљај у кривичном праву, 1995. год., Ниш, стр. 129.

¹⁵ Јовановић Љубиша, Границе између евентуалног умишљаја и свесног нехата, *op. cit.*, стр. 17.

нехата, закључујемо да је одлучујући мотив учиниоца да предузме радњу заправо његово олако држање да последица неће наступити, или да ће је спречити. Основни недостатак теорије мотива је што, као и Франкова формула, теоријски решава сложен проблем разграничења евентуалног умишљаја и свесног нехата, али не поставља поуздане критеријуме помоћу којих би утврдили да мотив за предузимање радње у конкретном случају указује на један или други облик кривице.

У нашој кривичноправној теорији као критеријум разграничења нуди се и објективна процена вероватноће наступања забрањене последице.¹⁶ Уколико је објективна вероватноћа да забрањена последица наступи већа од вероватноће да неће наступити, постоји евентуални умишљај (учинилац пристаје на последицу). Ако је објективна вероватноћа наступања забрањене последице мања од вероватноће да последица неће наступити, увек постоји свесни нехат, без обзира на свест учиниоца о томе. Ипак, ако је учинилац погрешно држао да је степен те вероватноће мањи, а према околностима случаја није био дужан, односно, према личним својствима није могао бити свестан да је вероватноћа наступања последице већа од вероватноће да последица не наступи, увек постоји нехат.

ПРИЛОГ РЕШЕЊУ ПРОБЛЕМА

Након извршене анализе Франкове формуле, критика исте и представљања других покушаја у теорији да се на јасан начин реши један од најтежих проблема кривичног права, указаћемо на могућности да се на ово питање да целисходан одговор.

КЗ у члану 25 прописује да је у погледу свести код евентуалног умишљаја неопходно да је учинилац свестан свог дела. Стога, учинилац треба да је свестан обележја бића кривичног дела (радња, последица, узрочност, начин извршења, место, време итд.). У погледу нормативних обележја кривичног дела (нпр. јавна исправа, сродник у правој линији) довољно је да буде свестан чињеничног стања на које се односи норма, односно да има представу о значају и функцији коју у реалности имају наведена нормативна обележја. Наиме, ако би се од учиниоца тражило да зна дефиницију нормативних обележја кривичног дела, само правници би могли поступати са умишљајем.¹⁷ Интензитет свести код евентуалног умишљаја идентичан је свести учиниоца код свесног нехата. Уосталом,

¹⁶ Атанацковић Драгољуб и др., Кривична дела угрожавања јавног саобраћаја на путевима, 1987. год., Нови Сад, стр. 43.

¹⁷ Стојановић Зоран, Кривично право – општи део, 2006. год., Београд, стр. 161.

законодавац прописује захтевани ниво свести код оба облика кривице на потпуно истоветан начин („кад је учинилац био свестан да може учинити дело“). Упркос томе, у литератури постоје схватања да се свест учиниоца о могућности наступања последице може степеновати, о чему је било речи у овом раду.¹⁸ Такође, неки аутори сматрају да свест код евентуалног умишљаја одликује предвиђање могућности наступања појединачне и ближе одређене последице, док код свесног нехата постоји свест само о врсти последице која може наступити.¹⁹ На пример, зидар који испусти циглу са грађевине свестан је да цигла може проузроковати последицу, али нема представу како ће се та последица манифестовати у конкретном случају. Прихватање напред наведених мишљења значило би само стварање излишних компликација, а задатак науке није њихово стварање већ одбацивање. Ми прихватамо мишљење које преовладава, а према коме је свест учиниоца о могућности наступања забрањене последице заједнички елеменат и за евентуални умишљај и за свесни нехат. Сматрамо да критеријуме за разграничење треба тражити у вољном елементу ових облика кривице. При томе, не треба заборавити да у теорији постоји и схватање да разликовање вољних и невољних кривичних дела на основу воље није исправно. Према овом мишљењу, све радње које су свесне, истовремено су и вољне. Дакле, не може се говорити о невољним кривичним делима, већ се може говорити о кривичним делима непажње, небазливости.²⁰

Свест учиниоца о могућности наступања последице утврђује се, пре свега, узимајући у обзир објективне околности конкретног кривичног дела. Овде је неопходно оценити и исказ учиниоца, иако се може очекивати да се окривљени брани тврдњом да није предвидео могућност наступања забрањене последице. Закључујемо да је интелектуални елеменат евентуалног умишљаја тешко утврдити, јер свест учиниоца није суду доступна. Ипак, уколико се неко брани тврдњом да није предвидео могућност наступања последице дела, а објективне околности конкретног случаја дају другачију слику, суд има обавезу да констатује да је морао бити свестан те могућности.

Код евентуалног умишљаја, воља учиниоца се манифестује као пристајање на наступање последице кривичног дела. Овај вољни елемент евентуалног умишљаја теоријски прецизно одређује Франкова формула. Као што је већ напоменуто у овом раду, практична примена ове формуле

¹⁸ Јовановић Љубиша, Границе између евентуалног умишљаја и свесног нехата, *op. cit.*, стр. 11.

¹⁹ Бабовић Милош, Нехат у кривичном праву, 1985. год., Београд, стр. 89.

²⁰ Лазаревић Љубиша, Невољна кривична дела, Правни живот, бр. 1, 1960. год., Београд, стр. 8.

је проблем због њеног хипотетичког карактера. Уз то, Франкова формула не решава проблем да ли постоји пристајање у случају да је учинилац равнодушан у односу на наступање забрањене последице кривичног дела. Ми сматрамо да у том случају суд треба да узме да је облик кривице код учиниоца евентуални умишљај. Оправдање за ово мишљење налазимо у чињеници да нема објективних околности које указују да последица дела неће наступити (поуздање), али ни околности које указују да ће учинилац спречити њено наступање (самопоуздање). Произлази да није могуће прихватити да је проузроковање последице резултат непажње. Равнодушност према наступању последице показује себичност учиниоца у односу на интересе других, па је сасвим оправдано његово понашање квалификовати као *dolus eventualis*. У теорији се поставља питање да ли поуздање учиниоца, као тежи облик свесног нехата, значи његову равнодушност, егоизам у погледу наступања последице дела, односно да ли његов став значи пристајање на последицу.²¹ Наиме, учинилац код поуздања нема намеру да предузме радњу којом ће спречити наступање последице, већ се поузда у објективне околности конкретног случаја које ће, према његовим очекивањима, спречити последицу. Ми прихватамо становиште према коме се свесни нехат у виду поуздања сасвим приближава евентуалном умишљају.²² Иако заступамо ово схватање, сматрамо да уколико суд у конкретном случају утврди да се учинилац поуздао да забрањена последица неће наступити, треба узети да је облик кривице нехат, а околност да је остварен тежи облик свесног нехата може утицати на одмеравање казне.

Упркос бројним приговорима, савремена кривичноправна теорија прихвата као критеријум разграничења Франкову формулу. Због тога, остаје нам да одговоримо на кључно питање – како утврдити како би поступио учинилац да је знао да ће забрањена последица сигурно наступити. Сматрамо да у одговору на ово питање треба узети у обзир исказ учиниоца, али да пресудан значај треба дати објективним околностима конкретног случаја, које указују да би учинилац предузео радњу, односно да би се уздржао. Као илустрација нам може послужити следећи пример: лице А, после претњи да ће експлозивом срушити кућу лицу Б, предузима радњу извршења кривичног дела (експлозивом уништава кућу) и лишава живота лице Б које се у том моменту у кући налазило. Како у конкретном случају учинилац није проверио да ли се станар у моменту извршења кривичног дела налази у кући, како није поседовао информацију да се налази на неком другом безбедном месту,

²¹ Илић Радан, Кривична одговорност за невољна понашања, Правни живот, бр. 9, 2005. год., стр. 381.

²² Илић Радан, Кривична одговорност за невољна понашања, *op. cit.*, стр. 381.

сматрамо да је пристао на наступање последице (смрт), а не да је олако држао да неће наступити, или да ће је моћи спречити. У супротном, треба као облик кривице узети свесни нехат. На пример, учинилац је веровао да у кући нема људи јер је експлозив активирао у радно време, тим пре што је видео лице Б да у раним јутарњим часовима одлази на посао (поуздање).

При доношењу одлуке о облику кривице било би погрешно узети да непостојање пристајања на последицу аутоматски значи да постоји блажи облик кривице, тј. нехат. Постоји могућност да је до проузроковања последице дошло случајем, па је стога неопходно да суд у сваком конкретном случају утврди да су испуњени услови за свесни нехат, односно за олако држање да до последице неће доћи, или да ће је моћи спречити. Наравно, и у једном и у другом случају суд мора утврдити објективне околности које указују на свесни нехат, било у форми поуздања или самопоуздања. Другим речима, исказ окривљеног из кога произлази да се он у погледу изостанка последице поуздао у срећу, или се поуздао у неке неодређене околности није прихватљив, тј. у том случају треба сматрати да је облик кривице евентуални умишљај.²³ На пример, уколико учинилац пуца у масу људи надајући се да ће ипак промашити тела, постојаће евентуални умишљај.

Нема сумње да суд у сваком конкретном случају, узимајући у обзир пре свега објективне околности, утврђује да би учинилац предузео радњу и да је знао да ће последица сигурно наступити, или је олако држао да неће наступити, или је мислио да ће спречити њено наступање. Уколико при разграничењу евентуалног умишљаја и свесног нехата постоји сумња у погледу облика кривице, треба применити принцип *in dubio pro geo*.

Међутим, Франкова формула код кривичног дела угрожавање јавног саобраћаја није применљива. У пракси је тешко замислити ситуацију у којој би учинилац кривичног дела предузео радњу кршења саобраћајних прописа да је био сигуран у наступање последице дела, конкретне опасности за људе или имовину.²⁴ Наиме, јавни саобраћај је специфична друштвена делатност у којој опасност за друге значи и опасност за учиниоца. Кривичноправна литература и судска пракса за разграничење евентуалног умишљаја од свесног нехата у јавном саобраћају нуде тзв. безобзирност. Према схватању Савезног суда, оптужени је кривично дело извршио са евентуалним умишљајем, „јер је

²³ Токић Иван, Нехат у кривичном праву, Правни живот, бр. 9, 2005. год., Београд, стр. 366.

²⁴ Вешовић Миланка, Евентуални умишљај и кривична дела угрожавања јавног саобраћаја, Правна мисао, бр. 5, 1979. год., Сарајево, стр. 102.

возио под утицајем алкохола, безразложно и нагло мењао одлуке о вожњи, претицао са десне стране, прелазио на саобраћајну траку искључену за саобраћај путничких возила, те возио изнад дозвољене брзине, што указује на врло висок степен безобзирности оптуженог у вожњи. Овакав степен безобзирности јасно указује да је оптужени био свестан да забрањена последица може наступити и да је пристао на њено наступање.“ (КЗ 31/75).²⁵ Очигледно је да суд узима у обзир објективне критеријуме за утврђивање појма безобзирности, односно околност да је учинилац истовремено кршио више саобраћајних прописа. Само изузетно је могуће да се кршењем једног саобраћајног прописа манифестује безобзирна вожња. На пример, учинилац претиче у непрегледној кривини. Према другом мишљењу, безобзирност треба утврдити узимајући у обзир и субјективан елемент, односно себичност учиниоца у односу на интересе других учесника у саобраћају.²⁶

Ми сматрамо да безобзирност треба користити само као помоћно средство за разграничење евентуалног умишљаја од свесног нехата. Разлог за то је неодређеност овог појма. На пример, безобзирност постоји ако учинилац вози под дејством велике количине алкохола у крви. Проблем је како утврдити границу знатног и незнатног прекорачења дозвољене границе (0,5 промила). Такође, поједине специфичне саобраћајне ситуације указују да безобзирно кршење саобраћајних прописа не значи и пристајање на последицу кривичног дела угрожавање јавног саобраћаја. На пример, пешак грубо крши саобраћајне прописе и проузрокује судар са камионом. Очигледно је да би било погрешно тврдити да учинилац пристаје на конкретну опасност коју је проузроковао.

На крају, напомињемо да одређујући степен кривице судови неосновано у образложењу пресуде најчешће истичу да је у погледу кривичног дела утврђен умишљај или нехат, не наводећи при томе разлоге. Позитиван пример је пресуда Окружног суда у Ваљеву, К.бр. 62/98: „Да је оптужени смртну последицу код оштећеног предвидео као извесну – сигурну, он би се сигурно уздржао од радње извршења, јер му је оштећени добар друг. Видљиво је да је код оптуженог постојало самопоуздање у своје способности, јер он сматра да се добро разуме у оружје – пиштоље, тако да олако држање оптуженог да неће доћи до смртне последице ипак заснива на извесној конкретној околности која има реалног основа, јер постоји такав степен вероватноће, да смртна последица неће наступити. Код оптуженог постоји велики степен

²⁵ Билтен Савезног суда, бр. 2, 1976. год., Београд, стр. 24.

²⁶ Клајн Лајчо, Одговорност за кривична дела против безбедности друмског саобраћаја, 1964. год., Београд, стр. 262.

непажње, па се не може рећи да је кривично дело извршено са несвесним нехатом, јер је он све време свестан да је метак у цеви пиштоља, даје пиштољ малолетном другу, а да није проверио да ли је пиштољ закочен, да је цев пиштоља окренута ка оштећеном који је на кратком остојању од њега и да може доћи до повлачења обараче и до опаљења из пиштоља, а што може да проузрокује смрт оштећеног“. Као што смо видели, Окружни суд у Ваљеву у наведеној пресуди даје разлоге како за вољни елеменат, тако и за елеменат свести код кривице. Ово недвосмислено потврђује и Врховни суд Србије, утврђујући да је жалба браниоца окривљеног основана, пресудом Кж. I 1253/05: „У образложењу побијане пресуде суд није определио облик виности оптужених, односно да су они са умишљајем (директним) предузели инкриминисане радње, нити образложење пресуде садржи довољне и правилне разлоге у погледу ове одлучне чињенице, субјективног односа оптужених према предметним инкриминисаним радњама, а посебно везано за одбрану оптуженог, као и исказ саслушаног сведока дат на записнику.“

ЛИТЕРАТУРА:

1. Атанацковић Драгољуб и др., Кривична дела угрожавања јавног саобраћаја на путевима, 1987. год., Нови Сад.
2. Бабовић Милош, Нехат у кривичном праву, 1985. год., Београд.
3. Вешовић Миланка, Евентуални умишљај и кривична дела угрожавања јавног саобраћаја, Правна мисао, бр. 5, 1979. год., Сарајево.
4. Дравић Вера, О нехату, 1935. год., Београд.
5. Ђокић Иван, Нехат у кривичном праву, Правни живот, бр. 9, 2005. год., Београд.
6. Ђурић Саша, Умишљај у кривичном праву, 1995. год., Ниш.
7. Живановић Тома, Теорија воље и теорија свести (представе) о умишљају и *dolus eventualis*, Архив за правне и друштвене науке, 3/1910, Београд.
8. Илић Радан, Кривична одговорност за невољна понашања, Правни живот, бр. 9, 2005. год., Београд.
9. Јовановић Љубиша, Границе између евентуалног умишљаја и свесног нехата, Зборник радова Полицијске академије, бр. 1, 1995. год., Београд.
10. Клајн Лајчо, Одговорност за кривична дела против безбедности друмског саобраћаја, 1964. год., Београд.
11. Лазаревић Љубиша, Неволна кривична дела, Правни живот, бр. 1, 1960. год., Београд.
12. Салихагић-Марш Ферида, Неки проблеми у вези разграничења евентуалног умишљаја од свесног нехата, ПЖ, бр. 3, 1966. год., Београд.
13. Сингер Младен, Прилог разграничења евентуалног умишљаја од свјесног нехата, НЗ, бр. 1-2, 1960. год., Загреб.
14. Стојановић Зоран, Кривично право – општи део, 2006. год., Београд.
15. Стојановић Зоран, Коментар Кривичног законика, 2006. год., Београд.
16. Стојановић Зоран, Кривица или кривична одговорност, Бранич – часопис за правну теорију и праксу Адвокатске коморе Србије, бр. 3-4, 2004. год., Београд.
17. Топаловић Живко, Граничне везе умишљаја и нехата, 1911. год., Београд.

СУДСКА ПРАКСА

1. Билтен Савезног суда, бр. 2, 1976. год., Београд.
2. Пресуда Окружног суда у Ваљеву, К. бр. 62/98.
3. Пресуда Врховног суда у Београду, Кж. I 1253/05.

Radosav Risimović, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

DIFFERENTIATING DOLUS EVENTUALIS FROM CONSCIOUS NEGLIGENCE

As we have already explained, the author is trying to contribute to solving one of the most complicated problems related to criminal law, differentiating *dolus eventualis* from conscious negligence. It is evident that for this purpose we cannot use the element of conscious as a criterion, because the legislator issues determined level of conscious when it comes to both forms of guilt in the same way (“when the perpetrator was conscious of his power to perform an action”). From the perspective of theory, Franco’s formula represents an ideal mechanism for differentiating the forms of guilt, but as we have shown, in practice it is very hard to determine that the perpetrator agreed to consequence of criminal act. In spite of objections, Franco’s formula is generally accepted in the contemporary criminal law theory. Therefore, our only task is to respond the crucial question – how to determine what would have been reaction of the perpetrator if he had known that the consequence will come forth for sure. We think that the perpetrator’s statement should be taken into consideration, but also that objective circumstances of the case in question, which point out the perpetrator’s intention to perform an action, that is, to abstain himself, should have crucial importance.

Nevertheless, Franco’s formula cannot be applied when it comes to criminal act of endangering public transportation. In practice, it is very difficult to imagine the situation in which the perpetrator would have performed an action of violating traffic regulations if he hadn’t known that the consequences and concrete dangers for the people or properties would appear. When it comes to differentiating *dolus eventualis* from conscious negligence in public transportation, criminal law literature and legal practice offer so called inconsideration, that is, the circumstance in which the perpetrator violated more than one traffic regulation. We think that inconsideration should be used only as additional means for differentiating *dolus eventualis* from conscious negligence. The reason is that the concept of inconsideration is not determined. Also, some specific situations in traffic show that inconsiderate violation of traffic regulations does not necessarily mean accepting of the consequence of the criminal act of endangering the public transportation.

Драган Милидраговић*

КРИМИНАЛИСТИЧКИ И КРИВИЧНОПРОЦЕСНИ АСПЕКТИ ОСНОВА СУМЊЕ И ОСНОВАНЕ СУМЊЕ У НОВОМ ЗАКОНИКУ О КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Сажетак: Појмови основи сумње и основана сумња заступљени су у одредбама Законика о кривичном поступку. Како Законик о кривичном поступку не дефинише и не одређује карактеристике основа сумње и основане сумње, у раду су размотрена присутна одређења ових појмова у стручној литератури, а потом је указано на њихове карактеристике. С обзиром да ови појмови представљају сумњу различитог степена доказног кредибилитета и основ су за покретање првог и другог стадијума кривичног поступка и предузимање криминалистичко-оперативних и доказних мера и радњи, у раду је разматран однос основа сумње и основане сумње. У стадијуму претходне истраге, основи сумње и основана сумња представљају основ за предузимање различитих мера и радњи, па смо, сходно томе, објаснили значења ових појмова где се они појављују као основ за предузимање мера и радњи, уз критички осврт на нека законска решења.

Кључне речи: основи сумње, основана сумња, Законик о кривичном поступку, претходна истрага, кривични поступак.

1. Увод

Криминалистичко и кривичнопроцесно поступање полиције и других субјеката кривичног поступка, према одредбама Законика о кривичном поступку,¹ (у даљем тексту: нови ЗКП) условљено је

* Полицијска управа у Новом Саду

¹ Службени гласник Републике Србије, бр. 46/06 и 49/07.поступку. У: Зборник радова „Примена новог Законика о кривичном поступку“, Копаоник/Београд, Удружење за кривично право и криминологију Србије, 2007, стр. 215-236.

постојањем одређеног степена сумње. Обична сумња није довољан основ за покретање криминалистичке и кривичнопроцесне активности у претходној истрази, а да би до тога дошло сама сумња мора имати одређене основе. У одредбама новог ЗКП-а сумња је степенована као основи сумње и основана сумња, а и један и други степен сумње представљају основ за криминалистичко и кривичнопроцесно поступање полиције и других субјеката у кривичном поступку.

Како у новом ЗКП-у нису дефинисани појмови основа сумње и основане сумње, њихово дефинисање препуштено је теоретичарима и судској пракси. У теорији кривичног процесног права и криминалистици постоје различита схватања о појмовима основа сумње и основане сумње. У овом раду ћемо размотрити присутна одређења основа сумње и основане сумње у стручној литератури и указати на њихова значења у одредбама претходне истраге, првог стадијума новог ЗКП-а, стадијума кривичног поступка у коме доминирају криминалистичке мере и радње полиције. Такође, у раду ћемо обрадити однос основа сумње и основане сумње и заступљеност ових појмова у стадијуму претходне истраге, са критичким освртом на нека законска решења.

2. Основне карактеристике новог Законика о кривичном поступку

Ступањем на правну снагу Законика о кривичном поступку² из 2001. године (у даљем тексту: стари ЗКП) преткривични поступак издвојен је у посебно поглавље, чиме је преткривични поступак постао законски појам, а у њему су обрађена питања везана за пријављивање кривичних дела и њихових учинилаца, као и овлашћења органа преткривичног поступка. Преткривични поступак претходи формалном кривичном поступку који има два стадијума: претходни кривични поступак и главни кривични поступак.

Поред полиције, у преткривичном поступку значајни субјекти у сузбијању криминалитета су јавни тужилац и истражни судија. Јавни тужилац постао је главни субјект преткривичног поступка, он је овлашћен да руководи преткривичним поступком. Органи који учествују у преткривичном поступку дужни су да о свакој предузетој радњи обавесте надлежног јавног тужиоца, а полиција и други државни органи надлежни за откривање кривичних дела такође су дужни да поступе по захтеву јавног тужиоца. Истражни судија функционално је надлежан да спроводи истрагу, која је један део судског кривичног поступка, али он

² Службени лист СРЈ, бр. 70/01, 68/02 и Службени гласник Републике Србије, бр. 58/04, 85/05, 115/05 и 49/07.

има одређене дужности и у несудском кривичном поступку. Његова основна дужност у том поступку сведена је на одлуку о мерама јавног тужиоца и других органа, које су усмерене на ограничавање уставних права и слобода осумњиченог. Кратко речено, у преткривичном поступку истражни судија има улогу заштитника људских права. Поред тога, истражни судија је овлашћен да пре покретања формалног кривичног поступка предузима процесне радње које не трпе одлагање.³

Народна скупштина Републике Србије, 25. маја 2006. године, донела је нови Законик о кривичном поступку.⁴ Законик је ступио на снагу осмог дана од дана објављивања у Службеном гласнику Републике Србије, а његова примена је одложена до 1. јуна 2007. године. На вандредној седници Народне скупштине Републике Србије, одржаној у мају 2007. године, донет је Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку,⁵ којим је примена новог Законика одложена до 1. јануара 2009. године.

Једна од основних карактеристика новог Законика јесте преношење надлежности за спровођење истраге са истражног судије на јавног тужиоца. Јавни тужилац овлашћен је да за кривична дела, која се гоне по службеној дужности, спроведе претходну истрагу, и да издавањем обавезујућих налога, или непосредним руковођењем усмерава радње полиције у претходној истрази. Ради реализације овог овлашћења, сви органи који учествују у претходној истрази дужни су да о свакој предузетој радњи обавесте надлежног јавног тужиоца. У току претходне истраге, полиција и други државни органи надлежни за откривање кривичних дела дужни су да поступе по сваком захтеву надлежног јавног тужиоца. За разлику од јавног тужиоца и његових надлежности и овлашћења у претходној истрази, улога истражног судије ограничава се на одобравање и контролу ограничења основних права и слобода осумњиченог.

Међу теоретичарима који се баве проблематиком кривичног поступка постоје различити ставови и мишљења о структури кривичног поступка новог ЗКП, посебно о томе да ли се претходна истрага сматра стадијумом кривичног поступка. У циљу решења ове дилеме прихватамо став и мишљење др М. Шкулића, који наводи да су основни стадијуми кривичног поступка новог ЗКП претходна истрага, претходни поступак (истрага, оптужница и преиспитивање оптужнице) и главни поступак (припреме за главни претрес, главни претрес и пресуда). Уочљива је

³ Грубач, М.: *Кривично процесно право – посебни део*, Београд, Службени гласник, 2002, стр. 36.

⁴ Службени гласник Републике Србије, бр. 46/06.

⁵ Службени гласник Републике Србије, бр. 49/07.

термиолошка измена у називу преткривичног поступка, који се сада назива претходна истрага, за разлику од досадашњег решења по коме преткривични поступак није сматран стадијумом кривичног поступка. Нови Законик и претходну истрагу сматра делом кривичног поступка.⁶

3. Теоријска разматрања о појмовима основа сумње и основане сумње

Криминалистичко поступање полиције и предузимање криминалистичко-оперативних и доказних радњи у претходној истрази, на плану откривања и расветљавања кривичних дела, условљено је постојањем одређеног степена сумње. Одредбе новог Законика о кривичном поступку садрже појмове основа сумње и основане сумње, сумње чије постојање условљава предузимање криминалистичко-оперативних и доказних радњи. Нови Законик о кривичном поступку не дефинише и не одређује карактеристике основа сумње и основане сумње, већ је то препуштено теоретичарима и судској пракси. У теорији кривичног процесног права и криминалистици постоје различити ставови и критеријуми приликом одређивања појмова основа сумње и основане сумње, углавном – у питању су два различита појма које је потребно квалитативно одвојити један од другог.

Сама сумња се, у животној пракси и науци, појављује као нужан методски принцип спознаје који има врло позитивну улогу.⁷ Сумња представља присуство неверице у оно што се опажа, односно наслућивање да постоји нешто друго од оног што се показује.⁸

Према мишљењу проф. др Владимира Водинелића, сумњање је такво стање људског духа које карактерише неувереност, па се тежи томе да се реши питање истинитости или лажности неког суда о постојању, односно непостојању кривичног дела и учиниоца. Целокупна проблематика сумњања произилази, у области преткривичног и кривичног поступка, из стања непотпуности форензичких информација. Сумња настаје у дијалектичком процесу мишљења, као резултат противречности између незнања, односно недовољног знања о

⁶ Више о томе види: Шкулић, М.: *Планирање новеле у новом Законнику о кривичном поступку*. У: Зборник радова „Примена новог Законика о кривичном поступку“, Копаоник/Београд, Удружење за кривично право и криминологију Србије, 2007, стр. 215-236.

⁷ Водинелић, В.: *Криминалистика, откривање и доказивање, 1. том*, Скопје: Факултет за безбедност и ОСЗ, 1984, стр. 77.

⁸ Димитријевић, Д.: *Кривично процесно право*, Београд, 1981, стр. 11

⁹ Водинелић, В.: *op. cit.*, стр. 83.

кривичном догађају и улози одређене особе, и новосазнатих чињеница које се не уклапају у верзије о непостојању кривичног дела и учиниоца.⁹

Сумњање је полазни основ криминалистичке делатности, без присуства сумње нема разрешења криминалног догађаја. Сумњање представља бит криминалистичке делатности, а његов крајни циљ јесте постизање одређеног знања о кривичној ствари. Сумња настаје и развија се по закону негације, она је продуктивна јер се мора укинути или преобразити у потпуно и сигурно знање о кривичном делу и учиниоцу. За предузимање криминалистичке и кривичнопроцесне делатности јавног тужиоца и полиције у претходној истрази неопходно је постојање сумње која има одређене основе.

Као што смо навели, законодавац није одредио појам основа сумње и основане сумње, него је то препустио теоретичарима који, приликом њиховог дефинисања, различито одређују објективну основу и подлогу основа сумње и основане сумње. Када је у питању теоријско одређење основа сумње и основане сумње, изнећемо ставове и мишљења теоретичара који се баве овом проблематиком.

Б. Марковић тврди да је основ подозрења околност или чињеница која не улази у биће кривичног дела, и она, по правилу, не даје онај степен извесности сазнања који можемо сматрати доказом, већ само један незнатнији степен вероватноће који ми означавамо као подозрење, сумња, вероватноћа.¹⁰

Према мишљењу Д. Вујовића, основи сумње представљају одређени степен вероватноће. То су, уствари, индиције које указују да се нешто догодило и представљају непроверено сазнање о криминалном догађају.¹¹

Панта Марина наводи да је постојање основа сумње да је извршено кривично дело услов да овлашћени државни органи могу да отпочну своју делатност, према томе, то је услов који се заснива на претпоставкама.¹²

Наведени аутори, приликом дефинисања појма основа сумње, пажњу су усредсредили само на постојање кривичног дела. У одредбама

¹⁰ Марковић, Б.: *О доказима у кривичном поступку*, друго издање, Београд, 1921, наведено према: Соколовић, Р.: *Полиција и кривични поступак*, Београд, Службени гласник, 2002, стр. 72.

¹¹ Вујовић, Д., Вучковић, Ј.: *Кривично процесно право*, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 1999, стр. 100.

¹² Марина, П.: О преткривичном поступку у југословенском кривично-процесном праву – У: *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 1-2 (1982), стр. 113.

¹³ У одредбама старог и новог ЗКП-а појмови основа сумње и основане сумње имају идентично значење.

старог и новог Законика о кривичном поступку основи сумње односе се и на кривично дело и на одређено лице као учиноца.¹³ Основи сумње у претходној истрази основ су за предузимање мера и радњи ради откривања кривичног дела и проналажења учиниоца. С обзиром на ову чињеницу, ове дефиниције нису прихватљиве јер се основи сумње, односно индиције, у одредбама старог и новог ЗКП-а не односе само на кривично дело, већ и на одређено лице као могућег извршиоца кривичног дела.

Као прихватљиво дефинисање појма основа сумње наводимо одређење др Владимира Кривокапића. Према мишљењу овог аутора, индиције (основи сумње, основи подозрења) су утврђене чињенице и околности које посредно указују на могућност постојања кривичног дела, на одређено лице као могућег извршиоца или, пак, друге чињенице или околности везане за дело или учиниоца.¹⁴ Овакво одређење једино је прихватљиво с обзиром да су основи сумње, и у старом и у новом Законик, заступљени у одредбама које се односе и на кривично дело и на одређено лице као потенцијалног извршиоца. Основи сумње представљају основ за проверу чињеница у вези постојања кривичног дела и предузимања оперативних и доказних радњи према одређеном лицу као могућем извршиоцу кривичног дела.

Нови Законик о кривичном поступку, поред појма основа сумње, у одредбама садржи и појам основане сумње, што значи да је сумња у новом ЗКП-у степенована као основи сумње и основана сумња. Као и код основа сумње, теоретичари, такође, приликом дефинисања основане сумње различито одређују њену објективну основу и подлогу.

Основана сумња, у односу на основе сумње, представља већи степен вероватноће и њено постојање услов је за покретање истраге или подизање непосредне оптужнице, она се заснива на утврђеним чињеницама и околностима путем доказних радњи. Значи, основана сумње представља утврђене чињенице и околности, документоване у форми доказа, које указују на постојање везе између кривичног дела и учиниоца.¹⁵

Основана сумња темељи се на доказима на основу којих се

¹⁴ Кривокапић, В.: *Криминалистика тактика*, Београд, Полицијска академија, 2005, стр. 103.

¹⁵ Доказне радње у претходној истрази су: претресање стана, других просторија и лица; привремено одузимање предмета; саслушање осумњиченог; саслушање сведока; вештачење; увиђај; реконструкција и увид у фотографије, слушање звучних снимака и увид у звучне и видео снимке; док су посебне доказне радње: тајни звучни и оптички надзор осумњиченог; пружање симулованих пословних услуга и склапање симулованих правних послова; ангажовање прикривеног истражника; контролисана испорука и аутоматско рачунарско претраживање личних и других података.

успоставља веза између кривичног дела и учиниоца, и који указују да је одређено лице извршилац кривичног дела. Објективна основа и подлога основане сумње су докази, тј. чињенице и околности утврђене путем доказних радњи, које омогућавају јавном тужиоцу донешење решења о спровођењу истраге или подизање непосредне оптужнице.

Основану сумњу покушали су научно да дефинишу др Б. Петрић, Ш. Вуковић и Д. Крапац у својим радовима, подразумевајући под овим појмом одређени степен извесности на основу скупа озбиљних индиција и пресумпција које упућују на закључак о томе да је одређено лице извршилац кривичног дела које му се ставља на терет.¹⁶

Тако Панта Марина истиче да да би једна сумња била основана, она треба да се заснива на подацима и чињеницама, односно треба стварно да постоје озбиљне претпоставке да је извршено кривично дело.¹⁷

Наведени аутори код дефинисања основане сумње, као објективну основу и подлогу, наводе чињенице и претпоставке, и то не сваке, него само озбиљне чињенице и претпоставке које упућују на закључак да је одређено лице извршило кривично дело. Овакво одређење основане сумње није прихватљиво, јер се основана сумња не заснива на озбиљним чињеницама и претпоставкама, већ на доказима, чињеницама и околностима, утврђеним доказним радњама, из којих се утврђује постојање кривичног дела и веза између кривичног дела и учиниоца. Значи, за постојање основане сумње неопходно је постојање доказа који указују на везу између кривичног дела и учиниоца.

Према V. Вауегу, сумња да је нека особа починила кривично дело је основана ако се оснива на доказима.¹⁸ У овој дефиницији аутор као објективну основу и подлогу основане сумње наводи доказе. Међутим, да би сумња против одређеног лица била основана, неопходно је да је доказима успостављена веза између кривичног дела и учиниоца. Овакво одређење основане сумње није потпуно, у дефиницији је неопходно да поред постојања доказа, постоји и веза између кривичног дела и учиниоца.

Свеобухватну, потпуну и прихватљиву дефиницију, према нашем мишљењу, дали су З. Јекић и П. Канкараш. Ови аутори, приликом дефинисања основане сумње, као објективну основу и подлогу наводе постојање доказа на основу којих се утврђује да је кривично дело учињено и да је одређено лице извршилац кривичног дела, што је у

¹⁶ Соколовић, Р.: *op. cit.*, стр 74.

¹⁷ Марина, П.: *op. cit.*, стр. 113.

¹⁸ Вауег, V.: Закон о кривичном поступку, биљешке-коментар, Загреб, 1975, стр.126, наведено према: Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, Београд, Правни факултет, 1989, стр. 54.

складу са суштином и значњем појма основане сумње у одредбама новог Законика о кривичном поступку.

Према мишљењу П. Канкараша, основана сумња да је неко лице учинило кривично дело представља законом постављени материјални основ без којег се не може донети решење о спровођењу истраге. То подразумева постојање доказа, података и обавештења из којих одређено произилази закључак да је учињено кривично дело и да је одређено лице његов учинилац, али то не представља ону извесност о постојању значајних чињеница као када се у пресуди одлучује.¹⁹

Према мишљењу др Загорке Јекић, основана сумња постоји када чињенице и околности указују на кривично дело и учиниоца. Те чињенице и околности зовемо доказима, јер је веза између њих и кривичног дела, односно учиниоца успостављена.²⁰

Што се тиче судске праксе, она је, такође, дала тумачење појма основане сумње као материјалног услова за покретање и спровођење истраге. Тако питање основане сумње да је одређено лице учинило извесно кривично дело треба ценити с обзиром на квалитет и убедљивост доказа којима је суд, односно орган који је водио поступак, располагао у току поступка, тако да се ова сумња може сматрати основаном и у случају када се у даљем току поступка утврдило да окривљени није учинио дело за које је био окривљен. Другим речима, да би се повео и водио кривични поступак против неког лица због одређеног делања које је друштвено опасно и има обележја кривичног дела, није довољна само жеља и гола сумња заинтересованог лица – нпр. оштећеног као тужиоца, већ треба да за то постоји законски основ, тј. та сумња мора

¹⁹ Канкараш П.: Актуелни проблеми преткривичног поступка са аспекта јавног тужиоца – У: *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 2 (1979), стр. 129.

²⁰ Јекић, З.: *Кривично процесно право*, Београд, Графичко предузеће „Димитрије Давидовић“, 2003, стр. 213, 214.

²¹ Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 56. Из садржине захтева за спровођење истраге произилази основана сумња да је окривљени О. Д. извршио четири кривична дела разбојништва из члана 206, став 1 Кривичног закона (даље: КЗ), по захтеву за спровођење истраге ОЈТ С, под бр. Кт. 1126/07, од 21. 9. 2007. године, и три кривична дела разбојништва из члана 206, став 1 КЗ, по захтеву за проширење истраге ОЈТ С под истим бројем, од 28. 9. 2007. године. У прилог напред наведеном, по налажењу овога суда, из података у спису и то, пре свега, имајући у виду да окривљени често мења своје место боравка и да се веома кратко задржава на истој адреси, да није у радном односу, што све и према налажењу Окружног суда представљају особите околности које указују на опасност од бекства окривљеног, односно да би, уколико би се окривљени нашао на слободи, могао постати недоступан државним органима, а које околности оправдавају даље задржавање окривљеног у притвору по законском основу прописаном у члану 142, став 2, тачка 1 Законика о кривичном поступку (даље: ЗКП).

бити одређеног квалитета, мора се заснивати на конкретним подацима који су довољно јаки да се то оправда.²¹

Међутим, још једном треба поновити основну констатацију да се код дефинисања свих облика сумње мора имати у виду да су они одређени облици сазнања који произилазе из познатих чињеница и околности. Ове чињенице и околности представљају објективни садржај сумње не само у кривичном поступку, већ и у свим другим областима у којима људска спознаја има свог удела.²²

Строга дифернцијација основане сумње и основа сумње, а посебно дефиниција основане сумње, искључиво је теоријски проблем и, пре свега, задатак кривичнопроцесне теорије. Пракса не само што не мора да се тиме бави, већ она и не треба да основану сумњу дефинише на стриктан начин. У пракси се, вишегодишњим поступањем судова и уопште службених актера кривичне процедуре, изграђују стабилни критеријуми на којим доказима се темељи основана сумња и степен доказног кредибилитета. По нашем мишљењу, то и представља разлог што се законом не дефинише основана сумња, јер се то препушта слободном уверењу службених актера кривичног поступка, а пре свега суда, с тим што је у том погледу пресудан утицај судске праксе. То слободно уверење се, наравно, реализује у оквирима начела слободне оцене доказа и правила која се односе на терет доказивања.²³

4. Однос основа сумње и основане сумње

Кривични поступак, тј. његов први стадијум претходна истрага, не покреће се обичном сумњом да је извршено кривично дело, већ та сумња којом се покреће криминалистичка делатност полиције мора имати одређене основе.

Тако криминалистичка делатност полиције у кривичном поступку,

Надаље, по налажењу овог суда правилно је првостепени суд поступио када је, приликом одлучивања о продужењу притвора према окривљеном, имао у виду и околност да постоји основана сумња да је окривљени у кратком временском периоду извршио неколико кривичних дела разбојништва како би дошао до новца који му је потребан као хероинском овиснику. Стога, постојање и ових околности указује на опасност да би окривљени, уколико би се нашао на слободи, могао поновити кривично дело управо у циљу набављања средстава неопходних за куповину наркотика, а што оправдава његово даље задржавање у притвору и по овом законском основу прописаном у члану 142, став 2, тачка 3 ЗКП. (Решење Окружног суда у Суботици Кж. 414/2007, од 26., 10., 2007. године). www.paragrafnet.co.sr

²² Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 59

²³ Шкулић, М.: *Коментар Законика о кривичном поступку*, Београд, Службени гласник, 2007, стр. 117.

тј. у његовом првом стадијуму, не почиње са сумњом, него са основама сумње. У чл. 255, ст. 1 новог ЗКП-а, наведено је да је, ако постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, полиција дужна да предузме потребне мере да се идентификује, пронађе и ухвати учинилац кривичног дела, да се учинилац или прикривач не сакрије или не побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и предмети који могу послужити као доказ, као и да прикупи сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка.

Постојање основа сумње да је извршено кривично дело представља основни услов за покретање кривичног поступка и за криминалистичку делатност полиције ради откривања кривичног дела и његовог учиниоца. Основи сумње представљају полазни основ полиције у претходној истрази, да започне са радом на прикупљању обавештења и предузимању оперативно-тактичких мера и радњи, а, када су испуњени законски услови, и доказних радњи како би основи сумње прерасли у виши степен сазнања, тј. у основану сумњу. Основи сумње не представљају ништа друго него прво, непроверено сазнање. То су, уствари, индиције које указују да се нешто догодило (догађај, кривично дело, прекршај или привредни преступ), или да је одређено лице могући извршилац кривичног дела које треба даљим криминалистичко оперативним радом проверити, како би се потврдила или одбацила основаност таквих сазнања.²⁴

Утврђивање постојања основа сумње или чињеница у претходној истрази, да је извршено кривично дело или да је одређено лице извршило кривично дело, подложно је субјективизму онога ко оцењује постојање таквих чињеница, јер и само сазнање о постојању података није лишено субјективизма. Одлуке о основама сумње, као и све друге одлуке донете у процесу расветљавања конкретног кривичног дела, доносе се искључиво по принципу објективности.

Када говоримо о индицијама или основама сумње, важно је истаћи да су то синоними. Индиције представљају искључиво криминалистичку категорију, док основи сумње представљају кривичнопроцесну категорију.

Основана сумња, као већи степен вероватноће, услов је за покретање истраге и заснива се на утврђеним чињеницама и

²⁴ Ако неко лице троши новац изнад својих могућности, а нема други извор прихода, уз то и ради на радном месту које омогућава вршење разних злоупотреба, или ако се неко нађе у близини места извршења кривичног дела, то су довољни основи да се верује да је учинио кривично дело. Извршеним проверама потврдиће се или одбацити почетна сумња.

околностама, документованим у форми доказа, утврђеним у фази претходне истраге. Основана сумња темељи се на доказима који указују да је веза између кривичног дела и учиниоца успостављена. Објективну основу и подлогу основане сумње чине докази таквог квалитета који омогућавају донешење решења о спровођењу истраге или подизање непосредне оптужнице.

У науци кривичног процесног права често се изражава став да основана сумња произилази из одређених доказа који говоре њој у прилог и који су веродостојни у односу на основе сумње који се објашњавају као вероватност.²⁵

Упоређујући основе сумње и основану сумњу можемо закључити да основи сумње представљају непроверене чињенице и околности о кривичном делу и учиниоцу, они представљају полазни основ за покретање кривичног поступка и предузимање мера и радњи у циљу разјашњења конкретног криминалног догађаја. Насупрот основа сумње, основана сумња заснована је на провереним и утврђеним чињеницама и доказима из којих се може закључити да је конкретно лице извршилац кривичног дела за које се сумњичи.

Основи сумње омогућавају покретање кривичног поступка, тј. претходне истраге, првог стадијума кривичног поступка, а основана сумња, као виши степен вероватноће и сазнања о конкретном кривичном догађају, омогућава покретање истраге или подизање непосредне оптужнице. За разлику од основа сумње, који представљају неутврђене чињенице, основана сумња заснива се на утврђеним чињеницама путем доказних радњи и представља већи степен вероватноће да је кривично дело извршено и да је одређено лице извршило такво дело. Под већим степеном вероватноће мислимо, пре свега, на доказе на основу којих се може претпоставити да је одређено лице извршило кривично дело.²⁶ Код основа сумње полиција не располаже правим провереним подацима и није у могућности да створи верзију о кривичном делу и учиниоцу, док то није случај код основане сумње.

Једино је основана сумња у складу са претпоставком невиности, која представља општи кривичнопроцесни институт. Она се због тога не мења (делује током целог кривичног поступка) и траје све док се та претпоставка не обори или потврди. Овакво успостављен однос између основане сумње и претпоставке невиности има за последицу две појаве: с једне стране, основана сумња опстаје на том нивоу сазнања чак и у

²⁵ Шкулић, М.: *op. cit.*, стр. 115.

²⁶ У претходној истрази јавни тужилац и полиција прикупљају доказе о кривичном делу и његовом извршиоцу, уважавајући претпоставку невиности, док се доказивање на основу прикупљених доказа врши током главног претреса..

случајевима када је извршење кривичног дела од стране одређеног учиниоца неспорно већ у моменту самог покретања кривичног поступка. С друге стране, основана сумња се не мења током кривичног поступка, нити прелази у нови квалитет.²⁷ Б. Петрић истиче да се та „основана сумња некада граничи са потпуном сигурношћу и истином (нпр. код флагрантних кривичних дела и сл.), а некада је мањег интезитета, али никада не сме да буде на нивоу основа сумње, на нивоу несигурних индиција.²⁸

Једино основи сумње и основана сумња који се тичу кривичног дела и одговорности учиниоца, имају отворен пут до истине која их може потврдити или негирати. Код свих осталих процесних ситуација, основи сумње и основана сумња остају на том нивоу, не проверавају се и, отуда, не мењају свој квалитет.²⁹

Према одредбама новог ЗКП-а, јавни тужилац овлашћен је да спроводи претходну истрагу и да, издавањем обавезујућих налога или непосредним руковођењем, усмерава радње полиције у претходној истрази. У овој тужилачко-полицијској истрази, полиција и јавни тужилац одређени су да, самостално или заједнички, одлучују које ће чињенице сматрати основама сумње или основаном сумњом. Криминалистичка делатност полиције и јавног тужиоца у претходној истрази предузима се са циљем да основи сумње прерасту у један нови квалитет – основану сумњу, односно да се дође до једног већег степена сазнања, у оквиру кога утврђене чињенице и околности ближе указују да је одређено лице извршило кривично дело. На тај начин омогућава се јавном тужиоцу да донесе решење о спровођењу истраге или да подигне непосредну оптужницу.

За разумевање разлика између основане сумње и чињеница изложићемо дефиницију доказа проф. Вауера и указати на његово схватање разлика између доказа и чињеница. Тако проф. Вауер одређује доказе у ужем смислу као „изворе сазнања о чињеницама, а не саме чињенице“, односно као „изворе из којих је неко стекао уверење да постоји или не постоји нека чињеница коју он не може утврдити властитим опажањем.“³⁰ Такође, проф. Вауер истиче да између чињеница и доказа, као посебних појмова, постоји јасна и одређена разлика.

²⁷ Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 60.

²⁸ Петрић, Б.: *Коментар Закона о кривичном поступку*, друго издање, I књига, Београд, 1987, стр. 301.

²⁹ Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 59.

³⁰ Вауер, V.: *Југословенско кривично процесно право*, књига друга: *Право о чињеницама и њиховом утврђивању у кривичном поступку*, 2. издање, Загреб, 1978, стр.15-16, наведено према: Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 9.

„Доказе у ужем смислу речи не можемо поистоветити с чињеницама било које врсте, јер су докази у ужем смислу речи извори сазнања о чињеницама, а не чињенице. Сматрати и доказе у ужем смислу речи чињеницама је не само извештачен начин мишљења, него и штетан јер замагљује увид у право стање проблема.“³¹

Када је у питању однос основа сумње и основане сумње, онда је једина начелна констатација могућа у погледа два аспекта: првог, који се односи на међусобни однос ова два степена сумње, који се одликује тиме да су основи сумње нижи степен сумње у односу на основану сумњу, те почивају на доказима начелно мањег степена доказног кредибилитета, и другог, који је процесног карактера и сходно коме су основи сумње карактеристични за преткривични поступак, док основана сумња егзистира у кривичном поступку, односно њено постојање је услов за започињање и одвијање кривичног поступка.³²

5. Основи сумње и основана сумња у претходној истрази

Пре него што укажемо на значења основа сумње и основане сумње у претходној истрази, осврнућемо се на ранија законска решења и заступљеност ових појмова у одредбама ранијих закона.

После Другог светског рата постојало је мноштво прописа о кривичном поступку који су били садржани у разним законима, правилницима, упуствима и сл. Овај период, све до 1948. године, карактерисао је недостатак кодификованог кривичнопроцесног законодавства. Прва кривичнопроцесна кодификација извршена је 1948. године, када је донет први Закон о кривичном поступку.³³ Због измењених друштвено-политичких прилика после 1948. године, као и због непотпуности и непрецизности појединих одредби ЗКП-а из 1948. године, 10. септембра 1953. године донет је нови Закон о кривичном поступку.³⁴ Ступањем на правну снагу Закона о кривичном поступку из децембра 1976. године,³⁵ престао је да важи ЗКП из 1953. године, а овај Закон остао је на правној снази све до доношења Законика о кривичном поступку из 2001. године.

Сви наведени закони у својим одредбама садржали су појмове основа сумње и основане сумње, чије је значење идентично са решењима у старом и новом Законику о кривичном поступку. Такође, наведени

³¹ Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, *op. cit.*, стр. 11.

³² Шкулић, М.: *op. cit.*, стр. 117.

³³ Службени лист ФНРЈ, бр. 97/48.

³⁴ Службени лист ФНРЈ, бр. 40/53.

³⁵ Службени лист СФРЈ, бр. 4/77.

закони, ни стари, ни нови, нису у својим одредбама одредили појам и основне карактеристике основа сумње и основане сумње.

У стадијуму претходне истраге на више места у одредбама новог ЗКП-а, наведени су појмови основа сумње и основане сумње, а значења ових појмова углавном су јасна и у складу са њиховом суштином, мада у неким случајевима значење ових појмова није у складу са њиховим одређењем. У овом делу рада указаћемо на значење ових појмова у претходној истрази, са критичким освртом на решења која нису у складу са њиховим одређењем.

Претходна истрага, као први стадијум кривичног поступка и стадијум у коме доминирају мере и радње полиције, почиње са основама сумње. Сазнањем за основе сумње, полиција је обавезна да предузме све потребне мере и радње у циљу разјашњавања свих околности у вези са кривичним делом и проналажењем учиниоца (члан 255, ст. 1 новог ЗКП-а). У стадијуму претходне истраге полиција, на основу првих непроверених чињеница које указују на извршено кривично дело и одређено лице као могућег извршиоца, покреће своју активност предузимањем законом предвиђених мера и радњи. Основна сврха деловања полиције у овом стадијуму кривичног поступка јесте да основи сумње предузимањем криминалистичко-оперативних и доказних радњи прерасту у основану сумњу, тј. доказе који омогућавају даље вођење кривичног поступка.

Приликом вршења увиђаја за кривично дело против безбедности јавног саобраћаја, полиција може осумњиченом који је управљао моторним возилом и за којег постоји основана сумња да је проузроковао тешке последице или да је кривично дело извршио са умишљајем, привремено, а најдуже до три дана, одузети возачку дозволу (члан 255, став 4 новог ЗКП-а). Током предузимања увиђаја полиција, путем непосредног опажања, утврђује све чињенице и околности у вези извршеног кривичног дела против безбедности јавног саобраћаја. Када утврђене чињенице и околности током увиђаја указују да постоји основана сумња, да је учесник саобраћајне незгоде извршио тешко дело против безбедности јавног саобраћаја, полиција може од њега одузети возачку дозволу. Код кривичних дела против безбедности јавног саобраћаја, када су познати учесници саобраћајне незгоде, полиција може, током увиђаја, да утврди чињенице и околности које указују да је одређено лице извршило кривично дело против безбедности јавног саобраћаја, што представља основ за предузимање мера према осумњиченом.

Полиција је обавезна да у току претходне истраге, без одлагања, а најкасније у року од 24 часа, обавести јавног тужиоца о постојању

основа сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности и за које је прописана казна затвора од пет година или тежа казна, односно најкасније у року од 48 часова ако се ради о кривичном делу за које је прописна блажа казна (члан 256, ст. 1 новог ЗКП-а).

Сазнањем за чињенице и околности које указују да је извршено кривично дело, полиција, према одредбама новог ЗКП-а, има обавезу да у наведеним роковима обавести јавног тужиоца о извршеном кривичном делу и о свим утврђеним чињеницама и околностима поводом извршеног кривичног дела. Обавеза полиције да обавештава јавног тужиоца чим дође до сазнања о постојању основа сумње, следи услед овлашћења јавног тужиоца у претходној истрази.³⁶ Јавни тужилац, сазнањем за основе сумње да је извршено кривично дело, сходно својим овлашћењима у претходној истрази, у сарадњи са полицијом, планира и предузима мере и радње ради разрешења извршеног кривичног дела.

Када полиција утврди постојање основа сумње да је одређено лице учинило кривично дело за које се гони по службеној дужности, она о томе, без одлагања, подноси обавештење надлежном јавном тужиоцу, уз које јавном тужиоцу доставља записнике, службене белешке и друге оригиналне доказне материјале или њихове копије (члан 256, став 4 новог ЗКП-а).

Полиција, према новом ЗКП-у, уместо кривичне пријаве, подноси надлежном јавном тужиоцу обавештење о извршеном кривичном делу и учиниоцу. Кривичну пријаву, према одредбама старог ЗКП-а, полиција подноси против одређеног лица када утврди постојање основане сумње да је осумњичени извршио кривично дело за које се гони по службеној дужности. Значи, кривична пријава се подноси када чињенице и околности, утврђене путем доказних радњи, јасно указују да је одређено лице извршило кривично дело за које се сумњичи, односно када је

³⁶ За кривична дела за која се гони по службеној дужности јавни тужилац је овлашћен да спроводи претходну истрагу и да, издавањем обавезујућих налога или непосредним руковођењем, усмерава радње полиције у претходној истрази (члан 45, ст. 1, т. 1 новог ЗКП-а).

³⁷ Оштећени К. М. полицијској испостави Детелинара, Полицијске управе у Новом Саду пријавио је кривично дело крађе. У записнику о пријему кривичне пријаве оштећени је изјавио да је, радећи на једном градилишту у Новом Саду, окачио кушуљу на ограду и да се у цепу од кошуље налазила плава коверта са 400 еура. У записнику о пријему кривичне пријаве оштећени је навео да је М. М. видео како је И. П. узео кошуљу са ограде, извадио плаву коверту и ставио је у своју кошуљу. При полиграфском тестирању које је извршено, осумњичени И. П. испољио је реакције на кључна питања у свим полиграфским тестовима. Са сведоком М. М. обављен је разговор који је потврдио наводе из записника о пријему кривичне пријаве. Осумњичени И. П. је, приликом саслушања у просторијама полицијске испоставе, негирао извршење кривичног дела. Против осумњиченог И. П. оперативни радници, у договору са замеником Општинског јавног тужилаштва у Новом Саду, поднели су кривичну пријаву због постојања основане сумње да је извршио кривично дело крађе из члана 203 КЗ РС.

предузетим радњама утврђено постојање везе између кривичног дела и учиниоца.³⁷

Према одредбама новог ЗКП-а, полиција подноси обавештење јавном тужиоцу када се утврди постојање основа сумње да је одређено лице извршило кривично дело. Сматрамо да је овакво решење у новом Законику неприхватљиво јер основи сумње су непроверене чињенице и околности и немају снагу доказа, док се основана сумња темељи на утврђеним чињеницама и околностима на основу којих је веза између кривичног дела и одређеног лица као извршиоца успостављена. Мишљења смо да би било правилније и логичније решење у новом Законику да полиција надлежном јавном тужиоцу подноси обавештење онда када прикупи доказе из којих произилази постојање основане сумње да је одређено лице извршило кривично дело које се гони по службеној дужности. Према овој одредби новог ЗКП-а, полиција би јавном тужиоцу подносила обавештење о одређеном лицу као извршиоцу кривичног дела на основу непроверених и неутврђених чињеница и околности, што представља нелогично решење.

Ако у току прикупљања обавештења од грађана у претходној истрази, овлашћено службено лице полиције оцени да позвани грађанин може бити осумњичен, дужно је да га одмах обавести да се сматра осумњиченим о делу за које се терети и основама сумње, да не мора да даје никакве изјаве, нити да одговара на постављена питања, као и да се све његове изјаве могу употребити као доказ против њега у кривичном поступку (члан 260, ст. 1 новог ЗКП-а).

У току прикупљања обавештења од позваног грађанина, овлашћено службено лице, када процени, обзиром на расположиве доказе, позваном грађанину саопштава да је осумњичен, при чему има обавезу да му предочи све до тада утврђене доказе. Значи, овлашћено службено лице код промене својства мора да располаже довољним бројем доказа које поткрепљују основану сумњу и указују да је осумњичено лице извршило кривично дело. Због тога сматрамо да је правилније да се у наведеној одредби уместо основа сумње, користи појам основана сумња.

Јавни тужилац може, након што је обавио саслушање осумњиченог, донети решење о спровођењу истраге, када оцени да постоји основана сумња да је осумњичени учинио кривично дело за које се терети. (члан 260, ст. 8 новог ЗКП-а).³⁸ Саслушању осумњиченог приступа се када се располаже доказима који указују да је лице које се сумњичи извршило кривично дело. У таквим случајевима, без обзира на

³⁷ Јавни тужилац доноси решење о спровођењу истраге када оцени да постоји основана сумња да је осумњичени учинио кривично дело за које се терети у кривичној пријави или обавештењу полиције (члан 273, ст. 3 новог ЗКП-а).

исход саслушања, јавни тужилац, ако расплаже доказима који указују да је одређено лице извршило кривично дело, може донети решење о спровођењу истраге. Решење о спровођењу истраге јавни тужилац може донети када је чињенично стање утврђено и поткрепљено доказима који оправдавају постојање основане сумње, као вишег степена извесности, и јасно указују да је осумњичени извршио кривично дело за које се терети.³⁹

У претходној истрази јавни тужилац или полиција, у изузетним случајевима, могу привремено задржати осумњиченог, а најдуже до 48 часова од часа лишења слободе, односно одазивања на позив, ако оцене да постоји неки од разлога за одређивање притвора из члана 174, став 1 новог ЗКП-а (члан 264, ст. 1 новог ЗКП-а). Према члану 174, став 1 новог ЗКП-а, притвор се може одредити ако постоји основана сумња да је одређено лице учинило кривично дело, уколико је притвор потребан у циљу несметаног вођења кривичног поступка и ако постоје неки од таксативно набројаних разлога садржаних у овом члану.

О задржавању осумњиченог у претходној истрази јавни тужилац или полиција, када су законом испуњени услови, доносе и задржаном лицу одмах уручују писмено и образложено решење. У решењу о задржавању мора бити наведено кривично дело за које се осумњичени терети, основи сумње, разлог задржавања, дан и час лишења слободе или одазивања позиву, као и време почетка задржавања осумњиченог (члан 264, ст. 2 новог ЗКП-а). Осумњичени се задржава када се располаже доказима да је он извршио кривично дело и када је задржавање потребно у циљу несметаног вођења кривичног поступка, и ако постоји неки од разлога из члана 174, ст. 1 новог ЗКП-а. Осумњичени се не може задржати ако не постоје докази који указују да је он извршио кривично дело за које се сумњичи, због тога је логично да се у решењу у задржавању наведу докази који указују да је лице које се задржава извршило кривично дело. То значи да у одредбама члана 264, ст. 2 новог ЗКП-а, уместо основа сумње, треба употребити појам основане сумње, јер се осумњичени задржава када постоје разлози за одређивање притвора, а то је постојање основане сумње да је одређено лице учинило

³⁹ О саслушању осумњиченог од стране јавног тужиоца или полиције саставља се записник који се осумњиченом чита и који он потписује. У записник се уносе и све примедбе које је осумњичени дао. Цео ток саслушања осумњиченог, које је обављено од стране полиције и којем није присуствовао јавни тужилац, бележи се уређајем за звучно и видео снимање. Снимак мора да обухвати цео ток саслушавања и на њему се морају јасно видети сва лица која су саслушању присуствовала. Звучни и видео снимак се прилаже записнику о саслушању осумњиченог, а записник о саслушању се не издваја из списка и може се користити као доказ у кривичном поступку (члан 260, ст. 7 новог ЗКП-а).

кривично дело.

У претходној истрази, на основу захтева јавног тужиоца, истражни судија одобрава примену посебних доказних радњи, и то када постоје основи сумње да је одређено лице извршило кривично дело. Основ за одобрење доказних и посебних доказних радњи су чињенице, тј. основи сумње, које су таквог степена вероватноће на основу којих истражни судија одобрава њихову примену. Полиција, предузимањем криминалистичко-оперативних мера и радњи, долази до чињеница, тј. основа сумње које указују да је одређено лице извршилац кривичног дела. На основу довољног броја прикупљених података, утврђених чињеница и околности садржаних у основама сумње, истражни судија, на захтев јавног тужиоца, одобрава предузимање посебних доказних радњи, чијом применом се обезбеђују докази да је одређено лице извршило кривично дело.

6. Основи сумње и основана сумња у компаративном кривичнопроцесном законодавству

Када је у питању заступљеност и значење појмова основа сумње и основане сумње, кривичнопроцесна законодавства бивших република некадашње Југославије – Хрватске, Словеније, Црне Горе и Босне и Херцеговине, садрже идентична решења као и нови Законик о кривичном поступку Републике Србије.

Закон о казненом поступку Републике Хрватске⁴⁰ предвиђа да полиција своју активност у предистражном поступку започиње сазнањем за основе сумње да је извршено кривично дело које се гони по службеној дужности. Следећи стадијум кривичног поступка, истрага, као и у нашем закону, покреће се против одређеног лица за које постоји основана сумња да је извршило кривично дело. Посебни извиди казnenих дела привременим ограничавањем уставних права и слобода, према одредбама хрватског ЗКП-а, предузимају се на основу наредбе истражног судије против лица за које постоји основи сумње да је, само или заједно са другима, извршило таксативно набројана кривична дела у закону.

Истрага, као први стадијум кривичног поступка у Закону о кривичном поступку Републике Српске,⁴¹ покреће се наредбом тужиоца када постоје основи сумње да је извршено кривично дело. У овом стадијуму кривичног поступка неформалне мере и радње предузима

⁴⁰ Закон о казненом поступку Републике Хрватске, <http://www.poslovniforum.hr/zakoni/>

⁴¹ Законик о кривичном поступку Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бр. 50/03.

полиција када постоје основи сумње да је извршено кривично дело. Као и у законима Републике Србије и Хрватске, посебне доказне радње предузимају се када постоји основи сумње да је одређено лице, само или заједно са другим лицима, учествовало или учествује у извршењу таксативно набројаних кривичних дела у закону.

Слични појмови користе се и у другим кривичнопроцесним законодавствима.

Тако се у кривичнопроцесном законодавству Републике Немачке користи појам сумње. Према Закону о кривичном поступку Републике Немачке, претрес стана и осталих просторија, као и лични претрес и претрес личних ствари може се извршити код лица за које постоји сумња да је учинило кривично дело као учинилац или саучесник, као и код лица за које постоји сумња да је учинило кривично дело пружања помоћи након извршеног кривичног дела.⁴² Мера привременог лишења слободе, према немачком ЗКП-у, може се применити према лицу које је затечено на извршењу кривичног дела, као и према лицу које је прогоњено због учињеног кривичног дела. Оваква лица могу се лишити слободе без судске наредбе, ако постоји сумња да ће побећи или ако одмах не могу да потврде свој идентитет.⁴³ Прикупљање података ради електронске обраде предузима се према осумњиченим и према грађанима који нису осумњичени за извршење кривичног дела само у случају ако одређене чињенице оправдавају сумњу да је извршено одређено, у закону тачно наведено кривично дело.

У француском Законику о кривичном поступку користи се термин веродостојан разлог за сумњу. Задржавање лица може бити одређено само према сумњивом лицу, а не и према „правим“ сведоцима против којих не постоји ниједан веродостојан разлог за сумњу да су повезана са кривичним делом.⁴⁴ Постојање вероватних разлога за сумњу о повезаности са кривичним делом представља материјални услов за

⁴² Бејатовић, С.: *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у немачком кривичнопроцесном законодавству* – У: Зборник радова „Полиција и преткривични и претходни кривични поступак – студија“, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2005, стр. 272, наведено према: пар. 81б немачког Законика о кривичном поступку.

⁴³ Бејатовић, С.: *op. cit.*, стр. 278, наведено према: пар. 127 немачког Законика о кривичном поступку.

⁴⁴ Илић, Г.: *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у француском кривичнопроцесном законодавству* – У: Зборник радова „Полиција и преткривични и претходни кривични поступак – студија“, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2005, стр. 306, наведено према: art. 63, al. 1ег француског Законика о кривичном поступку.

⁴⁵ *op. cit.*, стр. 306.

одређивање задржавања.⁴⁵ Поред наведеног појма, приликом примене специјалних овлашћења користи се термин вероватан разлог, који је по свом значењу идентичан са основама сумње. Тако надзирање, као специјално овлашћење полиције, може се извршити на територији читаве државе, а његов објекат могу да буду, најпре, лица против којих постоје вероватни разлози да су учинила неки од злочина и преступа обухваћених одређеним члановима закона.⁴⁶

У одредбама енглеског Закона о полицији и доказима о кривичном поступку користи се појам разумна сумња. У току кривичног поступка тужилац је дужан да увери суд у постојање чињеница из оптужбе изван сваке разумне сумње, што заправо значи да треба не само да докаже постојање свих елемената казненог дела, него и да искључи постојање разлога искључења противречности или казнене одговорности, које је одбрана приговорила оптужници.⁴⁷

Једно од овлашћења енглеске полиције јесте заустављање и преглед лица и возила. Основни материјални услов за заустављање и преглед састоји се у постојању разумног основа за сумњу да ће се овим радњама пронаћи украдени или забрањени предмети. Приликом лишења слободе, без налога се могу хапсити и лица за која се сумња да су извршила неко од кривичних дела за које није предвиђено хапшење без налога, позивањем на опште услове садржане у закону. У овом случају, неопходан материјални услов је да постоје разумне основе за сумњу да ће кривично дело бити извршено или покушано, или да је извршено, а полиција дође до закључка да извршилац кривичног дела неће моћи да буде изведен пред суд уручењем редовног судског позива.⁴⁸

Приликом задржавања притворски полицајац дужан је да одмах приликом довођења ухапшеног лица у станицу утврди да ли већ постоји довољно доказа за оптужбу, а уколико то није случај, може задржати лице у станици у оквиру дозвољеног времена задржавања, ради комплетирања доказа. Међутим, ако утврди да претходно нису прикупљени никакви докази, притворски полицајац ослободиће ухапшено лице, уз јемство или без јемства, осим ако има разумне основе за уверење да је задржавање лица без оптужбе потребно ради заштите или очувања доказа путем

⁴⁶ *op. cit.*, стр. 315, наведено према: art. 706-80, al. 1 француског Законика о кривичном поступку.

⁴⁷ Бановић, Б.: *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у енглеском кривичнопроцесном законодавству* – У: Зборник радова „Полиција и преткривични и претходни кривични поступак – студија“, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2005, стр. 320.

⁴⁸ *op. cit.*, стр. 335.

⁴⁹ *op. cit.*, стр. 338

испитивања.⁴⁹ Код привременог одузимања предмета, привремено одузете ствари могу бити задржане ради коришћења у својству доказа на суђењу, за форензичко испитивање, или друге истраге у вези са деликтом, као и када постоје разумне основе за уверење да су украдене или прибављење извршењем кривичног дела.

Без обзира на то који се појам користио у нашем или компаративном кривичнопроцесном законодавству, свака сумња која је основ за предузимање мера и радњи мора имати своје основе, тј. мора бити таквог квалитета, односно поткрепљена чињеницама и околностима које оправдавају предузете мере и радње. Уколико сумња не би имала свој основ, предузимањем мера и радњи кршила би се основна људска права и слободе гарантоване Уставом и Европском конвенцијом за заштиту људских права и слобода.

7. Закључак

Појмови основи сумње и основана сумње били су заступљени одредбама свих закона – од првог Закона о кривичном поступку из 1948 године, до последњег Законика о кривичном поступку из 2006. године. Сви закони имали су идентична решења о значењу основа сумње и основане сумње, а ни у једном закону до данас нису дефинисани појмови основа сумње и основане сумње и нису одређене њихове карактеристике. Дефинисање и квалитативно раздвајање ових појмова искључиво је теоријски проблем. У теорији кривичног процесног права и криминалистици постоји мноштво дефиниција о појмовима основа сумње и основане сумње. Заједничко одређење свих дефиниција је да су основи сумње нижи степен сумње у односу на основану сумњу, и да почивају на доказима начелно мањег степена доказног кредибилитета.

И поред тога што у свим законима до данас нису одређени појмови и карактеристике основа сумње и основане сумње, у пракси су субјекти преткривичног и кривичног поступка изградили јасне критеријуме за разликовање степена доказног кредибилитета основа сумње и основане сумње.

С обзиром да основи сумње имају нижи степен доказног кредибилитета и да су карактеристични за преткривични поступак, они имају наглашен криминалистички значај, док основана сумња, као сумња која има виши степен доказног кредибилитета, егзистира у кривичном поступку и има наглашен кривичнопроцесни значај.

Литература:

1. Бановић, Б.: *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у енглеском кривичнопроцесном законодавству* – У: Зборник радова „Полиција и преткривични и претходни кривични поступак – студија“, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2005.
2. Бејатовић, С.: *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у немачком кривичнопроцесном законодавству* – У: Зборник радова „Полиција и преткривични и претходни кривични поступак – студија“, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2005.
3. Водинелић, В.: *Основи сумње и основана сумња у науци кривичнопроцесног права* – У: *Наша законитост* (Загреб), бр. 8, 1977.
4. Водинелић, В.: *Криминалистика, откривање и доказивање, 1. том*, Скопје, Факултет за безбедност и ОСЗ, 1984.
5. Вујовић, Д., Вучковић, Ј.: *Кривично процесно право*, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 1999.
6. Грубач, М.: *Кривично процесно право – посебни део*, Београд, Службени гласник, 2002.
7. Грубач, М.: *Схватање појма кривичног поступка у новом Законику о кривичном поступку Србије* – У: *Гласник Адвокатске коморе Војводине* (Нови Сад), бр. 10-11, 2006.
8. Димитријевић, Д.: *Кривично процесно право*, Београд, 1981.
9. Илић, Г.: *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у француском кривичнопроцесном законодавству* – У: Зборник радова „Полиција и преткривични и претходни кривични поступак – студија“, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2005.
10. Избор судске праксе (научни, стручни и информативни часопис), Београд, број 10-12/2007, 1-4/2008.
11. Јекић, З.: *Кривично процесно право*, Београд, Графичко предузеће „Димитрије Давидовић“, 2003.
12. Јекић, З.: *Докази и истина у кривичном поступку*, Београд, Правни факултет, 1989.
13. Канкараш П.: *Актуелни проблеми преткривичног поступка са аспекта јавног тужиоца* – У: *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 2, 1979.
14. Кривокапић, В.: *Криминалистика тактика*, Београд, Полицијска академија, 2005.
15. Марина, П.: *О преткривичном поступку у југословенском кривично-процесном праву* – У: *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 1-2, 1982.
16. Милидраговић, Д.: *Криминалистичка делатност полиције и сарадња са органима правосуђа у преткривичном поступку*, Магистарска теза, Београд, Криминалистичко-

полицијска академија, 2007.

17. Петрић, Б.: Коментар Закона о кривичном поступку, друго издање, I књига, Београд, 1987.

18. Соколовић, Р.: *Полиција и кривични поступак*, Београд, Службени гласник, 2002.

19. Шкулић, М.: *Планирање новеле у новом Законику о кривичном поступку* – У: Зборник радова „Примена новог Законика о кривичном поступку“, Копаоник/Београд, Удружење за кривично право и криминологију Србије, 2007.

20. Закон о кривичном поступку, Службени лист ФНРЈ, бр. 97/48.

21. Закон о кривичном поступку, Службени лист ФНРЈ, бр. 40/53.

22. Закон о кривичном поступку, Службени лист СФРЈ, бр. 4/77.

23. Законик о кривичном поступку Републике Србије, Службени лист СРЈ, бр. 70/01 и 68/02 и Службени гласник Републике Србије, бр. 58/04, 85/05, 115/05 и 49/07.

24. Законик о кривичном поступку Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 46/06 и 49/07.

25. Закон о кривичном поступку Републике Црне Горе, Службени лист РЦГ, бр. 71/2003 и 7/2004.

26. Закон о кривичном поступку Републике Српске, Службени гласник Републике Српске, бр. 50/03.

27. Закон о казненом поступку Републике Хрватске, <http://www.poslovniforum.hr/zakoni/>

28. Закон о кривичном поступку Републике Словеније, <http://www.up-rs.si>

29. www.paragrafnet.co.rs

**CRIMINALISTIC AND CRIMINAL PROCEDURAL ASPECTS OF
BASIS FOR SUSPICION AND REASONABLE GROUNDS
FOR SUSPICION IN THE NEW CODE ON
CRIMINAL PROCEEDINGS**

Dragan Milidragović, MA
Novi Sad police department

Summary: Basis for suspicion and reasonable grounds for suspicion are notions present in regulations of the Code on Criminal Proceedings. However, the Code on Criminal Proceedings does not define or determine characteristics of basis for suspicion. therefore, the paper considers determinations of these notions in professional literature, and then points to their characteristics.

Considering the fact that these notions represent different levels of suspicion and are basis for instigation of the first and the second level of criminal proceedings, as well as criminalistic measures and activities, the paper considers relation between basis for suspicion and reasonable grounds for suspicion. In preliminary investigation, basis for suspicion and reasonable ground for suspicion represent basis for undertaking various steps and measures. Accordingly, we have explained the meanings of these notions.

⁴⁵ *op. cit.*, стр. 306.

⁴⁶ *op. cit.*, стр. 315, наведено према: art. 706-80, al. 1 француског Закона о кривичном поступку.

⁴⁷ Бановић, Б.: *Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку у енглеском кривичнопроцесном законодавству* – У: Зборник радова „Полиција и преткривични и претходни кривични поступак – студија“, Београд, Виша школа унутрашњих послова, 2005, стр. 320.

⁴⁸ *op. cit.*, стр. 335.

⁴⁹ *op. cit.*, стр. 338.

Радослав Плачков*

ПРОБЛЕМИ РАДА ПОЛИЦИЈЕ НА ЛОКАЛНОМ ПОДРУЧЈУ

Сажетак: Узимајући у обзир практични значај рада полиције на локалном подручју (сектору), у раду су истакнуте основне карактеристике модела полицијске организације у Републици Србији – проблеми и могућности унапређења. У уводу је указано на место и значај полиције у организацији државне управе, са кратким освртом на реализацију пројекта „Полиција у локалној заједници и безбедне заједнице у Србији“. Централни део рада посвећен је идентификацији проблема и дефинисању предлога како их отклонити и како тренутно постојећи модел полицијске организације унапредити. Како би се објективније сагледао утицај сваког конкретног фактора који утиче на рад полиције на локалном подручју, сви фактори су подељени на екстерне и интерне. При томе, посебна пажња посвећена је актуелним законским и подзаконским актима, којима је уређена организација и рад полиције. На крају, у закључку, истакнути су предуслови које би сваки модел полицијске организације требало да испуни како би на ефикасан начин остварио своју функцију.

Кључне речи: полицијска организација, рад полиције на локалном подручју (сектору), интерни елементи полицијске организације, екстерни елементи полицијске организације, правни оквир рада полиције.

УВОД

Организација полиције, али и њен положај и улога у друштву, мењао се у зависности од друштвено-политичких услова, историјских околности и економске развијености конкретних држава. Ипак, запажају се и одређене сличности у развоју полицијских организација. Доминантан утицај политичког фактора на полицијску организацију био је присутан у већини земаља све до првих деценија двадесетог века, када почињу и прве реформе полиције које су истицале значај снажне организационе структуре и аутономије у раду, уважавајући професионализам. Поред позитивних ефеката, који су остварени на

* Полицијски саветник, Полицијска управа Шабац

почетку, овакав модел организовања полиције, који је у теорији познат као класични модел, током времена испољио је и одређене слабости.¹ Овде најпре мислимо на бирократизованост полицијске организације успостављене по војничком принципу, уз доминантно начело субординације и изолованост полиције од заједнице, као последицу изражене аутономности у раду. Ради превазилажења слабости класичног модела организовања полиције, осамдесетих и деведесетих година двадесетог века развили су се покушаји који су били усмерени ка променама метода рада полиције, прилагођених карактеристикама криминалитета и организационим променама које би уважавале потребе локалне заједнице. *Community policing* представља концепт који тежи решавању проблема који погодују настајању криминалитета успостављањем партнерских односа полиције и заједнице, и таквом напору више погодује децентрализована организација полиције. Под децентрализованом полицијом подразумевамо самосталност подручних организационих јединица полиције да самостално одређују приоритете рада на свом подручју, иницијативу у контактима са органима локалне заједнице и медија, али и решавање неких материјалних питања који се односе на набавку возила, опреме и сл. Поред овога, улога и задаци полиције у друштву су данас знатно проширени у односу на традиционално схватање, које се односи на реактиван рад усмерен ка откривању извршиоца кривичних дела и прекршаја. Активности полиције односе се и на реализовање многобројних превентивних програма са децом, омладином и потенцијалним жртвама кривичних дела, организовање и укључивање заједнице у конкретне програме, примену савремених техничких средстава у прикупљању и обради података и, са тим у вези, на сачињавање оперативних база података, испитивање ставова грађана о конкретним мерама или степену угрожености криминалом, ради корекције полицијских активности са њиховим потребама и очекивањима у оправданим случајевима и др.

Полицијска организација код нас има одлике класичног концепта, кога прати *професионализам и формализам* у обављању полицијских послова. У исто време, *полицијска организација је затворена*, недовољно спремна за прихватање предлога других друштвених субјеката за сарадњу на плану супростављања криминалитету. Прихватајући савремене тенденције рада и организовања полиције, у Републици Србији званично је почео да се спроводи, фебруара 2003. године, пројекат „Полиција у заједници“, у оквиру Програма за безбедност, сигурност и

¹ Више о развоју организације полиције Симоновић, Б.: Рад полиције у заједници (*community policing*), Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2006, стр. 301-311.

доступност правде на Балкану (SSAJP), под покровитељством Одељења за међународни развој британске владе (DFID), у четири општине, и то:

- *Звездара,*
- *Нови Бечеј,*
- *Крагујевац и*
- *Врњачка Бања.*

Министарство унутрашњих послова Републике Србије је одабрало локације, као репрезентативне за све заједнице у Србији, у градским, индустријским и туристичким центрима. Убрзо након почетка спровођења, пројекат мења назив у „Безбедна заједница“. Касније, у име норвешке владе, Национална полиција Норвешке спроводи годишње програме помоћи полицији у северним деловима Србије, и то током 2003. године у Бачкој Паланци и у 2004. години у Новом Саду. Швајцарска агенција за развој и сарадњу (SDC), у име швајцарске владе, почетком 2004. године спроводи програм помоћи полицији у Пожеги.

У децембру 2004. године спроведена је евалуација пројекта од стране Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Одељења за међународни развој британске владе (DFID) – Програм за безбедност, сигурност и доступност правде на Балкану (Balkans SSAJP), са циљем провере достигнутог степена примене принципа рада полиције у локалној заједници. Оцењено је да постигнути резултати имају бројне варијације, да је остварен напредак у комуникацији са грађанима и органима локалне самоуправе, што је допринело порасту поверења грађана у полицију, и изнете су кључне препоруке које се односе на уклањање уочених организационих и правних баријера које отежавају или онемогућавају успешнију примену концепта рада полиције у локалној заједници. У извештају је наведено и да се „током стварања оквира за безбедност мора узети у обзир да он подразумева партнерство како на стратешком, тако и на локалном нивоу.“² Уважавајући достављене препоруке, донет је нови Закон о полицији,³ извршене су одређене организационе промене,⁴ учињене су промене у начину и садржају едукације полицијских службеника и провери њиховог знања. Међутим, позитивна искуства, стечена применом концепта „безбедна заједница“, нису на прави начин заживела у другим организационим јединицама

² Melish, D., Ђурђевић, З.: Заједнички извештај о евалуацији пројекта полиције у локалној заједници и безбедне заједнице у Србији, Београд, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, DFID, 2004, стр. 17.

³ Службени гласник Републике Србије, бр. 101/05, од 21. 11. 2005. године.

⁴ У Управи полиције у седишту Министарства унутрашњих послова формирано је Одељење за превенцију, а у подручним полицијским управама, у Одељењима полиције, систематизована су радна места за организацију, превенцију и рад полиције у заједници.

Министарства унутрашњих послова Републике Србије, можда и из разлога:

- *слабе информисаности домаће јавности, стручне јавности и припадника локалне заједнице, о елементима концепта;*
- *присуства различитих и многобројних међународних организација укључених у пројекте који се спроводе;*
- *одсуства поверења полицијских службеника, официра и полицајаца у успех концепта и*
- *одсуства наложених мера линијских управа из седишта Министарства о примени оних мера које би даље афирмисале примену концепта.*

Један од услова за успешно супростављање криминалитету на локалном подручју је успостављање партнерских односа између полиције, органа локалне самоуправе, других државних органа, невладиних организација и грађана, заснованих на подели одговорности за стање безбедности, нарочито при предузимању превентивних и репресивних мера. Ово подразумева *промену традиционалног начина рада полиције*, коју би пратиле адекватне *промене у њеној организацији* и превазилажење односа доминације и подређености, али, у исто време, и промену „*филозофије*“ од стране полиције при решавању безбедносних проблема на терену. Полиција своју делатност у спречавању и сузбијању криминалитета мора усмерити на откривање узрока, услова и повода који доводе до криминалног понашања, и превентивним радом на сектору тежити да их отклони и тиме спречи настајање штетних последица. Можда је у овом делу рада исправније рећи да полиција у свом раду на сектору треба да, предузимањем низа мера и радњи, елиминише или смањи број прилика које погодују извршењу кривичних дела. Свакако да је на овом задатку нужна сарадња са грађанима и свим органима формалне социјалне контроле.

МОДЕЛ ПОЛИЦИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – ПРОБЛЕМИ И МОГУЋНОСТИ УНАПРЕЂЕЊА

Проблеми у раду полиције на локалном подручју (сектору)

Факторе који отежавају рад полиције на локалном подручју (сектору), на најопштији начин, можемо поделити на интерне и екстерне. У **интерне факторе** би спадали:

- *правно уређење организације и начина рада полиције на локалном подручју (сектору);*

- број обавеза које се постављају пред полицијске службенике који делатност обављају на сектору;
- самосталност територијалних организационих јединица и примена савремених техничких достигнућа у раду полиције.

Један од најзначајнијих подзаконских аката који уређује организацију рада полиције на локалном подручју (сектору) је *Упутство о начину организовања и вршењу унутрашњих послова на безбедносном сектору*.⁵ Њиме се, на једнообразан начин, уређује рад свих организационих јединица Министарства унутрашњих послова Републике Србије на сектору, уз навођење прилога који досијеи сектора треба да садрже, и обавезу његовог ажурног вођења. *Практична примена Упутства је издвојила један број проблема који се односе на:*

– величину сектора и број полицајаца. Упутством је предвиђено да се у градовима и местима у којима се налазе седишта полицијских станица формирају сектори прве категорије. Послове на тим секторима обављају вође сектора, заменици вођа сектора и још пет полицајаца. Приликом одређивања граница сектора, као један од главних критеријума узете су административне границе месних заједница, без значајнијег узимања у обзир анализе безбедоносне проблематике, у смислу броја извршених кривичних дела, места на којима се она најчешће врше, броја лица која су повратници у вршењу кривичних дела и тежих прекршаја и сл. На овај начин су створени сектори прве категорије, које прати несразмера, како по броју становника који на сектору живе, тако и по броју извршених кривичних дела или прекршаја, повратника у вршењу кривичних дела или прекршаја и сл. Несразмера се односи и на површину коју сектори обухватају, али се она овде појављује у обрнутом односу. Наиме, много већу површину обухватају сектори прве категорије у општинским местима, ван седишта полицијских управа, где је и безбедносна проблематика слабије изражена. Свакако да су ове разлике приметније када се упореде исти параметри различитих полицијских управа, нарочито у седиштима насељених места која имају статус града (Београд, Ниш, Крагујевац, Нови Сад) са осталим полицијским управама;

– *недоследност у упутствима вођења досијеа*. Непостојање јасних инструкција линијских управа из седишта Министарства унутрашњих послова, које би у исто време имале и трајнији карактер, о методи вођења прилога у досијеима и њиховом садржају, доводи у недоумици и старешине и полицијске службенике који треба замишљене идеје да реализују у пракси. Нарочито су присутне нејасноће у

⁵ СТ 01 стр. пов., бр. 1308/97, од 8. 4. 1997. године

инструкцијама за вођење Помоћног досијеа сектора и прилога које он треба да садржи;

– *одговорност*. До сада није успостављена пуна одговорност вођа сектора, а нарочито секторских полицајаца, за безбедносно стање на сектору. Наиме, одговорност за рад на сектору када су у питању вође сектора, огледа се једино у ажурном вођењу прилога у досијеу сектора, дакле, одговорност је формализована, док се о одговорности осталих полицијских службеника распоређених на сектору говори једино у случајевима утврђивања дисциплинске одговорности због повреде правних прописа. Ради превазилажења овог проблема, сматрамо да би било потребно да вође сектора сачине планове рада као формалне документе у којима би била наведена конкретна задужења свих полицајаца. Праћењем степена реализације наведеног документа, на егзактнији начин би се могао утврдити и учинак сваког полицијског службеника на сектору у одређеном временском периоду. Са друге стране, тако би се створили и услови за испољавање веће креативности радника;

– *иницијативу и креативност*. Устаљени начин обављања послова на сектору, уз све већи број задатака који се односе на провере, асистенције, обезбеђења и слично, не оставља простор да полицијски службеници дају иницијативу при решавању одређеног проблема на можда неки други начин. У исто време се губи мотивација за рад;

– *број и садржај прилога у досијеу сектора*. Предвиђено је да сви сектори садрже исте прилоге, без обзира да ли за њима постоји потреба, узимајући у обзир нпр. безбедносну проблематику, међунационални састав, специфичности конкретне средине у смислу географског положаја, демографских карактеристика и сл. Све је присутнија потреба да се досијеи воде и на рачунарима, уз инсталирање програма који би давали податке о географској дистрибуцији кривичних дела и прекршаја.

Све већи број *обавеза које се постављају пред полицијске службенике* који обављају послове вођа сектора и секторских полицајаца, отежава им обављање основног задатка – спречавање и сузбијање криминалитета. Радници полиције 60% до 80% радног времена проводе у обављању послова који немају везе са криминалитетом.⁶ То је један од разлога због кога изостаје квалитетнија анализа и на њој заснована прогноза криминалитета, на основу чега би се сачињавали конкретнији програми. Већи део радног времена вође сектора проводе обављајући провере за пријем у радни однос, за набавку ватреног оружја,

⁶ Више: Кешетовић, Ж.: Однос полиције и јавности - У: Безбедност, бр. 5-6/04, стр. 526.

асистенције, замолнице других државних органа које се најчешће односе на утврђивање адресе становања, поступање по наредбама органа за прекршаје о довођењу лица због не плаћања мандатних казни, којих на једном градском сектору у току године има по више стотина или више хиљада, и слично. Овоме треба додати и присуство на обезбеђењима јавних скупова, утовара – истовара новчаних средстава, обезбеђење безбедног одвијања тока суђења у процесима у којима се појављују лица из криминогене средине а постоји опасност од бекства или нарушавања јавног реда и мира. Уз све то, поступање по плановима појачаних мера на расветљавању кривичних дела које дуже друге линије рада Министарства унутрашњих послова, или рад по посебним акцијама – рације, блокаде и заседе, треба имати у виду као нешто што утиче на могућност континуираног поступања по плановима које сачине вође сектора. Сигурно да постоји простор да се променама унутрашње организације рада омогући вођама сектора да више времена посвете раду по криминалитету. Променама досадашњег рада између одређених линија рада у оквиру Министарства унутрашњих послова Републике Србије – криминалистичке полиције, саобраћајне полиције, управних послова и пограничне полиције, које би се односиле на доследније извршавање послова садржаних у актуелним правним подзаконским актима унутрашње организације, смањио би се један број послова које обављају вође сектора.

Требало би размотрити и могућност да део послова које тренутно обављају полицијски службеници, а који се односе на уручивање судских одлука, најчешће пресуда и решења, провере адресе становања или обезбеђења тока суђења, у наредном периоду одговорније извршавају службе које се налазе при судовима, или да се формирају посебне које би се бавиле овим проблемима, нпр. судска полиција. Све учесталије угрожавање личне безбедности носилаца правосудних функција, као и објеката у којима се одржавају суђења, говоре у прилог овом ставу.

Већа *самосталност територијалних организационих јединица (Подручних полицијских управа)* би требало да буде присутнија у свакодневном раду, суштински, а не декларативно, уз већу присутност начела координације у односу на до сада доминатно начело субординације. Та самосталност у раду требало би да се односи на фокусирање оних проблема карактеристичних за одређену средину, и стављање тежишта рада полиције на њихово отклањање, а не на формално поштовање наложених мера, које немају везе са локалним подручјем. Крута хијерархијска организованост и врло присутно начело субординације у раду полиције често доводи у дилему и саме полицијске службенике о оправданости предузимања наложених мера на локалном

подручју, с обзиром да то не налаже конкретна безбедносна проблематика.

Замена већ одавно дотрајале и, у техничком смислу, превазиђене опреме коју тренутно полиција користи је битан фактор у спречавању и сузбијању криминалитета. И поред тога што су издвојена значајна материјална средства из буџета Републике Србије за *техничку модернизацију* полиције, сматрамо да постоји доста простора да и локална самоуправа да допринос за набавку оне опреме која би била у функцији решавања идентификованих локалних безбедносних проблема. У условима када криминалне групе или појединци при планирању и извршењу кривичних дела користе најновија техничка достигнућа, као и за њихове активности након извршеног дела, које се односе на уклањање трагова, немогуће је адекватно супростављање без набавке савремене техничке опреме. Овде, пре свега, мислимо на опрему коју користи криминалистичка техника при вршењу увиђаја, криминалистичко-техничке обраде лица места, криминалистичко-техничка вештачења, савремене форензичке лабораторије и друго. Имајући у виду све тешкоће са којима се сусрећу полицијски службеници, али и тужилаштво, при обезбеђењу личних доказа, као и њихову променљивост у току кривичног поступка, проналажење материјалних трагова на месту извршења кривичног дела и њихово довођење у везу са одређеним лицем све више добија на значају. Праћење и анализа криминалитета уз помоћ савремених техничких средстава пружају нове могућности када је у питању његова временска и просторна анализа. Велики број података, које нам пружају евиденције које се воде у полицији, остао би неискоришћен, или не би био искоришћен на прави начин, уколико се њиховој обради не би приступило плански, на стручан начин. Електронска обрада тих података пружа нове могућности када је у питању временска и просторна анализа криминалитета. Све су присутнији компјутерски програми у неким државама, као нпр. у САД програм СПАС,⁷ који на дигиталној мапи приказује сва кривична дела, или само поједина, која су извршена на одређеном локалитету. Овако добијени подаци су у функцији сачињавања квалитетних превентивних програма. *Криминалистичка географија*, метода која се бави територијалном дистрибуцијом криминалитета и која је све присутнија у раду полиција развијених земаља, али и код нас, може усмерити рад полиције на жаришне тачке, односно оне делове локалне средине који су

⁷ Addrely, R. W., Musgrove, P.: Police Recording and Investigation System. – In: Policing and International Journal of Police Strategies&Manangment. Vol. 24. No 1/2001; Превод: Евиденција кривичних дела и информатички систем – У: Погледи, Полицијска академија, Београд, бр. 2/2003, стр. 71-82.

безбедносно најугроженији и у којима грађани имају већи страх од криминала. Успешност примене ове методе претпоставља квалитетна анализа извршених кривичних дела, која би требало да обухвати не само карактеристике начина извршења, а већ и податке о регистрованим извршиоцима те врсте кривичних дела који живе на одређеном простору, на основу чега би се сачинио списак осумњичених и ближе одредило подручје са кога би се ангажовали грађани ради прикупљања информација.⁸ Подаци које нам пружа криминалистичка географија могу послужити за прогнозирање појединих облика криминалитета на локалном подручју.

У **екстерне факторе** који отежавају рад полиције на локалном подручју (сектору), и које би у већој мери требало узети у обзир при планирању рада, спадали би:

- *организованост и специјализованост извршилаца кривичних дела регистрованих на локалном подручју;*
- *развијеност социјалних веза чланова заједнице;*
- *законско нормирање мултиагенцијске сарадње како би се отклонили и идентификовани проблеми рада савета за безбедност и*
- *потпуније регулисање рада сектора приватне безбедности.*

Организованост извршилаца кривичних дела и њихова повезаност, као битна одлика савременог криминалитета, је чињеница која се мора имати у виду када говоримо о спречавању и сузбијању криминалитета. Није од мањег значаја и испољена *специјализованост извршилаца кривичних дела* са локалног подручја за поједине врсте кривичних дела. Локална средина, са својим специфичностима, у одређеној мери утиче на обим и структуру извршених кривичних дела, што може бити одговор на питање због чега су одређена дела доминантна на одређеном локалитету, док на другим нису присутна, или су присутна у занемарљивом проценту. Уз сва ограничења метода корелације,⁹ можемо довести у везу специјализованост извршилаца кривичних дела, који имају место боравишта на одређеном локалном подручју, са повећањем баш те врсте кривичних дела. Познате су чињенице да су у неким деловима Републике Србије евидентирани групе које су се специјализовале за вршење кривичних дела фалсификовања службених исправа (личне карте, путне исправе, визе, уверења о раду у иностранству, потврде о возилима са иностраним регистрационим таблицама и сл.), групе за крађу моторних возила са специфичним

⁸ Симоновић, Б.: Рад полиције у заједници (community policing), Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2006, стр. 82.

⁹ Игњатовић, Ђ.: Криминологија, Београд, Службени гласник, 2005, стр. 113.

сазнањима о уграђеним алармним системима у поједина врста возила са начином њихове деблокаде, групе за извршење кривичних дела недозвољене трговине, трговине људима и сл. Ове чињенице су познате и другим лицима из криминалног миљеа широм Републике Србије, али и из иностранства, тако да се између њих лако успоставља комуникација при планирању и извршењу ових деликата. Имајући у виду ове карактеристике, устаљени начин обављања основних делатности полиције на сектору (патролна и позорничка делатност), које не задовољавају основне норме организованог поступања, без прецизних циљева и конкретних задатака, већ са жељом да се грађанима помогне у свему и ничем конкретном, даће далеко слабије резултате од испланиране активности. Данас све више преовлађује тенденција да се улога униформисаних радника у позорничкој и патролној делатности програмски побољша и доведе на ниво њиховог ефикасног и оперативног деловања према криминалитету и њиховим носиоцима.¹⁰

Социјалне везе међу члановима друштва су слабо развијене и преовладава отуђеност између њих. Оптерећени „темпом“ живота и обезбеђењем материјалне егзистенције за чланове своје породице и себе, грађани не примете многе догађаје који се дешавају у окружењу, или им не посвете довољно пажње. Ово је најприметније онда када треба обезбедити сведоке догађаја у даљем кривичном поступку, или прикупити информације за даљи оперативни рад. У таквим ситуацијама, грађани се најчешће изјашњавају да догађај нису приметили, нити имају информација тим поводом. Ово спретно користе браниоци окривљених у кривичном поступку који, у недостатку других доказа, пре свега материјалних, успевају да своје клијенте ослободе кривичне одговорности. Не функционишу на прави начин ни скупштине станара у стамбеним зградама, док у многим зградама оне нису ни формиране, што отежава рад вођа сектора и секторских полицајаца у прикупљању информација о извршеним кривичним делима и њиховим извршиоцима. Честе су ситуације у пракси да се провале у станове пријављују после неколико дана, да станарима зграде нису познати други власници станова, нити лица која привремено станују у издатим становима и сл. Остала удружења грађана, пре свих пензионери, разна хуманитарна удружења, радио аматери, одгајивачи одређених врста животиња и други, су формализовали своје активности, не упуштајући се у решавање проблема који су у вези са њиховом организацијом. С обзиром да је велики број грађана, по разним основама, ангажован у овим удружењима,

¹⁰ Кривокапић, В.: Превенција криминалитета, Београд, Полицијска академија, 2002, стр. 220.

било би добро успоставити боље односе са њима, препознати њихове безбедносне потребе и почети их решавати, како би се они анимирали за активније учешће у пројектима. Свакако да се при дефинисању односа између различитих субјеката мора водити рачуна и о односима између полиције и грађана, узимајући у обзир и специфичност локалне заједнице у којој се партнерски односи остварују.¹¹

Присутна је неуједначена пракса рада формираних *савета за безбедност* у погледу њиховог састава, метода рада, финансирања и сл., коју би било могуће превазићи уколико би се та област регулисала законским прописима, нпр. Законом о локалној самоуправи, који би предвидели формирање савета за безбедност, са обавезама укључивања свих институција и правних лица који могу допринети побољшању стања безбедности на локалном подручју, као и финансирање њиховог рада из републичког или општинског буџета, на основу одобрених пројеката које расписује Влада. Они би требало да имају већу иницијативу у идентификовању проблема локалне средине и у предлагању мера за њихово решење. Њихови предлози би требало да се, у виду препорука, достављају надлежним службама и органима локалне самоуправе, а сам ауторитет достављене препоруке треба да обезбеди састав чланова Савета за безбедност. Због тога би у Савету требало да буду истакнути представници државних органа и органа локалне самоуправе: суда, тужилаштва, полиције, органа за прекршаје, центра за социјални рад, представници инспекцијских, здравствених и ветеринарских установа, представници медија и сл. Међутим, у пракси је приметно да формирани савети немају увек јасно дефинисану улогу, тако да је њихова улога у очувању безбедности у локалној заједници декларативна. Било би пожељно да се организују одређени семинари, или други видови едукације, на којима би се члановима савета, њиховим представницима или бар председницима, изнела искуства рада ових органа у земљама која имају дужу традицију у њиховом раду, или примери доброг рада савета у нашој земљи. Не поседовање сопствених прихода из којих би се финансирани одређени пројекти је, такође, проблем са којим се савети сусрећу у раду. Ради тога је неопходна и едукација представника других органа и агенција у циљу прихватања новог облика заједничког рада на локалном подручју. Овим приступом се од полиције не очекује да буде одговорна за решавање одређеног проблема за које су надлежне друге институције или организације, или она која имају боља средства. Широка

¹¹ Кривокапић, В.: Превенција криминалитета од стране грађана и полиције на локалном подручју (сектору) – У: Зборник радова „Место и улога полиције у превенцији криминалитета“, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 237.

стратешка сарадња са другим властима, заједницама и људима је потребна.¹²

Посебну пажњу при организацији рада на локалном подручју требало би посветити и све присутнијем *сектору приватне безбедности*. С обзиром да још увек нема јединственог мишљења шта се подразумева под овим термином и шта све он укључује, а шта не, ти се послови код нас најчешће односе на: заштиту одређених личности и њихове имовине, обезбеђење пословних објеката, јавних скупова, наплату потраживања која имају правна или физичка лица према другима, обезбеђење транспорта новчаних средстава и других драгоцености, али и њихово ангажовање ради проналаска украдених возила и других предмета, особа, праћење појединих особа ради прикупљања компромитујућег материјала и слично.¹³ Као корисници ових услуга појављују се и органи локалне самоуправе ради обезбеђења јавног реда за време одржавања заседања скупштине, или ради надгледања одређених простора. Њихов рад се ослања на примену техничких средстава које користе за надгледање одређених простора и аутоматску дојаву када непознато лице уђе у штићени простор. Исто тако, у употреби су и специјална возила којима се врши транспорт новца или других драгоцености, као и непосредно присуство радника агенција на одређеним местима. Чињеница да при обављању једног броја послова радници агенција носе и оружје намеће обавезу полиције да изврши квалитетне теренске провере подобности за држање и ношење оружја, сходно одредбама Закона о оружју и муницији. Ипак, у сагледавању рада приватног сектора безбедности треба имати у виду да запослени уживају права и заштиту као и остали грађани и да немају она овлашћења коју су иманентна полицији, као специјализованом органу државне управе.¹⁴ Уз све изнето, присутна недореченост законских прописа у овој области отежава комуникацију и синхронизовање активности полиције и агенција које пружају безбедносне услуге.

Могући начини унапређења полицијске организације

Ради превазилажења уочених проблема и даљег унапређења рада

¹² Фелтес, Т.: Теорије о полицијској делатности у локалној заједници? – Оно што нам је потребно јесте нова филозофија полиције – У: Погледи, бр. 1/03, Полицијска академија, Београд, стр. 107-114.

¹³ Крстић, О.: Криминалистичка превенција и прогностика, Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2005, стр. 174.

¹⁴ Крстић, О.: Криминалистичка превенција и прогностика, Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2005, стр. 175.

полиције на локалном подручју (сектору), сматрамо да би требало утицати на *промену подзаконских аката* који уређују организацију и начин поступања полицијских службеника. Већина тих прописа донета је у време када је полиција имала нешто другачију улогу у друштву. Уз то, новине које са собом носи прихватање концепта рада полиције у заједници: партнерство, мултиагенцијски приступ, проблемски оријентисан рад и сл., не помињу се у постојећим прописима. Прихватање ових елемената, али и свих других које са собом носи модел *community policing*, је један од услова које држава треба да испуни да би конкурисала за пријем у Европску унију.¹⁵

Праћењем карактеристика криминалитета на локалном подручју (сектору), нарочито у делу који се односи на место и време извршења кривичних дела, угрожености одређених објеката и утврђивањем узрочних веза између ових индикатора, прилагођавајући активности полицајаца на сектору изведеним закључцима и променама организације рада, може се спречити извршење једног броја дела и тиме повећати лична и имовинска сигурност грађана. Претпоставка за квалитетно урађену анализу и на њој засноване прогнозе криминалитета је адекватна стручна оспособљеност полицијских службеника који обављају послове вође сектора и старешина које прате њихов рад. Успешна реализација превентивних планова, програма и акција није могућа ако они нису засновани на комплексном планирању и усмеравању елементарних правила прогностике.¹⁶ Изостанак едукације у овој области један је од главних разлога погрешног схватања суштине превенције и улоге полиције. Ово и из разлога што је већина радника о основним појмовима превенције учила за време школовања, средње школе унутрашњих послова или курса, а с обзиром на старосну структуру полицијских службеника који обављају послове на сектору, ти појмови и схватања нису у складу са савременим тенденцијама. Треба имати на уму да су се и карактеристике извршилаца кривичних дела промениле у односу на ранији период (оне које се односе на породичне прилике, ниво образовања, припадништво групи или организацији и изражена жеља ка остварењу материјалне добити).¹⁷ При свему овоме не смеју се занемарити најзначајнији фактори у прогностичком смислу који се односе на старосну структуру становништва одређеног локалитета,

¹⁵ Симоновић, Б.: Рад полиције у заједници (*community policing*), Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2006, стр. 15.

¹⁶ Крстић, О.: Криминалистичка превенција и прогностика, Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2005, стр. 207.

¹⁷ Милосављевић, М.: Ограничења и могућности превенције криминала – У: Превенција криминалитета, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1998, стр. 61.

¹⁸ Крстић, О.: Прогностика криминалитета, Београд, Полицијска академија, 2003, стр. 208-211.

степен прилагођености градском животу, као и број моторних возила.¹⁸

Промене у систему *вредновања остварених резултата рада*, које би промовисале иницијативу и креативност, допринеле би већој мотивацији полицијских службеника за предузимањем оних мера које са собом носи примена новог концепта рада полиције у заједници. Тренутно, учинак сваког појединца се мери реализованим активностима које имају, пре свега, репресивни карактер: расветљена кривична дела, лишено слободе лица, извршено претреса стана и других просторија, поднето прекршајних пријава и сл. Оне активности које су усмерене ка проактивном (превентивном) раду нису у довољној мери заступљене у вредновању укупних резултата, па је то један од разлога слабије мотивисаности полицијских службеника за њиховим предузимањем.

Доминантан начин *обављања службе у односу на средство* је возило. Предности оваквог начина рада су бројне: патроле су мобилније, што им омогућава брз излазак на лице места у циљу предузимања мера првог захвата, безбедније обављање спроводничке делатности, обезбеђење транспорта новчаних средстава и сл. Међутим, у исто време, ово је довело и до удаљавања униформисаних полицијских службеника од грађана, у смислу смањивања броја контаката са грађанима, а тиме и реалних ситуација за прикупљање безбедносно интересантних информација. Тренутно ограничавајући фактор – недовољан број службених возила због економског положаја у коме се наша земља налази, а тиме и Министарство унутрашњих послова, може допринети бржем оријентисању ка другим видовима патролирања. Схватајући проблем и уважавајући позитивна искуства других земаља, интенција Министарства унутрашњих послова је ка пешачким патролама, нарочито у урбаним срединама, чиме се стварају могућности за чешће и разноврсније контакте са грађанима. Не треба потценити могућности које пружају и други облици патролирања: коњичке патроле, бициклистичке, мешовите и сл.

Не треба занемарити податак да за већину радника, након завршетка школовања, *нису организовани курсеви или семинари* на којима би били упознати са домаћим и иностраним искуствима у супростављању криминалитету. Изостанак едукације отежава превазилажење присутног неповерења полиције према грађанима и широј друштвеној заједници о њиховој спремности учешћа у супростављању криминалитету. Веће присуство научноистраживачког рада уопште, па и у делу који се односи на испитивање ставова грађана о безбедносном стању и њиховим потребама, довео би до већег поклапања поступања полиције са очекивањима грађана, а тиме и до веће подршке грађана при предузимању превентивно-репресивних мера.

Квалитетне анализе безбедносног стања и, на њој засноване, прогнозе безбедносних дешавања могу квалитетно обавити само они полицијски службеници који су стручно оспособљени и који су упознати са најновијим теоријским и практичним сазнањима из ове области.

И поред великог броја информација које нам пружају евиденције које полиција води када су у питању малолетници као повратници у извршењу кривичних дела или тежих прекршаја, подаци о жртвама најчешћих кривичних дела и сл., изостају *програми њихове едукације*. Локално подручје (сектор) пружа доста могућности за реализовање програма који би били усмерени ка заштити оних категорија грађана који су подобни за манипулацију – наркомани, проститутке, хомосексуалци, алкохоличари. У сачињавање тих програма требало би да буду укључени стручњаци разних профила: педагошког, здравственог, правног, социолошког и сл., чиме би се решавању проблема приступило на свеобухватан, мултидисциплинован начин. Однос полиције према овим категоријама грађана треба да иде у правцу презентовања облика њиховог угрожавања и могућностима самозаштите променама у начину понашања.

На полицијске службенике који обављају основне делатности на сектору: патролну, позорничку и контролу и регулисање саобраћаја, требало би да вође сектора имају већи утицај при додели конкретних задатака из предмета који се налазе у раду: кривичних и прекршајних пријава, пријава заведених у помоћне уписнике, замолница других органа и сл. На тај начин би се створиле могућности да вође сектора више времена посвете раду на супростављању криминалитету, али би се обезбедила и боља информисаност свих радника на сектору са актуелним предметима. Са друге стране, овакав приступ би успоставио већу одговорност полицијских службеника у односу на поверене задатке и пружио више елемената старешинама при оцени и вредновању остварених резултата. Успостављање одговорности свих полицијских службеника за безбедносно стање на сектору, а не само вођа сектора, био би значајан напредак у односу на постојеће стање, и значило би превазилажење једног од практичних проблема примене Упутства о начину организовања и вршењу унутрашњих послова на безбедносном сектору.

ЗАКЉУЧАК

Када је у питању територијални оквир обављања полицијских послова, сматрамо да локално подручје (сектор) пружа полицији широке могућности примене оних организационих модела и метода рада које су

у теорији и пракси прихваћени као најрационалнији, у смислу анимирања шире друштвене заједнице на супростављању криминалитету и стварању безбеднијег амбијента за грађане, уважавајући њихове безбедносне потребе. У условима прихватања грађана као равноправног партнера у решавању идентификованих локалних безбедносних проблема, као и укључивањем оних друштвених субјеката који имају најшири капацитет овлашћења за њихово решавање, стварају се могућности за поделу одговорности за безбедносно стање. Полиција не може бити ефикасна, нити се од ње може очекивати успех ако на себе преузме, или јој други наметну, одговорност и за оне ситуације за чије решење нема овлашћења, ни кадровске или техничке могућности. Третирање проблема са више аспеката, мултиагенцијски, представља нови приступ рада полиције на локалном подручју, али је значајно истаћи и да је неопходно подизање свести и одговорности сваког појединца за безбедносно стање у његовом окружењу.

Унапређење односа између полиције и јавности, и подршка јавности полицији приликом реализовања конкретних мера од великог је значаја за успех планираних активности полиције. Врло је битно да се грађани упознају са стањем криминалитета у непосредном окружењу, нарочито са кривичним делима која изазивају њихову већу узнемиреност, било због начина извршења, било због насталих последица, како би могли боље разумети активности полицијских службеника и, евентуално, пружити више информација у разјашњавању криминалних активности појединаца или организација, али и да би могли да предузму адекватне самозаштитне мере захваљујући саветима које им полиције може пружити. За поједине представнике медија карактеристично је непознавање одредби Законика о кривичном поступку, методологије рада полиције и обавезности придржавања установљене процедуре, што може довести до проблема на релацији полиција – медији. Изостанак стратегије односа полиције и медија и недовољан број квалификованих кадрова за односе са медијима су само неки од проблема које треба решити. Треба имати на уму да медији представљају моћне институције креирања јавног мњења и могу много да утичу на представе јавности. Уколико се разлози за поступање у конкретним стварима образложе путем медија, онда медији могу да одиграју важну улогу на унапређењу безбедности заједнице, да умање страх од криминала промовисањем иницијатива, активности и објављивањем позитивних резултата – на тај начин уверавајући јавност да се проблеми заиста решавају. Сведоци смо да су садржаји везани за криминал, безбедност, за целокупну ту мрачну страну људске природе, у изузетно великом проценту присутни у неким медијима, док су се неки и специјализовали за извештавање из ове

области. Да би дошли до таквих информација, користе различите изворе, формалне и неформалне. Полиција је један од најбитнијих формалних извора, који најпотпуније и најтачније даје информације о криминалним догађајима. Али често, због интереса истраге, полиција касни са давањем тих информација, проверавајући све чињенице, док новинари имају потребу да што пре обавесте јавност о догађају. Тако, неретко, новинари долазе до нетачних информација које објављују, истичући да за то нису криви они, већ нетолерантан став полиције према штампи.¹⁹

Када је у питању избор полицијских службеника који би обављали послове вође сектора и секторских полицајаца, старешине би требало да уважавају и афинитете појединаца ка овом послу. Требало би имати у виду чињеницу да се поред опште културе и образовања, која мора бити примерена захтевима радног места које обавља, од вође сектора захтева и добро познавање позитивних законских прописа које свакодневно примењује, како би се обезбедило стручно и професионално извршавање задатака и како би, у исто време, грађане могао упутити на начин остваривања њихових права. У вези са овим захтевом је и обезбеђење перманентног присуства истих радника на једном сектору, ради лакшег успостављања контакта и поверења између грађана и полиције. Наиме, и сами грађани су, у до сада спроведеним анкетама, у изузетно великом броју подржали идеју да сваки кварт има свог полицајца. Организовањем рада на локалном подручју (сектору), које би било у складу са очекивањима грађана, обезбедила би се и боља информисаност полицијских службеника са активностима извршилаца кривичних дела који имају пребивалиште или боравиште на неком од сектора, с обзиром на то да би се свакодневним присуством истих полицијских службеника остваривао бољи увид у њихово кретање, понашање, контакте и слично, након чега би било иницирано предузимање других оперативно-тактичких и истражних радњи.

¹⁹ Алексић, Ж.: Превенција криминалитета и криминалистика – У: Зборник радова „Место и улога полиције у превенцији криминалитета“, Полицијска академија, Београд, 2002, стр. 49.

ЛИТЕРАТУРА:

Addrely, R. W., Musgrove, P.: Police Recording and Investigation System. – In: Policing-and International Journal of Police Strategies&Manangment. Vol. 24. No 1/2001 – Превод: Евиденција кривичних дела и информатички систем – У: Погледи, Полицијска академија, Београд, бр. 2/2003.

Алексић, Ж.: Превенција криминалитета и криминалистика – У: Зборник радова „Место и улога полиције у превенцији криминалитета“, Полицијска академија, Београд, 2002.

Melish, D., Ђурђевић, З.: *Заједнички извештај о евалуацији пројеката полиције у локалној заједници и безбедне заједнице у Србији*, Београд, Министарство унутрашњих послова Републике Србије – DFID, 2004.

Игњатовић, Ђ.: Криминологија, Београд, Службени гласник, 2005.

Кешетовић, Ж.: *Однос полиције и јавности* – У: Безбедност, бр. 5-6/04.

Кривокапић, В.: *Превенција криминалитета од стране грађана и полиције на локалном подручју (сектору)* – У: Зборник радова „Место и улога полиције у превенцији криминалитета“, Полицијска академија, Београд, 2002.

Кривокапић, В.: *Превенција криминалитета*, Београд, Полицијска академија, 2002.

Крстић, О.: *Криминалистичка превенција и прогностика*, Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2005.

Крстић, О.: *Прогностика криминалитета*, Београд, Полицијска академија, 2003.

Милосављевић, М.: *Ограничења и могућности превенције криминала* – У: Превенција криминалитета, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1998.

Симоновић, Б.: *Рад полиције у заједници (community policing)*, Бања Лука, Висока школа унутрашњих послова, 2006.

Фелтес, Т.: *Теорије о полицијској делатности у локалној заједници? – Оно што нам је потребно јесте нова филозофија полиције* – У: Погледи, бр. 1/03, Полицијска академија, Београд.

Police adviser Radoslav Plačkov, MA
Šabac police department

PROBLEMS OF POLICE WORK ON A LOCAL AREA

Summary: Taking into consideration the practical meaning of police work in a local area (sector), the paper points out main characteristics of model of police organization in the Republic of Serbia - problems and possibilities of its improvement. In the introduction, the author points to place and meaning of police in organization of public administration and gives short overview of a realization of the project “Police in the local community and safe communities in Serbia”. Central part of the paper is dedicated to identification of the problem and defining solutions on how to eliminate them and improve the current model of police organisation. In order to examine the influence of every factor effecting police work in local area, all factors are divided into external and internal. So, special attention was given to current laws and by-laws that regulate the organisation and work of the police. At the end of the paper, the author points to preconditions necessary for every model of police organisation to function efficiently.

ИСТРАЖИВАЊА

Предраг Илић*

ТРЕТМАН ОБАВЕШТАЈНИХ АКТИВНОСТИ И ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ У ОПШТИМ ЕНЦИКЛОПЕДИЈАМА

Сажетак: У раду се разматра питање колико су почетни продори науке у тајанствену област обавештајних активности и обавештајних служби нашли одраза у енциклопедијама општег типа какве су Енциклопедија Британика (сажето издање), Општа Ларус енциклопедија и Мала енциклопедија Просвета. Упоредном анализом одредница из ове области у поменутим енциклопедијама, утврђено је да су ти продори нашли релативно солидан, иако не и задовољавајући, одраз у њима. Проблем за кориснике ових енциклопедија, који су неупућени у ову област, представља, међутим, чињеница да је присутност одредница из ове области у појединим енциклопедијама неуједначена и по квалитету и по квантитету, због чега је неопходно њихово комбиновано и критичко читање.

Кључне речи: обавештајне активности, обавештајне службе, наука, Енциклопедија Британика, Општа Ларус енциклопедија, Мала енциклопедија Просвета.

УВОД

Енциклопедије су посебна врста научних дела од изузетног значаја за образовање људи.¹ Оне садрже систематске прегледе знања или основних чињеница из области свих наука, или само из одређених наука или грана уметности. У првом случају се ради о тзв. општим или универзалним енциклопедијама, а у другом о специјалним или стручним енциклопедијама. Иако су то, по правилу, веома обимна и луксузно

* Доцент, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

¹ Реч енциклопедија потиче од грчких речи *enkyklios paideia*, што значи заокружено образовање.

опремљена и скупа издања (у више књига или томова), она су, ипак, релативно лако доступна свим профилима читалаца, независно од њиховог имовног стања. Могу се наћи у скоро свим библиотекама, од оних у основним и средњим школама, до факултетских и универзитетских, и од сеоских и градских, до централних или националних. А многи добростојећи љубитељи књига имају их и у својим приватним библиотекама. Због такве своје доступности и напред поменутог научног карактера, оне су приручници који се масовно користе и на које се ослањају и ученици и студенти и реномирани научници и други добри познаваоци одређених области људског рада, живота и друштва, као и природе и света око нас.

Како су енциклопедије веома поуздани показатељи развоја и домета научног сазнања, чини нам се да ће бити интересантно истражити питање како стоји ствар са третманом обавештајних активности и обавештајних служби у неким познатим и нашој јавности доступним енциклопедијама општег типа (пошто специјалних, односно, специјализованих нема). То је интересантно утолико више што се за те активности и службе редовно, и у стручној и у популарној литератури, користи епитет „тајни“, односно, „тајне“, или његов синоним „конспиративни(е)“. Већ у насловима многих радова из те литературе појављују се или уопштени изрази „тајне службе“, „тајне паралеле“, „тајни фронт(ови)“, или и сасвим конкретни, као што су „Тајне службе САД у Другом светском рату“, „Британске тајне службе на Оријенту“, „Тајне обавештајне службе немачке војске у рату“, „Тајни рат против Русије“ и слично. Неке савремене обавештајне службе имају и у свом званичном називу придев „тајни“. Такав је случај са Тајном службом Сједињених Америчких Држава (U.S. Secret Service), са британском Тајном обавештајном службом (Secret Intelligence Service), Аустралијском тајном обавештајном службом (Australian Secret Intelligence Service) и др.

Скоро да се, сам по себи, подразумева закључак да овако широка употреба епитета „тајни“ за наведене потребе није случајна. Тајност је један од основних принципа рада свих обавештајних и сличних служби безбедности од када оне постоје, и основни је предуслов њихове пуне ефикасности. На другој страни, она је основни разлог који је све до скоро онемогућавао научно проучавање тих служби и уопште обавештајних активности, па је и у свету и код нас било врло мало озбиљних научних истраживања ове проблематике и, наравно, мало научно утемељених и верификованих знања и сазнања. У њиховом недостатку, литература о овом феномену обилувала је сензационалистичким и фантастичним причама и „подацима“, без икаквог ослонаца на чињенично стање и на

стварну историју ових активности и служби.

Ситуација је, у погледу научног приступа обавештајној проблематици, почела значајно да се мења тек у другој половини 20. века. Не улазећи у детаљније разматрање разлога који су довели до ове, можемо рећи, револуционарне промене, овде ћемо поменути само два најзначајнија. Први је, свакако, све учесталије законско регулисање рада обавештајних и других тајних служби у савременом свету и отварање релативно јавних расправа, у парламентима и средствима масовног информисања, о томе. Други разлог је везан за отварање архива ових служби у већини демократских држава света. Захваљујући тим променама и нараслом интересу јавности за ову проблематику, по први пут у историји људског друштва створене су релативно солидне могућности за њено научно проучавање. Зато се у последњих деценија појављује све више озбиљних научних радова из те области, који омогућавају отварање специјализованих научних института и специјалистичких катедара и студија на факултетима, најпре у земљама западне хемисфере, а данас и изван ње. Тако се и код нас и у нашем ближем окружењу обавештајне активности и проблематика безбедности не проучавају више само у специјализованим полицијским школама и институтима (попут Криминалистичко-полицијске академије у Београду), већ и на редовним универзитетским институцијама (на бројним правним факултетима, факултетима политичких наука, безбедности и др.).

Због тог се с правом поставља питање како се ова промена одразила на третман обавештајне проблематике у енциклопедијама општег типа у свету и код нас. Разуме се да би једна озбиљна анализа овог питања захтевала упоредни преглед неколико десетина најпознатијих светских енциклопедија, тимски рад већег броја аутора и много више простора од једног обичног прегледног чланка. Због тога ћемо се овде ограничити на упоређивање само три енциклопедије општег типа, и то на оне енциклопедије које се код нас могу наћи, а које важе као најбоље у својој класи. Мислимо да нисмо погрешили што смо као такве одабрали једну нашу, националну, и две стране енциклопедије – Малу енциклопедију Просвета, Општу Ларус енциклопедију и сажето издање Енциклопедије Британика. Иако је последње издање Мале енциклопедије Просвета изашло пре више од три деценије, оно се још увек сматра најбољом енциклопедијом тог типа на нашем простору. За поменуте стране енциклопедије смо се определили не само због њиховог високог реномеа, него и због чињенице да су оне преведене на српски језик и да су доступне великом броју наших читалаца.

Енциклопедија Британика

Овај преглед започињемо Енциклопедијом Британика, иако се она код нас појавила последња, 2005. године. Ово чинимо пре свега због тога што та енциклопедија важи за, можда, најбољу енциклопедију у читавом свету и због тога што је њено српско издање изашло у брошираном и веома јевтином издању, па је доступније читаоцима од друге две поменуте енциклопедије. Али и због тога што је њена појава изазвала велико интересовање наше јавности и различите оцене њене укупне вредности, као и вредности њених појединих делова. Како се одјеци тог интересовања и реаговања још увек нису стишали, сматрамо да и овај текст може да буде схваћен као један њихов мали прилог.

Најављујући најзначајније културне догађаје у 2005, Зоран Радисављевић је, у познатим додатку београдске Политике под називом „Култура, уметност, наука“, планирано објављивање сажетог издања Енциклопедије Британика означио као капитални подухват, односно, као круну издавачког рада наше највеће издавачке куће, Народне књиге из Београда.² А у Предговору прве књиге (од укупно десет) ове енциклопедије, се, између осталог, каже следеће: „Од када је први пут објављена, 1768. године, Енциклопедија Британика успоставила је стандард по коме су вредновани сви лексикографски подухвати широм света. Ова Енциклопедија оличава традицију изузетног квалитета који је стваран вековима у разним универзитетским центрима, обухватајући све области људског знања, од података из древне прошлости, до најновијих сазнања из области друштвених и природних наука.

Данас Енциклопедија Британика представља нај репрезентативнију енциклопедију која се може користити у свакој прилици и на сваком месту. ... Име Британика синоним је за квалитет, тачност и поузданост врхунских лексикографских издања. ... Народна књига својим читаоцима пружа изузетну прилику да се упознају са овом ризницом знања.“³

За разлику од овако високих оцена овог издања Енциклопедије Британика, још у току појављивања појединих њених књига на српском језику, а нарочито после појаве читавог комплета, чуло се много другачијих оцена и мишљења. Један од њених најжешћих критичара, Бранислав Вуканић из Београда, пронашао је у њој много недопустивих

² „Култура, уметност, наука“, бр. 54, год. XLVI, од 3. 1. 2005, стр. 2.

³ Интересантно је да је наведени предговор писан само у име Народне књиге, иако је она само један од два суиздавача овог превода. Други је Политика.

грешака и недостатака, па је оценио да се ово издање чувене енциклопедије „граничи и са издавачким промашајем“. Као њене главне недостатке он је навео употребу неодговарајућих појмова и термина, дупле одреднице, одреднице којих нема, а позива се на њих, изостављање одредница о СФРЈ, ЈНА, партизанском покрету у Југославији, Јасеновцу и др., као и једнострано и необјективно приказивање неких догађаја и личности из 30-их, 40-их и 90-их година 20. века.⁴

Проверавајући одреднице из области међународног јавног права и међународних односа и аутор овог текста је уочио доста пропуста и грешака у овом издању Британике. Тако се, нпр., у одредници о Лиги народа каже да је Организација уједињених нација основана 1946. (а не 1945), затим да је Светска здравствена организација основана 1948. у Женеви (а не 1946. у Њујорку), да је Светска трговинска организација основана 1995. (а не 1994), да је Савет безбедности ОУН „одељење“ те организације (а не један од главних органа), да унутар зидина Ватикана живи „мала етничка група“ (која је наглашено мултиетничка, односно интернационална) итд. Запазио је и недостатак многих значајних одредница, попут оне о Повељи ОУН, о космосу и космичком праву, свемиру, Арктику, сепаратизму, иредентизму, шовинизму, клерикализму, унији и унијаћењу, нунцијима и интернунцијима итд. Појам сецесије је поменут само у вези са историјом уметности, Други ватикански концил (или сабор) је назван саветом (који је „објавио“ папа Јован XIII), уместо одреднице „Организација уједињених нација“ (и њене скраћенице ОУН), објављена је одредница „Уједињене нације“ (што није исто). И тако даље, и тако даље.

Шта се, у светлу овако супротстављених оцена, може рећи о третману обавештајне проблематике у овом издању чувене енциклопедије.

Први утисак који се стиче читањем само наслова одредница из ове области је скоро разочаравајући. Сваком упућенијем читаоцу одмах, наиме, пада у очи чињеница да у овој енциклопедији нема многих изузетно важних појмова из области безбедности и обавештајних активности, од самог појма „безбедност“ (односно „сигурност“), преко „националне безбедности“, „државне безбедности“, „међународне безбедности“ и других подврста безбедности, до појмова „обавештајне“ и „тајне службе“, „шпијун“ и „шпијунажа“, „агент“ (односно, „тајни агент“), „агентура“ и др. Нема ни одредница о неким познатим америчким, британским, француским и другим обавештајним и контраобавештајним службама, као што су фамозне МИ5 и МИ6, БНД,

⁴ Вуканић Бранислав: „Грешка до грешке“, Политика, 24. 5. 2006, стр. 12.

ДГСЕ, ФБИ, ДИА и др. Изостављање свих ових одредница, по нама, већ у старту онемогућава доношење високе оцено о третману обавештајне проблематике у овој енциклопедији, али се, само по себи, још увек не може узети као довољан разлог за дефинитивно негативну оцено тог третмана.

Све одреднице, и у овој и у осталим енциклопедијама, које се односе на обавештајну проблематику могу се, угрубо, поделити у три велике групе. Прва (а) се односи на обавештајну активност уопште, као на специфичну врсту људске делатности. Друга (б) на обавештајне службе, као на специјализоване организације и институције држава, неких политичких партија и покрета и неких међународних организација. Трећа (в) односи се на истакнуте личности разних обавештајних служби (обавештајце, агенте и шефове тих служби).⁵ Због тога ћемо се у овом прегледу придржавати, из методолошких разлога, наведене класификације.

а) Пажљивије читање одредница које су у директној и индиректној вези са обавештајном проблематиком донекле мења напред наведени први утисак. Аутор овог текста је, наиме, био немало изненађен када је утврдио да се кратак, али врло добар, осврт на обавештајне активности и обавештајне службе, а делимично и на проблематику националне безбедности, „крије“ под релативно уском одредницом: „Обавештајни подаци“. Ево шта је под том одредницом наведено:

„Обавештајни подаци. У владиним и војним операцијама процењена информација о снази, активности и могућим акцијама међународних актера који су обично, мада не увек, непријатељи или противници. Термин „обавештајни рад“ односи се на сакупљање, анализу и дистрибуцију таквих података и на тајно интервенисање у политичким или економским пословима других земаља, активност која је обично позната као тајни задатак. Обавештајна служба је важна компонента националне власти и основни елемент у доношењу одлука у вези са националном безбедношћу, одбраном и иностраним пословима. Постоје три нивоа: стратешка, тактичка и контраобавештајна служба. Упркос слици обавештајаца у јавности, као тајних агената и шпијуна, велики део обавештајног посла састоји се од недраматичне потраге за отвореним изворима, као што су радио-емитовања и различита издања. Међу тајне изворе обавештајних служби спадају замишљени подаци (? – П. И.) који укључују извиђање ваздуха и свемира, снимање сигнала, што подразумева електронско прислушкивање и дешифровање, и обавештајни агенти, који у тајности обављају класичан шпијунски посао. Водеће националне обавештајне организације јесу ЦЕНТРАЛНА ОБАВЕШТАЈНА АГЕНЦИЈА (ЦИА)⁶ у Америци; Федерална обавештајна служба у Русији; МИ5 и МИ6 у Британији и МОСАД у Израелу.“⁷

Ова релативно кратка али, у целини гледано, веома добро састављена одредница донекле објашњава недостатак многих раније поменутих одредница. У њој се, наиме, не говори само о обавештајним

⁵ О разликама између појмова „обавештајац“, „агент“ и „шпијун“, види текст овог аутора под насловом: „Шпијуни, агенти и обавештајци“, Политика, 18. 11. 1994, стр. 18.

⁶ Текст написан великим словима у оригиналу, као упућивање на посебну одредницу у истој енциклопедији.

⁷ Енциклопедија Британика, Народна књига – Политика, Београд, 2005, стр. 94/6.

подацима, већ и о појму обавештајног рада и обавештајних служби, као и о врстама тих служби и њиховим изворима. На крају се поименично наводе и неке од најпознатијих светских обавештајних служби. То све, међутим, не оправдава раније поменути недостатак, јер се само једном или двама реченицама не може информисати неупућени читалац о тако важним и интересантним појавама и питањима која су поменута у овој одредници.

Уз ову одредницу, у директној вези са обавештајним активностима, су још само одреднице „кодирање података“, „криптографија“, „Енигма“ и „Ултра“. Због њиховог значаја и малобројности цитираћемо њихове садржаје скоро интегрално.

„Кодирање података, процес скривања информација као шифрованог текста или података који ће бити нечитљиви за неовлашћену особу. Декодираније је процес враћања кодираног текста у његов оригинални облик који се понекад назива чист текст (в. КРИПТОГРАФИЈА). Компјутери кодирају податке применом алгоритма на један блок података. Лични кључ, који је познат само преносиоцу поруке, и који је намењен примаоцу користи се за контролу кодирања. Добро дизајниране кључеве готово је немогуће декодирати. ... Симетрично кодирање захтева исти кључ за кодирање и за декодирање. Асиметрично кодирање или криптографија у познатом кључу захтева пар кључева – један за кодирање и други за декодирање.“⁸

„Криптографија, шифровање и дешифровање порука писаних тајним кодом да би биле неразумљиве свима осим примаоцу коме је намењена. Криптографија може да се односи и на умеће криптоанализе, којим се разбијају криптографски кодови. Наука о безбедном и тајном комуницирању, која подразумева и криптографију и криптоанализу, зове се криптологија. Принципи криптографије данас се примењују код комуникације путем факса, телевизије или компјутерске мреже. Нарочито је важна безбедна размена компјутерских података код банкарских, владиних и комерцијалних комуникација.“⁹

„Енигма, лукавство које су користили немачки војници за шифровање порука пре и у току Другог светског рата. Шифру Енигме први су провалили Пољаци почетком 30-их година 20. века, тако да су савезнички дешифранти коначно пресретали и дешифровали немачке поруке за време рата.“¹⁰

„Ултра, савезнички обавештајни систем којим је прислушкивана комуникација међу оружаним снагама Немачке и Јапана и који је допринео победи савезника у Другом светском рату. Раних 30-их година 20. века пољски картографи разбили су шифру немачког шифрантског уређаја ЕНИГМА. Године 1939. преусмерили су своје информације савезницима, а Енглези су успоставили пројекат Ултра у Блечлеј парку да би ометали и дешифровали Енигмине поруке. Јапанци су, такође, имали модификовану верзију Енигме, која је Американцима била позната под називом Пурпур, и који су били способни да направе добар дупликат пре напада на Перл Харбур. Ометање сигнала помогло је савезничким снагама да победе у бици за Британију и у биткама на Коралном мору и Мидвеју, и водило је уништењу немачких снага које је праћено савезничким искрцавањем у Нормандији.“¹¹

Познаваоци обавештајне проблематике би и неке друге одреднице из ове енциклопедије могли да повежу са њом (нпр. „Авакс“, „бежичне комуникације“, „екотероризам“, „електротехника“, „информатика“, „инфрацрвено зрачење“, „рат“ и „тероризам“). Како се, међутим, у њима

⁸ Наведено дело, стр. 138/4.

⁹ Исто, стр. 182/4.

¹⁰ Исто, стр. 144/3.

¹¹ Исто, стр. 132/9.

не помиње обавештајни аспект, оне просечном читаоцу, тј. лаику, не значе скоро ништа у овом смислу, па се на њима и нећемо посебно задржавати.

б) Што се тиче појединих обавештајних служби, у српском издању Енциклопедије Британика су обрађене следеће: Гестапо, КГБ, Мосад, ЦИА и Штази, а корисне информације о њима се могу добити и у одредницама о афери Вотергејт, о Зеленим береткама, Скотланд јарду, тајним друштвима, Црној руци, Шин Фејну и неким другим. Све су ове одреднице, са малим изузецима, рађене врло стручно и коректно, па просечном читаоцу пружају кратке, али солидне податке о наведеним службама и другим питањима и појавама. Илустрације ради, цитираћемо овде најпре одреднице које се односе на две најпознатије обавештајне службе 20. века – ЦИА и КГБ.

„**Централна обавештајна агенција (ЦИА)**, главна обавештајна и контраобавештајна агенција у САД, основана 1947, као наследница послератне Канцеларије стратешких служби. Закон ограничава њене активности на стране земље, забрањено јој је да сакупља обавештајне податке на тлу САД, што је надлежност Федералног истражног бироа (ФБИ). Будући званично део америчког Стејт департамента, одговорна је за припремање анализа за Национални савет за безбедност. Њен буџет држи се у тајности. Иако је прикупљање обавештајних података њен главни задатак, ЦИА је такође била умешана у многе тајне операције, укључујући протеривање Мохамеда Мосадека из Ирана (1853) (овде је, очигледно, у питању штампарска грешка – треба да пише 1953 – П. И.), покушај инвазије у Заливу свиња на Куби (1961) и подршку никарагванским контрареволуционарима 80-их година 20. века.“¹²

„**КГБ**, Комитет државне безбедности. Совјетска агенција одговорна за шпијунажу, контрашпијунажу и унутрашњу безбедност. Била је наследник ранијих агенција. Чека је основана 1917. (за бављење контрареволуционарним радом и саботажом (тј. за сузбијање тог рада; опет је, вероватно, у питању грешка преводиоца – П. И.). Њен наследник ГПУ (касније ОГПУ) била је прва тајна агенција Совјетског Савеза (1923); управљала је радним логорима и надгледала је насилну колективизацију руских пољопривредних добара. До 1931. имала је сопствену војску и шпијуне, а доушници су били свуда присутни. Претворена је у НКВД, која је вршила велике чистке. Године 1941. послови државне безбедности и шпијунаже били су организовани у оквиру МГБ. Године 1954. основан је КГБ. На свом врхунцу била је највећа светска организација тајне полиције и шпијунаже. Изгубила је моћ за време власти Михаила Горбачова, нарочито након предвођења неуспелог државног удара (1991). Преименована је након распада Совјетског Савеза, а њене операције унутрашње безбедности биле су одвојене од операција шпијунаже и контрашпијунаже.“¹³

Високи квалитет ових и других одредница о познатим обавештајним службама, и њихова релативна ширина, омогућавају читаоцима да изводе закључке не само о њима самима, него и о обавештајним службама уопште. Због тога вреди цитирати и одреднице о двема малим, али врло познатим обавештајним службама.

„**ШТАЗИ**, Службени назив Staatssicherheit (Државна безбедност), тајна полиција Источне Немачке (1950-90), коју су, уз совјетску помоћ, основали немачки комунисти у делу Немачке који се нашао под окупацијом СССР-а после Другог светског рата. Штази је био одговоран за контролисање домаћих политичких прилика и шпијунажу. На врхунцу моћи, Штази је на платном списку имао 85.000 запослених са пуним радним временом. Ослањајући се на услуге стотина хиљада доушника, ова тајна полиција под будним

¹² Исто, стр. 125/10.

¹³ Исто, стр. 99/4.

оком држала је једну трећину становништва Источне Немачке. Што се операција у иностранству тиче, махом су то биле активности фокусиране на суседну Западну Немачку – у чије је владајуће структуре, као и војне обавештајне службе, Штази успешно продирао – али и на западнонемачке савезнике из састава НАТО. Штази је распуштен по уједињењу Немачке. Године 1991. нова немачка влада усвојила је Закон о досијейима Штазија, по коме су сви грађани дотадашње Источне Немачке, али и странци, стекли право на увид у тајне досијее источнонемачке тајне полиције. До почетка 21. века, више од 1,5 милиона људи проверило је какве је све податке о њима прикупила ова служба.¹⁴

„**МОСАД**, хебрејски Mosad Merkazi le-Modin u-letafkidim Mejuhahim (Централни институт за обавештајне делатности и безбедност), најзначајнија од већих израелских обавештајних служби. Мосад се бави спољном шпијунажом и тајним политичким и паравојним операцијама. Челник ове агенције директно је подређен премијеру. Мосад је постигао значајне успехе у операцијама против суседних арапских држава и палестинских организација, а због своје ефикасности ужива висок међународни углед. Тајним агентима Мосада у заслуге се приписује хватање АДЛФА АЈХМАНА¹⁵ у Аргентини, погубљење убица израелских спортиста на Олимпијади 1972. и ослобођење израелских талаца у инциденту у Ентебу. Крајем 20. и почетком 21. века Мосад се нашао на мети критичара, превасходно због начина опхођења према затвореницима, од којих су неки наводно мучени, па и убијени за време заточеништва, као и због истрајавања у напорима да ликвидира поједине палестинске политичке вође.“¹⁶

Позитивна оцена ове групе одредница мора, међутим, да буде значајно релативизована питањем зашто међу њима нема ниједне која би се односила на најпознатије британске обавештајне службе, затим на немачки БНД, наследнице КГБ-а у Русији и бар неке бивше југословенске службе и њихове данашње наследнице.

в) У трећој групи одредница налазе се биографске одреднице посвећене истакнутим шпијунима, обавештајцима и шефовима једног броја обавештајних служби и служби безбедности. Гледано по азбучном реду, то су одреднице о Ентонију Бланту, Лаврентију Берији, Херману Герингу, Мати Хари, Етел и Џулијусу Розенберг, Киму Филбију, Карлу Фухсу, Џозефу Фушеу, Рајнхарду Хајдриху, Хајнриху Химлеру и Џону Хуверу. И у биографијама неких других историјских личности могу се пронаћи поједини подаци о њиховој обавештајној активности, или о активностима обавештајних служби према њима (нпр. у биографијама С. Аљендеа, Ј. Андропова, Џ. Буша (старијег), Ђ. Казанове, В. Путина, Х. Алцера и др.). Ове одреднице су такође веома добро урађене и складно допуњују одреднице прве две врсте о обавештајним активностима и службама. Илустрације ради, наводимо овде само две од тих одредница – једну која се односи на најпознатију шпијунку 20. века и другу која се односи на шефа једне од најпознатијих америчких обавештајних служби.

„**Мата Хари**, право име **Маргарета Гертруда Зеле** (... Margaretha Geertruida Zelle, рођена 7. августа 1876. у Леувардену, Холандија – умрла 15. октобра 1917. наомак Париза, Француска), холандска куртизана

¹⁴ Исто, стр. 204/10.

¹⁵ Иако је најављена одредница о Ајхману, ње нема у српском преводу ове енциклопедије.

¹⁶ Исто, стр. 13/6.

и наводни шпијун током Првог светског рата. Године 1895. удала се за Кембела Маклауда, шкотског официра, и живела је на Јави и Суматри (1879-1902), када су се вратили у Европу и разишли. Почела је да плеше у Паризу 1905, називајући себе Мата Хари (малајски израз за сунце), и будући лепа и егзотична, и вољна да плеше скоро нага, убрзо је стекла бројне љубавнике, међу којима и војне официре. Детаљи о њеним шпијунским активностима нису разјашњени, али изгледа да је шпијунирала за Немачку од 1916. Ухапсили су је Французи 1917, осуђена је на војном суду и стрељана.¹⁷

„Хувер, Џон Едгар (Hoover, J(ohn) Edgar, рођен 1. јан. 18956. (штампарска грешка, треба да пише 1895 – П. И.) у Вашингтону – умро 2. маја 1972. у Вашингтону), амерички директор Федералног истражног бироа (ФБИ). Почео је да ради у Министарству правде као чиновник 1917; две године касније, као специјални помоћник главног тужиоца А. Мичела Палмера, помогао је у хватању и депортацији осумњичених бољшевика. Године 1924. именован је за директора Истражног бироа, којег је претворио у професионалну организацију засновану на учинку. Током 30-их година успешно је објављивао подвиге ФБИ у праћењу и хватању познатих криминалаца. Истовремено, постојано су расли и обим и одговорности Бироа. Касних 30-их година Хуверу је дата надлежност да истражује страну шпијунажу у САД и активности како комуниста, тако и фашиста. Када је касних 40-их година 20. века започео Хладни рат, ФБИ је почео да спроводи интензивно праћење комуниста и других левичарских активиста у САД. Нетрпељивост према радикализму сваке врсте навела је Хувера да покрене истраге против Ку Клукс Клана и Мартина Лутера Кинга Млађег, као и других црначких активиста током 60-их година. Истовремено, задржао је неутралан став према мафији, којој је било омогућено да обавља своје операције широм државе практично слободно од надзора или мешања ФБИ. Хувер је често користио огромне капацитете Федералног бироа за праћење и скупљање информација да би прикупио компромитујуће податке о политичарима широм земље, и био је у стању да застрашује чак и актуелне председнике претећи им да ће објавити штетан материјал о њима. На овом положају остао је 48 година, све до своје смрти.¹⁸

Ова релативно широка одредница је заиста добар пример манира уредника ове енциклопедије да кроз једну биографску одредницу дају и многе корисне податке о организацији на чијем се челу налазила одређена личност. Она, рецимо, скоро потпуно надокнађује раније поменути недостатак посебне одреднице о ФБИ. Слично је и са неким другим биографским одредницама, али то, ипак, није довољно за надокнаду свих поменитих недостатака, односно изостављања. Утолико више што међу овим одредницама недостају још бар неке јако значајне (нпр., о Р. Абелу, Ф. Волшингаму, Г. Гијому, Ф. Ђержинском, Р. Зоргеу, А. Редлу, О. Пенковском, Л. Треперу и др.)

Све у свему, почетно веома лош утисак о третману обавештајне проблематике у Енциклопедији Британика знатно је ублажен увидом у одреднице све три врсте, као и у неке одреднице које нису у директној вези са обавештајном проблематиком. Иако на први поглед није било ни изблиза довољно одредница о овој области, детаљно претраживање Енциклопедије Британика даје доста солидна сазнања о њој, доказујући тврдњу са почетка овог чланка о све већим резултатима њеног научног истраживања. И поред тога, остаје утисак да су многи појмови, појаве и личности из ове области неоправдано изостављени, због чега су слабије упућени читаоци ове енциклопедије у доброј мери прикраћени. А они су

¹⁷ Исто, стр. 131/5.

¹⁸ Исто, стр. 114/10..

њени најчешћи корисници.

Општа Ларус енциклопедија

И превод ове познате енциклопедије на српски језик био је својевремено најављен као велики издавачки и културни подухват на нашим просторима (тј. на територији некадашње СРЈ). Препоручујући прво издање овог превода, под насловом Нова Ларус енциклопедија (1999), познати књижевни критичар, Чедомир Мирковић, је у њеном Предговору написао следеће: „Од изузетног је значаја објављивање допуњеног, обogaћеног и нашим потребама прилагођеног издања једне од најзначајнијих енциклопедија на свету. ... Много пута дорађивање, осавремењивање и усаглашавање са очекивањима и са захтевима најширих кругова образованих корисника, Ларусове енциклопедије – будући да су преведене и да се непрекидно изнова преводе, на све језике света – омогућују располагање оним количинама језгровитих знања и поузданих података који су, у појединој мери, доступни и неопходни људима свих меридијана. А то што је знатан део најновијег тротомног издања, које има око шездесет и пет хиљада појмова на две хиљаде страница, где је унет и део одредница посвећен културном и научном наслеђу наших народа (преко двеста педесет страна), значајно је из два крупна разлога...”¹⁹

Треба нагласити да је, за разлику од брошираног издања Енциклопедије Британика, и прво и друго издање Ларусове енциклопедије – друго под називом Општа Ларус енциклопедија, 2004 – изашло у луксузној опреми, са тврдим, платненим корицама, са златотиском и на папиру најбољег квалитета. Њен издавач, предузеће ЈРЈ из Земуна, опремио ју је пуним и заиста квалитетним колором, па она представља и импозантно и лепо и веома прегледно издање.

Први утисак који се добија прегледом одредница о обавештајној проблематици у овој енциклопедији, упућује на закључак да се много већи број појмова који су у њој обрађени и већи број страна у доброј мери одразио и на заступљеност одредница које нас овде интересују. Међутим, иако је број свих њених одредница о обавештајној проблематици више од четири пута већи од оног у Енциклопедији Британика, та проблематика је овде само незнатно заступљенија. Ако се, пак, погледа структура тих одредница, пада у очи да међу њима преовлађују одреднице прве врсте, тј. оне које се односе на обавештајну активност, као специфичну врсту људске делатности. Њих има далеко више него одредница друге две врсте

¹⁹ Мирковић Чедомир, „Добродошлица Новој Ларусовој енциклопедији“, стр. 3.

заједно, односно, бар пет пута више него у поменутој енглеској енциклопедији.

а) Тако су у Ларусовој енциклопедији обрађени следећи појмови који се директно односе на обавештајну активност: „агент“, „безбедност“, Воторгејт афера, „врбовање“, „декодирање“, „дешифрант“, „код“ (кодиран, кодирање, кодирати), „информација“ (информативан, информисати), „контрашпијунажа“, „криптографија“ (криптограм), „обавештење“, „сигурност“, „шифрант“ (шифриран, шифрирање, шифрирати, шифровање), „шпијун“ (шпијунажа, шпијунирати) и тајна. Њима се, као и у случају Енциклопедије Британика, може додати и један број одредница које су у индиректној вези са овом проблематиком, као што су: „Авакс“, „диверзија“, „електротехника“, „информатика“, „непријатељство“, „оперативан“, „операција“, „осигурање“, „полиција“, „саботажа“, „систем“, „служба“, „терор(изам)“, „заштита“ и др. Све у свему, релативно велики број одредница, који би требало да гарантује много бољу укупну информисаност о обавештајним активностима, него што је то био случај са Енциклопедијом Британика.

Пошто ни у овој енциклопедији нема одреднице која би се сасвим одређено називала „обавештајна активност“ (или делатност, рад), централне одреднице ове врсте „крију се“ под насловима „Обавештење“, „Информација“ и „шпијун(ажа)“. У првонаведеној се каже следеће:

„ОБАВЕШТЕЊЕ“, -1. информација, извештај: тражити, добити обавештење. -2. сервис, биро који пружа информације јавности // Обавештајна служба, бави се истраживањем података неопходних за одбрану земље.

Енцл. Обавештајне делатности нису више, као некада, само у војној надлежности. Обавештења се не прикупљају само у иностранству, већ и унутар националне територије. За Француску, у иностранству, те податке прикупља Контраобавештајна служба (ДГСЕ), док се на националној територији тиме баве Служба за надгледање територије (ДСТ) и Служба за заштиту и безбедност одбране (ДПСД). У иностранству делује и америчка обавештајна служба ЦИА, енглеска Обавештајна служба и совјетски КГБ и ГРУ (Главна обавештајна служба).²⁰

Из обимне одреднице под насловом **„ИНФОРМАЦИЈА“** преносимо само њен први (лексиконски) део: „... -1. радња обавештавања, информисања; информисање читалаца; -2. обавештење: лажна информација; -3. вест прослеђена путем новинске агенције, часописа, радија, телевизије.“²¹ Одредница **„ИНФОРМАТИВАН“** гласи: „...који информише, обавештава...“, а одредница **„ИНФОРМИСАТИ“**: „... -1. обавестити некога о нечему, упозорити га, извести га; извести кога о променама; -2. дати неке информације, обавестити га...“²²

У непосредној вези са овим одредницама налазе се и оне које се тичу кодирања и шифрирања.

„КОД“, -1. строго утврђен систем симбола и правила, комбинованих и утканих у процес комуникације – *језички код*; -2. шифрирање, систем симбола који омогућују тумачење, пренос, давање поруке

²⁰ Општа Ларус енциклопедија, ЈРЈ, Земун, 2004, том 3, стр. 1273.

²¹ Исто, т. 2, стр. 712.

²² Исто.

²³ Исто, т. 2, стр. 876..

или обавештења: *сигнални код*; -3. шифра. *Поштански код... Саобраћајни код... Генетски код...*²³ „КОДИРАН, шифриран; *шифриран језик, шифрирана порука*“²⁴ „КОДИРАЊЕ, спровођење неке поруке, базе података, ради њиховог одашиљања. КОДИРАТИ, шифровати, превести поруку на основу правила неког кода.“²⁵

„ДЕКОДИРАЊЕ, дешифровање.“²⁶

„ШИФРАНТ, -1. особа која кодира; -2. особа која ради у одељењу за шифрирање. ШИФРИРАН, који употребљава тајни код; *језик бројева*; -2. у музици, у партитури за бас извесне ноте (*шифриране ноте*) назначене су одозго једним бројем што значи да треба одсвирати један акорд. ШИФРИРАЊЕ, -1. поступак којим се јасан текст преводи у криптограм (шифрирани текст); -2. у музици, сви бројеви у партитури једног шифрираног баса. ШИФРИРАТИ, -1. обележити странице бројевима; -2. преписати поруку на шифрирани језик. // *Одељење за шифрирање*, одељење потчињено министарству, које обавља шифровано дописивање; тајна шифра. // комбинација браве или касе. ШИФРОВАЊЕ, -1. мењање јасне поруке у поруку шифровану, разумљиву само оном ко располаже шифром: *шифровање тисама, телеграма*; -2. мењање низа електричних или радиоелектронских сигнала тако да исти може бити разумљив само помоћу посредника на подешеном декодеру: *шифровање емисија телевизијског канала*.“²⁷

„ДЕШИФРАНТ, особа која декодира, дешифрује.* **декодер**. Уређај за аутоматско декодирање, дешифровање који омогућава пријем неких телевизијских програма или приступ неким службама.“²⁸

„КРИПТОГРАФИЈА, (гр. *kryptos*, сакривен и *grafein*, писати), скуп техника које омогућују заштиту тајности разговора употребом тајних шифри. КРИПТОГРАМ, порука написана помоћу система шифри или кодова.“²⁹

Чак 17 одредница о информисању и кодирању информација дају, на први поглед, солидну информацију необавештеним читаоцима о овим питањима. Али, парадоксално, тај квантитет није прерастао у квалитет. Иако су све ове одреднице, сем прве („обавештење“) сасвим коректно урађене, оне, узете заједно, нису много информативније од само три одреднице из Енциклопедије Британика на исту тему („обавештајни подаци“, „кодирање података“ и „криптографија“). Чак се може рећи да последње три одреднице дају продубљенију и квалитетнију слику о обавештајној активности него свих 17 одредница из француске енциклопедије. Томе, с једне стране, доприносе неке доста грубе грешке и поједностављења у одредници „обавештење“ из Ларусове енциклопедије, а, с друге стране, издиференцираност и нијансираност формулација из одреднице „обавештајни подаци“ из британске енциклопедије.

Тако се под одредницом „обавештење“, а не „обавештавање“ (што би било много исправније), за обавештајне активности у Ларусовој енциклопедији каже само да оне „нису више, као некада, само у војној

²⁴ Исто, т. 2, стр. 877.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, т. 1, стр. 315.

²⁷ Исто, т. 3, стр. 1777.

²⁸ Исто, т. 1, стр. 330.

²⁹ Исто, т. 2, стр. 939.

надлежности“ и да се „обавештења не прикупљају само у иностранству, већ и унутар националне територије“. Ово је урађено без покушаја да се ове одреднице најпре дефинишу, па да се тек онда говори о њиховим савременим карактеристикама. А за обавештајну службу се каже само да се „бави истраживањем података неопходних за одбрану земље“. Гледано очима доброг познаваоца ове проблематике, тако штуро, симплицирано и, у суштини, нетачно одређење обавештајне службе и обавештајних активности није примерено једној енциклопедији оваквог реномеа. Оно није ни близу ономе што се на исту тему каже у одредници „обавештајни подаци“ у британској енциклопедији (да се термин „обавештајни рад“ односи „на сакупљање, анализу и дистрибуцију таквих података (обавештајних – прим. П. И.) и на тајно интервенисање у политичким и економским пословима других земаља...“ и да је обавештајна служба „важна компонента националне власти и основни елемент у доношењу одлука у вези са националном безбедношћу, одбраном и иностраним пословима“).

Следеће две реченице, у којима се помињу неке најпознатије француске и друге обавештајне и контраобавештајне службе, пуне су крупних грешака. Тако се најпре каже да „за Француску у иностранству“ обавештења прикупља Контраобавештајна служба (ДГСЕ), што је нетачно, или бар недовољно прецизно, јер је ДГСЕ, тј. Генерална дирекција за спољну безбедност, изразито офанзивна обавештајна служба, тј. служба која се бави пре свега обавештајним радом, а тек онда и контраобавештајним, у иностранству. То је, уосталом, делимично исправљено у одредници која се односи само на ДГСЕ.³⁰

У последњој реченици исте одреднице говори се да у иностранству делује и „енглеска Обавештајна служба“, што је, такође нетачно. Нешто такво данас уопште не постоји. Под појмом „Енглеска обавештајна служба“ (са великим „е“ и малим „о“) се, у ствари, подразумевају све енглеске, тј. британске обавештајне, контраобавештајне и службе безбедности, тј. цео британски обавештајни и обавештајно-безбедносни систем. У оквиру тог система делује читав низ посебних обавештајних служби, попут већ помињане Тајне обавештајне службе (СИС, одн., МИ6), Службе безбедности (СС, одн. МИ5), Обавештајне службе одбране (ДИС) итд. Да је, којим случајем, употребљена множина, тј. израз „енглеске обавештајне службе“, грешка не би била велика, с тим што то онда не би било у складу са интенцијом аутора ове одреднице да поименце наброји најпознатије обавештајне службе савременог света.

³⁰ В. Исто, т. 1, стр. 334

У оквиру исте реченице се каже да у иностранству делују и „совјетски КГБ и ГРУ (главна обавештајна служба)“. Да је ова енциклопедија била објављена пре 1991. то не би била грешка. Али, објавити то 1999. и 2004, када више не постоји ни Совјетски Савез, ни КГБ, ни ГРУ, представља доста велики промашај, за који је неажурност, односно неактуелност, слаба реч.

Све у свему, цела ова одредница не заслужује прелазну оцену. Поједностављене дефиниције кључних појмова и нетачни, односно непрецизни и неактуелни подаци о већини поменутих обавештајних служби представљају пре дезинформацију, него праву информацију о тако интересантним и значајним појмовима и појавама као што су обавештајне активности и обавештајне службе.

Овај крупни промашај донекле неутралише неколико добрих одредница о шпијунажи и контрашпијунажи, као и о појмовима безбедности и сигурности. Тако се о шпијунима, шпијунажи и сличним појмовима у овој енциклопедији дају следеће одреднице:

„**ШПИЈУН**, тајни агент коме је наложено да шпијунира, да прикупља обавештења за неку страну силу.* **шпијунка**, скривено огледало постављено испред прозора или на вратима. **ШПИЈУНАЖА**, -1. делатност шпијуна; -2. ухођење; скривено, тајно осматрање; -3. *индустријска шпијунажа*, истраживање података и обавештења која се односе на индустрију, а нарочито на начин производње.“³¹ „**КОНТРАШПИЈУНАЖА**, -1. активност чији је циљ откривање и прекидање стране шпијунске активности, како унутар тако и изван националне територије; -2. служба задужена за ову активност.“ „**ШПИЈУНИРАТИ**, уходити некога, надгледати нешто за свој рачун или за другог у циљу да се открију тајне.“³²

„**АГЕНТ** (ит. agente), -1. особа која обавља одређену мисију у име једног приватника, или једног колектива (друштво, влада, држава); емисар; -2. службеник јавног и приватног сектора који обавља извиђачку функцију, под контролом власти или носилац одређених дужности који игра посредничку улогу; -3. *књижевни агент*, посредник између издавача и аутора или преводилаца. // *Полицијски агент*, редар, потчињени функционер који обавља полицијски посао. **Берза**. *Службеник на берзи*, службеник чија је дужност да уговара продају или куповину...“³³

„**ВРБОВАЊЕ**, придобијање, наговарање некога на нешто, радња којом се врбује: врбовање на разврат је кажњиво законом.“³⁴

Овим углавном добрим и коректним одредницама недостају, ипак, два важна елемента. Прво, указивање на њихов однос са обавештајним службама, тј напомена да се шпијунажом, а тиме и врбовањем агената и шпијуна, баве најчешће те службе, иако не само оне. На другој страни, недостаје им и указивање на однос шпијунаже и контрашпијунаже према другим, тзв. необавештајним активностима обавештајних служби.

Оно чега у Енциклопедији Британика уопште нема, а има у

³¹ Исто, т. 3, стр.1784.

³² Исто, т. 3, стр. 1787.

³³ Исто, т. 1, стр. 27-28.

³⁴ Исто, т. 3, стр. 1953.

Општој Ларус енциклопедији су, за ову област веома важни, појмови „безбедност“ и „сигурност“. Обавештајне активности и обавештајне службе су, наиме, само елементи безбедносног феномена, па је за њихово пуно разумевање јако важно познавање и тог ширег феномена, односно миљеа у коме делују обавештајне службе. Због тога је неопходно видети како се у овој енциклопедији одређују појмови безбедности и сигурности.

„БЕЗБЕДНОСТ, -1. ситуација у којој нешто или неко није изложен никаквој опасности; -2. ситуација у којој се неко осећа заштићеним, умиреним. **Одбр.**, *цивилна безбедност*, све мере предострожности које имају за циљ заштиту становништва; // *војна безбедност*, служба створена 1945. која је задужена да штити особље, документа, материјал и установе од свих субверзија; // *државна безбедност*, сви услови које држава обезбеђује како би грађани живели у миру; // *безбедност саобраћаја*, сва правила и службе чији је циљ заштита учесника у саобраћају; // *друштвена безбедност*, све законодавне и административне мере које штите појединце и породице од одређених ризика названих друштвени ризици; скуп административних органа задужених за спровођење ових мера. **Право:** *Напад на државну безбедност*, сваки злочин или кривично дело који доводе у опасност унутрашњу или спољашњу сигурност државе (издаја, шпијунажа); *Мера безбедности*, индивидуална поправна мера одређена особи опасној по друштвени поредак (преваспитавање). **Стар.** *Национална безбедност*, у Француској, Генерална дирекција Министарства унутрашњих послова задужена за полицију, која је 1966. замењена Националном полицијом. **Вој.** Скуп активних и пасивних мера које омогућују војној сили да избегне изненађења. **Нукл.** *Нуклеарна безбедност*, заштита особа и околине од опасности коју представљају јонизујућа зрачења, услед постојања нуклеарних инсталација...³⁵

„СИГУРНОСТ, -1. стање особе или колектива који су гарантовано заштићени од ризика сваке врсте, који би их могли угрозити; -2. прецизна, поуздана особина некога или нечега на коју се са сигурношћу моће рачунати. *период сигурности*, период у коме неки осуђеници не могу користити одлагање или делимично одржавање казне...// *Лична сигурност*, гаранција коју закон пружа сваком грађанину против самовољних хапшења и кажњавања.// *Сигурносни конопац* (у планинарству)...³⁶

„ЗАШТИТА, -1. гаранција сигурности коју пружа нека власт или институција...; -2. одбрана...// *Правна заштита*. Режим заштите неспособних пунолетника којим се тежи да им се помогне у грађанском животу...³⁷

Иако би се на стручном и научном плану могло доста расправљати и о дефиницијама безбедности, сигурности и заштите уопште и о њиховим појединим врстама, ове одреднице, ипак, сматрамо веома добрим, јер, с једне стране, дају неке основне информације о овим појмовима, а, с друге, указују на њихову вишезначност и комплексност. Њихово увођење у Општу Ларус енциклопедију свакако доприноси бољем укупном сагледавању безбедносне и обавештајне активности и, до извесне мере, надокнађује раније наведене пропусте у њој.

б) Одреднице о познатим обавештајним службама у овој енциклопедији су посебна прича. На жалост, врло лоша.

Као и у Енциклопедији Британика, и у овој енциклопедији је обрађен врло мали број тих служби, од којих половина отпада на службе

³⁵ Исто, т. 1, стр. 181-182.

³⁶ Исто, т. 3, стр. 1649.

³⁷ Исто, т. 3, стр. 1969.

које више не постоје (Гестапо, ГПУ, КГБ, НКВД и Чека), а половина на актуелне (ДГСЕ, ДСТ, Интелигенс сервис, ФБИ и ЦИА). Оно, међутим, што је о њима написано је, прво, веома штуро, а друго, често нетачно и нејасно већини читалаца. Тако се о познатом ФБИ каже само следеће: „**ФБИ** (Federal Bureau of Investigation – Федерални истражни биро), служба Сједињених Држава задужена за федералну полицију“.³⁸ У овој, више него штурој, одредници тачно је наведен само пуни назив ФБИ и његов српски превод. Њен наставак је и кратак и нетачан. Заправо, написан је тако да га ни лаици, ни стручњаци не могу разумети. Можда је у питању лош, односно нестручан превод, али то је оно што српски читалац има на располагању. А то пре може да га збунује, него да га обавести о томе каква је то служба.

Врло је слична и одредница о **НКВД**. После објашњења да је то руска скраћеница за Народни комесаријат за унутрашње послове, стоји још само следећа полуреченица: „... организација којој је била прикључена ГПОУ задужена за специјалне руске службе (1934-1943/46)“.³⁹ У вези са њом се, најпре, мора поставити питање шта значи формулација „организација...задужена за специјалне службе“? С друге стране, у тој одредници се помиње скраћеница ГПОУ, које нема у истој енциклопедији. Постоји само ГПУ, што није исто. Сем тога, у овој одредници се каже да је „НКВД...била прикључена ГПОУ“, а у одредници о „ГПО-у“ да је та организација „претходила НКВД-у“, што, такође, није исто.⁴⁰ Неупућени читалац ће опет остати збуњен, односно неће знати истину.

Одреднице о КГБ и ЦИА су нешто боље, тј. јасније, али су дате у свега три реченице, што је потпуно непримерено њиховом некадашњем и данашњем значају. Интересантно је, иначе, да је раније наведена непрецизност у вези са временом деловања КГБ у посебној одредници о њему изостављена, односно исправљена. Тако се у њој прецизира да је **КГБ** „постојао у СССР од 1954. до 1991.“ и да је био „обавештајна служба и служба за контрашпијунажу унутар и изван Совјетског Савеза“.⁴¹ Данас највећа и, свакако, најпознатија обавештајна служба на свету представљена је на следећи начин: „ЦИА, америчка централна обавештајна агенција (шпијунажа, контрашпијунажа итд.) створена 1947. и стављена у службу председника САД. Она располаже специјалним војним јединицама, зеленим береткама.“⁴² Сувише мало у односу на њену улогу и значај, као и у односу на одредницу о истој служби у Енциклопедији Британика.

Важном, али, такође превише кратком, сматрамо и збирну одредницу „**Интелигенс сервис (ИС)**“, која гласи: „скуп служби у Великој Британији

³⁸ Исто, т. 1, стр. 485.

³⁹ Исто, т. 2, стр. 264.

⁴⁰ Исто, т. 2, стр. 604.

⁴¹ Исто, т. 2, стр. 847.

⁴² Исто, т. 1, стр. 264.

⁴³ Исто, т. 2, стр. 719.

задужених за прикупљање обавештења сваке врсте која се тичу владе, као и за контрашпијунажу.⁴³ Она је много боља од раније поменутог израза „енглеска Обавештајна служба“, али јој недостаје помињање имена бар неких служби које чине Интелигенс сервис.

в) Општа Ларус енциклопедија доноси биографске одреднице 15-ак личности из редова познатих обавештајаца, шпијуна и шефова обавештајних служби (А. Ајхмана, Ј. Андропова, Л. Берије, Х. Геринга, Ф. Ђержинског, Мате Хари, Ж. Фушеа, Р. Хајдриха, Х. Химлера и Џ. Хувера), као и личности које су на различите начине повезане са обавештајним службама (С. Аљендеа, В. Бранта, Ђ. Казанове, Ле Кареа, Л. Троцког, В. Шапошњикова). И ове одреднице, међутим, пате од истих мана као и претходне.

Тако се за фамозног Џ. Е. Хувера, првог и доживотног шефа ФБИ, каже само следеће: „(Hoover John Edgar) амерички администратор (?- П. И.), (Вашингтон, 1985-1972), директор Савезног истражног бироа (ФБИ) од 1924. до смрти).“⁴⁴ Довољно је то упоредити са његовом биографском одредницом у Енциклопедији Британика, па схватити колико је то штуро и „бледо“. Одредница о Рајнхарду Хајдриху садржи једну реченицу више, али се у њој уопште не говори о томе да је то био злогласни шеф СД (Службе безбедности, одн. обавештајне службе нацистичке партије) и РСХА (Главне управе безбедности нацистичког Трећег Рајха). У одредници о Јурију Андропову нема податка да је једно време био шеф КГБ. У одредници о Ентонију Бланту не помиње се да је он био совјетски шпијун, односно један из чувене петорке Кима Филбија која је годинама радила за СССР. О Филбију нема ни речи, као ни о многим другим познатим шпијунима и обавештајцима.

Све у свему, одреднице о познатим обавештајним службама и о њиховим шефовима, обавештајцима и шпијунима у Општој Ларус енциклопедији су не само далеко испод стандарда које је у том погледу поставила Енциклопедија Британика, већ и испод нивоа много мање познатих енциклопедија и лексикона.

Мала енциклопедија Просвета

Међу малобројним енциклопедијама на српском језику Мала енциклопедија Просвета је свакако најпознатија и најпопуларнија. Њено прво, једнотомно, издање изашло је 1959, друго, у два тома, 1968, а треће и четврто, у три тома, 1978. и 1986. Чињеница да су прва три издања објављена у преко 250.000 примерака сама за себе говори о присутности ове енциклопедије не само у Србији, него и на свим подручјима некадашње Југославије где се говори српски језик. Последње издање

⁴⁴ Исто, т. 2, стр. 684.

обухвата око 50.000 одредница, на око 3.000 страница, у опреми која је далеко испод помињане Ларусове енциклопедије, али у бољој него што је српско издање Енциклопедије Британика (тврде, пластифициране корице, квалитетан папир великог формата, са само ретким илустрацијама у боји.) Што се структуре и броја одредница о обавештајној проблематици тиче, она донекле подсећа на структуру Опште Ларус енциклопедије. То значи да одреднице о обавештајној активности преовлађују у односу на одреднице о појединим обавештајним службама. Али, не и у односу на биографске одреднице из ове области.

а) Одредница које се директно односе на обавештајну активност има преко 20. Њих прати још толико оних које се налазе у индиректној вези са њом. Многе од тих одредница су идентичне са одредницама из Ларусове енциклопедије (нпр. „агент“, „врбовање“, „кодирање“ (и „декодирање“), „информација“, „криптографија“, „полиција“, „саботажа“, „шифровање“, „шпијунажа“, „тероризам“), али у Просветиној енциклопедији има неколико одредница којих нема у Ларусовој. Тај „вишак“ не би, сам по себи, морао да значи било какву предност за нашу националну енциклопедију, јер ни у њој нема неких одредница којих има у француској („безбедност“, „дешифрант“, „обавештење“, „непријатељ(ство)“, „сигурност“). У Просветиној енциклопедији има, међутим, неколико изузетно важних и квалитетних одредница које знатно подижу укупну информисаност њених читалаца о овој проблематици („агенатура“, „јавна безбедност“, „контраобавештајна служба“, „конфидент“, „обавештајна служба“, „обезбеђење“, „специјални рат“). Ради што објективнијег упоређења одредница из ове две енциклопедије, цитираћемо, најпре, две одреднице из Просветине енциклопедије, које су обрађене и у Ларусовој. Реч је о одредницама „агент“ и „врбовање“.

„**АГЕНТ**, врста трговачког посредника (в. Агенција); повереник; заступник; службеник тајне полиције. У земљама англосаксонске културе, ознака и за неке чиновничке функције.

Агент провокатор, плаћени, поручени изазивач нереда или учесник у другим акцијама, нарочито у служби полиције. Поверљиво лице које се упућује да неку политичку или етничку групу, или било кога другог, наведе на насилне поступке или противзаконите радње које се после користе против те групе или лица за постизање других циљева. Често се појављује и на суду, где признањима терети себе и друге оптужене и даје изјаве онако како му је то поручено.

Агент (шпијун, ухода), лице које тајно прикупља податке политичке, економске или војне природе, с циљем да их достави обавештајној служби државе за коју ради, за новац или добровољно, из патриотских побуда; често је и заврбован под притиском. Прикупља податке и документа: ратне планове, податке о наоружању, формацији и јачини армије, или о раду и потенцијалу привреде, као и свим политичким питањима. Двојни агент (дволични), лице које једноремено врши обавештајну службу (шпијунажу) за две или више обавештајних служби или земаља.“⁴⁵

Упоредно читање ове и исте одреднице из Опште Ларус

⁴⁵ Мала енциклопедија Просвета, Просвета, Београд, 1986, т. 1, стр. 13.

енциклопедије указује на директну везу Просветине одреднице са обавештајним активностима и обавештајним службама и на релативно висок ниво њене обраде. Тај квалитет додатно подижу одреднице о агентури и конфиденту.

„**АГЕНТУРА** (лат.), 1. заступништво неке фирме; трговачко заступништво (в. Агенција); 2. организована група агената неке обавештајне службе; специјалним начинима прикупља податке и ради на принципу мрежа, где је једна група-мрежа везана за једног агента, резидента; једино главни организатор агентуре зна све чланове мреже, остали се међусобно не знају.“⁴⁶

„**КОНФИДЕНТ** (франц.), поуздан човек, плаћени ухода, потказивач у служби полиције.“⁴⁷

Посебну вредност третмана обавештајне активности у Малој енциклопедији Просвета чине одреднице о обавештајним и контраобавештајним службама које, као такве, тј. посебне одреднице, не постоје ни у Општој Ларус енциклопедији, ни у Енциклопедији Британика. Због тога њих доносимо интегрално.

„**ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА**, рад специјалних државних органа на прикупљању и проучавању података о другој држави; дели се на политичку, економску и војнообавештајну. *Политичка (дипломатска) обавештајна служба* прикупља и изучава политичко-друштвену структуру неке државе, историју, језик, културу, пропаганду, унутрашњу и спољну политику; *економска* проучава природна богатства, развој индустрије, привреду, сировинске базе, трговачке аранжмане и сл.; *војнообавештајна* прикупља и проучава податке о оружаним снагама и ратном потенцијалу. По намени и задацима је стратегијска, оперативна и тактичка. И на економском и на војном пољу прикупљање података о технолошким иновацијама је толико значајно да то постаје прворазредни интерес тзв. *технолошке шпијунаже*. У ширем смислу обухвата и контраобавештајну службу, тј. делатност специјалних органа државе против обавештајне службе других земаља.“⁴⁸

„**КОНТРАОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА**, специјализована служба државног (војног) апарата једне земље за борбу против страних обавештајних служби, шпијунаже, диверзије и друге субверзивне активности.“⁴⁹

Вредност одреднице о обавештајној служби, додуше, донекле умањује чињеница да је, уз њу, уведена и посебна одредница под насловом: „**Дипломатско-политичка обавештајна служба**“, у којој се тврди да то није исто што и политичка обавештајна служба, што је у супротности са оним што стоји у претходној, широј одредници.

Овако велики број одредница, с једне стране, и њихов евидентан квалитет, с друге, дају нам основе за закључак да се из Мале енциклопедије Просвета, без обзира на њену релативну старост, може боље упознати суштина обавештајне активности него из Енциклопедије Британика и Опште Ларус енциклопедије.

б) Што се тиче одредница о познатим обавештајним службама, и Малу енциклопедију Просвета карактерише њихов релативно мали број

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Исто, т. 2, стр. 344.

⁴⁸ Исто, т. 2, стр. 845.

⁴⁹ Исто, т. 2, стр. 344.

и приметна неактуелност, условљена добрим делом и годином њеног последњег издања. У њој су, наиме, у врло кратким цртама, обрађене углавном некадашње службе и организације, као што су Абвер, Гестапо, Други биро, НКВД и Црна рука. У оквиру одреднице о НКВД говори се и о Чеки, ГПУ и КГБ, а у оквиру одреднице о Југославији, односно о Савезу комуниста Југославије, и о југословенској Служби државне безбедности. Од савремених обавештајних служби посебну одредницу, али, такође, сасвим кратку, има само ФБИ. О тој се служби каже следеће: „...обавештајна и контраобавештајна организација САД; задатак јој је био борба против шпијуна и кријумчара у САД и њеним поседима, али је током времена примила и офанзивни карактер: прикупљање обавештајних података у другим земљама.“⁵⁰

Наведена неактуелност одредница о обавештајним службама донекле је ублажена увођењем збирне одреднице под насловом „**Интелигенс сервис**“, у којој пише следеће: „... (Intelligence Service), заједнички назив за различите органе и институције обавештајне и контраобавештајне службе Вел. Британије. У њу, поред осталих, улазе *Сикрет интелигенс сервис*, централни обавештајни орган, и *Служба безбедности*, централни контраобавештајни орган. Координациони орган *Интелигенс сервиса* је Здружени обавештајни комитет при Министарству спољних послова.“⁵¹

Али, све је то ипак мало и недовољно за многе радознале читаоце који су чули и за многе друге службе. Посебно чуди изостављање одредница о ЦИА и БНД, као и неуказивање на чињеницу да су службе поменуте у одредници „Интелигенс сервис“ познатије под својим старим називима МИ6 и МИ5. Иако, дакле, Мала енциклопедија Просвета има више одредница о познатим обавештајним службама од Енциклопедије Британика, њен допринос (у)познавању савремених обавештајних служби у свету је, ипак, приметно мањи. С друге стране, иако је по броју одредница о обавештајним службама на истом нивоу са Општом Ларус енциклопедијом, српска енциклопедија је мање актуелна од ње. Али, њене одреднице из ове области не пате од грешака и нејасноћа које карактеришу сличне одреднице из Ларусове енциклопедије, па се могу оценити као квалитетније од њих.

в) За разлику од малог броја одредница о обавештајним службама и организацијама, Мала енциклопедија Просвета пружа својим читаоцима преко 30 одредница о познатим обавештајцима, шпијунима и шефовима обавештајних служби, као и 20-ак одредница о другим личностима које су биле у директној или индиректној вези са тим службама. Тако она бројем одредница из ове области далеко надмашује обе стране енциклопедије заједно, надокнађујући тиме, у знатној мери, недостатак одредница претходне врсте и подижући квалитет одредница

⁵⁰ Исто, т. 3, стр. 704-705.

⁵¹ Исто, т. 1, стр. 897.

прве врсте.

Најпре треба нагласити да се у њој налази 18 одредница о личностима које се помињу у наведеним страним енциклопедијама (о Ајхману, Андропову, Берији, Ђерџинском, Герингу, Грину, Драјфусу, Казанови, Мати Хари, Тођоу и Шапошњикову, као и о Аљендеу, Бранту, Ле Кареу, Ришелеу, Тјурингу, Троцком и Фушеу). Скоро исто толико одредница посвећено је личностима из српске и југословенске историје, а остатак личностима из историје Русије, САД, Француске, Пољске, Грчке, Албаније и других земаља и народа.

Сматрамо да посебну вредност за читаоце Мале енциклопедије Просвета представља чињеница да им она пружа основне, а понекад и доста детаљне, податке о некадашњим шефовима српских и југословенских обавештајних служби, као и о неким познатим обавештајцима и шпијунима са овог простора, као што су Драгутин Димитријевић – Апис, Бранко Вукелић, Пане Ђукић, Ђорђе Нاستић, Слободан Пенезић, Александар Ранковић и Светислав Стефановић. Од странаца, ту су и биографије познатог совјетског обавештајца Рихарда Зоргеа, руског агента – провокатора попа Гаона, израелског обавештајца Херцога Хајама и др.

Због чињенице да тих одредница нема у две раније анализиране енциклопедије, као и због илустрације њиховог квалитета, цитираћемо овде неколико најинтересантнијих.

„ДИМИТРИЈЕВИЋ Драгутин Апис (1876-1917), генералштабни пуковник српске војске, главни организатор официрске завере и учесник у убиству краља Александра Обреновића и краљице Драге 1903. Као начелник обавештајног одељења Главног генералштаба дошао у везу с националнослободилачким покретима и организацијама ван Србије; 1911. један од оснивача тајног удружења „Уједињење или смрт“ („Црна рука“). Ухапшен на Солунском фронту, дец. 1916, као припадник тајне организације „Уједињење или смрт“, због инсценираног атентата на престолонаследника Александра, који су тобоже извршили Раде Малобабић и Мухамед Мехмедбашић; осуђен на смрт и стрељан на Солунском пољу, 26. јуна 1917, с мајором Љубом Вуловићем и Радетом Малобабићем. Ревизија Солунског процеса, извршена 1953, доказала је да су атентат инсценирали регент Александар и Радикална странка; сви осуђени су рехабилитовани.⁵²

„НАСТИЋ Ђорђе (1884-1919), аустријски шпијун и агент - провокатор, родом из Мостара; био главни сведок против оптужених Срба у Велеиздајничком процесу у Загребу и Бомбашкој афери на Цетињу. Увукао се у национални покрет сарајевских Срба, затим прешао у Београд; примљен је с највећим поверењем па је могао да сакупи и исконструише грађу за своју брошуру *Финале*; њоме је покушао да компромитује Србију и Београд као центар свих завера и субверзивних акција у земљама у којима живе Јужни Словени. Убрзо раскринкан и презрен чак и од оних којима је служио; умро у Аустрији.⁵³

„ЗОРГЕ Рихард (Sorge Richard, 1895-1944), совјетски обавештајац; рођен у Бакуу; унук познатог ученика и саборца К. Маркса и Ф. Енгелса, Фридриха Зоргеа (в.); дипломирао је на Правном факултету у Хамбургу 1921; у СССР-у од 1924. Совјетски обавештајац постао 1929; по специјалном задатку отишао у Кину 1930, а 1933. у Јапан, где је руководио совјетском обавештајном организацијом „Рамзај“, чији

⁵² Исто, т. 1. стр. 640.

⁵³ Исто, т. 2., стр. 757.

је члан био и југословенски новинар Вукелић, дописник Политике, који је такође ликвидиран. Јапанска полиција ухапсила га је у новембру 1944. Президијум СССР одликовао га је 5. 11. 1964. за изванредне заслуге Орденом хероја Совјетског Савеза.⁵⁴

„**ВУКЕЛИЋ Бранко** (1904-1945), новинар, политички радник. Као млад човек пришао напредном марксистичком покрету и учествовао у раду марксистичких клубова. Фебр. 1933. путује у Токио, као стални дописник Политике. Са Рихардом Зоргеом делује из Јапана као совјетски обавештајац. Ухапшен је 19. марта 1941, мучен и осуђен на доживотну робију. Умро у јапанском затвору.“⁵⁵

Кад су у питању функционери југословенских обавештајних служби, односно, служби безбедности, треба рећи да су њихове биографске одреднице веома обимне и информативне. Тако је, рецимо, одредница о Александру Ранковићу већа него све биографске одреднице из ове области у Општој Ларус енциклопедији заједно. Зато из ње издавајмо углавном оне делове у којима се говори о његовој улози у стварању ОЗН-е и УДБ-е и у руковођењу тим службама:

„**РАНКОВИЋ Александар Марко** (1909-1983), политички радник ... Год. 1928. постао члан КПЈ и секретар ПК СКОЈ за Србију. Убрзо по завођењу шестојануарске диктатуре ухапшен и осуђен на 6 година робије. Казну издржавао у Сремској Митровици и Лепоглави ... Год. 1936. постао члан ПК КПЈ за Србију ... Напад хитлеровске Немачке на Југославију затекао га је у Загребу. После Мајског саветовања вратио се у Београд, где је радио на припремама устанка, када је ухапшен и одведен у Гестапо. Због последица мучења пренесен у болницу одакле су га смелом акцијом ослободили комунисти Београда ... Као организациони секретар Партије, члан ВШ, учествовао је у доношењу свих важних одлука у НОБ. Њему је поверено организовање и руковођење Одељења заштите народа (ОЗНА), које се касније развило у Управу државне безбедности (УДБ). Био је већник АВНОЈ-а, први потпредседник АСНОС-а ... Од 1946. министар унутрашњих послова ФНРЈ, до фебр. 1953. потпредседник Савезне владе и министар унутрашњих послова, а затим потпредседник СИБ-а и потпредседник СФРЈ ... Одликован орденима народног хероја и јунака социјалистичког рада. После VIII конгреса СКЈ откривене су злоупотребе службе Државне безбедности (требало би да пише: Службе државне безбедности – П. И.), које су спречавале остварење непосредне социјалистичке самоуправне демократије и имале карактеристике задржавања, па и јачања етатистичког централизма. На пленуму ЦК СКЈ, одржаном у јулу 1966, на Брионима, ова активност оцењена је као групашка и осуђена је. Ранковић је тада искључен и из ЦК и из СКЈ, и одстрањен са свих јавних функција.“⁵⁶

Слична је ситуација и са биографском одредницом **Светислава Стефановића Ћеће** (1910-1980), који је после формирања ОЗН-е постављен за заменика начелника те службе, а касније за помоћника министра унутрашњих послова ФНРЈ и секретара Државног секретаријата за унутрашње послове ФНРЈ, да би 1966, заједно са А. Ранковићем, био искључен из ЦК и из СКЈ и смењен са свих јавних функција.⁵⁷

Иако је у овим двема одредницама дошла до изражаја извесна идеолошка оптерећеност њихових аутора, односно, политичко вредновање карактеристично за југословенску политику у време издавања ове енциклопедије, ипак се може рећи да су и оне, у целини

⁵⁴ Исто, т. 1., стр. 840.

⁵⁵ Исто, т. 1., стр. 467.

⁵⁶ Исто, т. 3., стр. 154.

⁵⁷ Исто, т. 3., стр. 502.

гледано, написане веома коректно и озбиљно. Наведени делови тих одредница чак, у значајној мери, надокнађују недостатак посебних одредница о ОЗН-и, УДБ-и и СДБ-у, а тиме и напред наведене примедбе о њеној неактуелности. Ако се томе додају и делови одреднице о Југославији, одн. о СКЈ, о поменутом Брионском пленуму 1966, може се стећи релативно заокружена слика о развоју југословенских служби безбедности у првих неколико деценија после Другог светског рата.

Иначе, и за одреднице ове врсте у Малој енциклопедији Просвета важи иста примедба као и за две раније помињане стране енциклопедије, тј. ни и у њој нема неких важних имена из света обавештајних служби. И поред тога, оне заслужују веома високу оцену, не само због релативно великог броја ових одредница, већ и због њиховог несумњивог квалитета. У целини гледано, Мала енциклопедија Просвета пружа својим читаоцима далеко више квалитетних информација о обавештајним активностима и обавештајним службама од друге две енциклопедије које су биле предмет овог упоредног прегледа.

Закључак

Ако се вратимо на питање постављено на почетку овог чланка, можемо да констатујемо да је почетни продор науке у сферу обавештајних активности и обавештајних служби нашао релативно солидан, иако не и задовољавајући одраз у енциклопедијама општег типа које су биле предмет упоредне анализе. У њима се, наиме, могу пронаћи скоро сви значајнији појмови из ове области, као и кратки подаци о многим познатим обавештајним службама и њиховим шефовима, обавештајцима и агентима. Проблем је, међутим, у томе што су присутност појединих појмова и података и њихов квалитет неуједначени од енциклопедије до енциклопедије, па коришћење само једне од њих није довољно просечном читаоцу за склапање релативно заокружене представе о овој проблематици. Зато му се мора саветовати комбиновано, тј. упоредно и критичко (колико год је то могуће) коришћење све три анализиране енциклопедије.

Иако садрже само дефиниције основних појмова и појава из обавештајне проблематике, и најсажетије податке о појединим личностима, организацијама и службама, иако пате и од неких доста значајних пропуста и мана, наведене енциклопедије, ипак, могу да буду од одређене користи и научницима и другим познаваоцима ове области. Ако ништа друго, оно, бар, као добар повод за неке теоријске расправе и за нека нова научна истраживања, односно, за нове научне продоре у ову веома значајну, а још увек тајанствену област друштвеног живота.

Резиме

Полазећи од става да су енциклопедије поуздани показатељи развоја и домета научног сазнања у свим областима људског живота и рада, у овом чланку се разматра питање колико су почетни продори науке у значајну, али традиционално затворену, област обавештајних активности и обавештајних служби нашли одраза у неким познатим енциклопедијама општег типа које су доступне српским читаоцима. Упоредном анализом одредница из ове области у сажетом издању Енциклопедије Британика (Београд, 2006), Опште Ларус енциклопедије (Београд, 2004) и Мале енциклопедије Просвета (Београд, 1986), утврђено је да су почетни продори науке у ову област, с краја 20. и почетка 21. века, нашли релативно солидан, иако не и задовољавајући, одраз у поменутих енциклопедијама. У њима се, наиме, могу пронаћи скоро сви значајнији појмови из ове области, као и кратки подаци о многим познатим обавештајним службама и њиховим шефовима, обавештајцима и агентима. Проблем за кориснике ових енциклопедија који су слабије упућени у ову област представља, међутим, чињеница да је присутност одредница из ове области у појединим наведеним енциклопедијама доста неуједначена, и по квалитету и по квантитету, па се тим корисницима препоручује њихово комбиновано и критичко коришћење.

На другој страни, иако не садрже дефиниције свих важних појмова и појава из ове области и иако пате и од неких других мана и пропуста, ове енциклопедије могу да буду од одређене користи и научницима из ове области, као добар повод за теоријске расправе и нова научна истраживања..

Литература:

Вујаклија Милан: Лексикон страних речи и израза, Пето допуњено и редиговано издање, Просвета, Београд, 2002.

Вуканић Бранислав: „Грешка до грешке“, Политика, 24. 5. 2006, стр. 12.

Енциклопедија Британика (сажето издање), 1-10, Народна књига – Политика, Београд, 2006.

Илић Предраг: „Шпијуни, агенти и обавештајци“, Политика, 18. 11. 1984, стр. 18.

„Култура, уметност, наука“, додатак Политике, бр. 54, год. XLVI, од 3. 1. 2006, стр. 2.

Мала енциклопедија Просвета, 1-3, Просвета, Београд, 1986.

Мирковић Чедомир: „Добродошлица Новој Ларусовој енциклопедији“ (Предговор), Нова Ларус енциклопедија, ЈРЈ, Земун, 1999, књига 1, стр. 3.

Нова Ларус енциклопедија, 1-3, ЈРЈ, Земун, 1999.

Општа Ларус енциклопедија, 1-3, ЈРЈ, Земун, 2004.

TREATMENT OF INTELLIGENCE ACTIVITIES AND INTELLIGENCE SERVICES IN GENERAL ENCYCLOPAEDIAS

Assistant professor Predrag Ilić, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary: Starting from the standpoint that encyclopaedias are reliable indicators of development and scope of scientific knowledge in all fields of human life and work, this paper considers the question how did the initial break of science into mysterious field of intelligence activities and intelligence services manifest in general encyclopaedias that are available to Serbian public. By using comparative analysis on entries from this field in concise edition of “Encyclopaedia Britannica” (Belgrade 2006), “General Larousse Encyclopaedia” (Belgrade, 2004) and “Little Encyclopaedia Prosveta” (Belgrade, 1986), it was determined that initial breaks of science in this field (at the end of XX and at the start of XXI century), have found very solid, if not even satisfactory manifestation in the above-mentioned encyclopaedias. In these encyclopaedias, one can find almost all significant terms from this field, as well as short information on many famous intelligence services and their chiefs, intelligence officers and agents. However, the problem that occurs when lame people use these encyclopaedias is the fact that the presence of entries from this field is rather uneven, both in quality and quantity.

Кузмановић Срећко

ПРИМЕНА ИНТЕРАКТИВНЕ СИМУЛАЦИЈЕ У НАСТАВНОМ ПРОЦЕСУ КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКЕ АКАДЕМИЈЕ

Сажетак: Симулациони модели (интерактивна симулација као њен концептуални модел) имају велику перспективу у примени у оспособљавању припадника МУП-а кроз процес њиховог школовања. Поставља се питање – да ли се овако битној области до сада није посветила већа пажња због изузетне сложености и комплексности њеног осмишљавања и реализације, због недостатка новца за израду сопствених аутентичних софтверских решења, односно куповину готових програмских пакета из дате проблематике, или због недовољног разумевања одговорних руководиоца. Чланак обрађује проблем успешности наставе применом једне од варијанти методе дискусије која полази од „case“ поступка (поступка случаја), у коме се истиче проблем у виду стварне ситуације, која је детаљно разрађена и одсликава реалан догађај. У раду је, поред теоријског објашњења, приказан један од могућих облика интерактивне симулације, који може бити применљив у полицијским круговима. У раду су дати и ставови студената о примени овог модела у настави, који су испитани путем скале процене и обрађени у SPSS 11.5 програму.

Кључне речи: симулациони модел, интерактивна симулација, кретање, наставни процес, истраживање.

УВОД

У савременом друштву образовање представља покретачку снагу и неопходан услов напретка човечанства. Свакодневно ширење лепезе сазнања у различитим областима људске делатности нам јасно указује да би било несврхисходно и немогуће да се појединац образује тако да зна све. Током школовања се програми образовања конципирају тако да у оптималној мери одговоре пројектованим занимањима. Овакав приступ

* Катедра друштвених и економских наука, Војна академија, Београд

нарочито долази до изражаја при образовању за занимања која захтевају специфична знања, међу којима професија полицајца свакако има битну позицију.

Школски систем Криминалистичко-полицијске академије је прошао фазу интензивних реформи која се огледа кроз унапређење квалитета наставног процеса, рационализације и интеграције система, па се из тог разлога поставља питање да ли постоји још неки облик обучавања и увежбавања њених студената који би још више подигао ниво оспособљености будућег кадра. Недовољно експлоатисана тема, која још увек није нашла праву примену у нашем криминалистичко-полицијском школству, а већ дуги низ година је интегрални део обучавања полицијског кадра у иностранству, је област примене *симулационих модела*, односно њихових концептуалних модела, у овом случају представљена као *интерактивна симулација*.

У сведимензионалном сукобу се тежи постизању политичких, економских и других циљева превасходно неоружаним приступом, али, у крајњем случају, када су исцрпљене све могућности, онда се примењују и оружана средства. У таквим условима је повећан значај обучености и оспособљености руководећег кадра. Поред савремене технике, која је у последњих неколико деценија доживела праву експанзију у свим доменима и облицима, никако се не сме потценити значај људског фактора. Човек мора да поседује одређене квалитете и да испуњава захтеване услове како би био и остао ефикасан у извршавању својих наменских задатака, међу којима кретање јединица заузима значајно место.

1) НАСТАВНЕ МЕТОДЕ И ИНТЕРАКТИВНА СИМУЛАЦИЈА

Наставна метода означава најекономичнији и најделотворнији систем поступања у образовно-васпитном процесу (сазнавању), који се манифестује у мањим временским јединицама познатим у дидактици као – наставни часови.¹ И поред различитих мишљења дидактичара у погледу поделе наставних метода, могуће је дати једну свеобухватну и општеприхватљиву класификацију:

1) *метода предавања* је једна од најчешће примењиваних метода и одликује се систематичношћу наставниковог излагања, али и једносмерном комуникацијом у којој аудиториј има пасивну и рецептивну

¹ Самоловчев, Б.: Теоријске основе војног васпитања и образовања, ВИЗ, Београд, 1967, стр. 256.

улогу;

2) *метода разговора* је одавно позната у наставној пракси и изражава однос питање-одговор, због чега се још назива и дијалошким методом. Потпуни ефекат се постиже само ако су питања доследно коректна у језичком, логичком и дидактичком смислу;

3) *метода дискусије* се заснива на заједничким сазнањима, приближној обавештености и заинтересованости свих учесника наставног процеса, и подразумева висок степен интеракције наставника и осталих учесника;

4) *текст метода* подразумева оспособљавање учесника да се самостално користе текстом, при чему се учесници увежбавају у: економичном и мисаоном читању, критичком размишљању о прочитаном, апстраховању основних чињеница, идеја, ставова и закључака, као и у прављењу бележака;

5) *метода писаних и графичко-илустративних радова* оспособљава учеснике наставног процеса да писменим и графичким путем саопштавају и конкретизују своје идеје, мисли, знања и расположења. Ова метода нарочито проналази своју широку примену при проверавању стечених знања;

6) *метода лабораторијских радова* омогућава посматрање и проучавање појава и процеса у лабораторијским условима. Ова метода има изузетан дидактички значај, како са становишта усвајања знања и верификовања сазнатог, тако и због овладавања процесом научног сазнавања;

7) *метода демонстрације* има посебан значај у свим наставним ситуацијама у којима се савладавају одређене вештине, покрети и радње. Она подразумева показивање објеката или њихових модела и слика, појава, радњи, покрета, схема, филма или дијапозитива, како би се на очигледан начин сазнале одређене законитости и развила способност посматрања и уочавања;

8) *метода вежбања* представља рационалан и економичан систем поступака, усмерен ка конкретном образовном задатку, чији је циљ стицање знања, формирање вештина и навика добро организованим процесом увежбавања.

Интерактивна симулација се сврстава у корпус метода дискусије, као једна од варијанти дискусије која полази од „case“ поступка (поступка случаја), у коме се истиче проблем у виду стварне ситуације која је детаљно разрађена и одсликава реалан догађај. Овакав облик дискусије се често примењује у полицијској настави, где образовни ефекат зависи у великој мери од зналачког предочавања „случаја“ који се могао или може десити. У односу на остале варијанте методе дискусије које полазе

од истицања проблема у виду случаја (реалне ситуације), интерактивна симулација има велику предност зато што се код ње после сваког одрађеног поступка (корака) одмах добија повратна информација од стране учесника наставног процеса, па се на тај начин знатно скраћује време проигравања припремљеног задатка, али та повратна информација, у извесној мери, мења и саму почетну ситуацију, што од учесника изискује стално праћење ситуације и доношење нових одлука.

Рачунарско симулационо моделовање је сложена активност анализе система која захтева да аналитичар има, у најмању руку, знање о рачунарској симулационој методологији (провери ваљаности модела, бирању расподела вероватноћа улаза, пројектовању и анализи симулационих експеримената), теорији вероватноће, статистици, управљању пројектом и детаљима операција система који се проучава. Само „програмирање“ модела представља 25 до 50% рада на симулационом моделу. *Моделирање* је процес којим се успоставља веза између реалног система и модела, док је *симулација* процес који успоставља релацију између модела и рачунара.

Приступ вођењу успешне израде симулационог модела у седам корака, по Averill M. Lowi, чини:

1. Формулисање проблема.
2. Прикупљање информација/података и конструисање концептуалног модела.
3. Да ли је концептуални модел валидан?
4. Програмирање модела.
5. Да ли је програмирани модел валидан?
6. Пројектовање, извршавање и анализа резултата симулационих експеримената.
7. Документовање и презентација резултата рачунарске симулације.

Програмирањем концептуалног модела интерактивне симулације добија се рачунарска симулација као изузетно напредан вид наставног процеса и једна од варијанти методе дискусије која полази од поступка случаја. Већ неколико година на нашем тржишту егзистира много различитих рачунарских симулација које полазе од поступка случаја у коме се истиче проблем у виду стварне ситуације који је детаљно разрађен и одсликава реалан догађај (видео игра *стратегија*). Да непрограмиран концептуални модел (интерактивна симулација) не мора представљати недовршен и неупотребљив симулациони модел, најбоље показује наредно поглавље.

2) МОДЕЛ ИНТЕРАКТИВНЕ СИМУЛАЦИЈЕ ЗА ДОНОШЕЊЕ ОДЛУКА У ТОКУ КРЕТАЊА ПОЛИЦИЈСКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Понуђени модел интерактивне симулације је осмишљен за увежбавање студената Криминалистичко-полицијске академије у доношењу одлука у току кретања полицијске јединице, као и за проверу валидности² и кредибилности³ постојећег концептуалног симулационог модела од стране корисника. За успешну примену овог модела у наставном процесу неопходно је да:

1) наставник формира 2 до 4 наставне групе са по 3 до 8 учесника наставе (увежбавања), међу којима ће одабрати једног који ће бити у улози руководиоца, и за сваку групу по једног или двојицу у улози пратиоца рада;

2) свакој наставној групи да коверат са следећим садржајем: а) *табела дневне потрошње ресурса*;

	ХРАНА	ВОДА	ГОРИВО	КАМНИ
В – велики одрон на путу	6	5	5	3
З – завејан пут	5	3	3	2
М – магла	3	2	2	1
П – обилне падавине	4	1	4	0
Т – висока температура	1	8	1	0
О – ометање радио таласа	3	3	7	0
Р – редован дан	1	1	1	0

Табела 1 – дневна потрошња ресурса

б) *табела евиденције дневне потрошње ресурса*; в) *табела одвијања интерактивне симулације*; г) *карта одвијања интерактивне*

² **Валидација** (испитивање ваљаности) је процес у коме се одређује да ли је рачунарска симулациони модел довољно тачна представа система за посебне циљеве којима се бави пројекат. Ако је модел „валидан“, онда може да се употреби за доношење одлука о систему сличном оном који би био направљен ако би било могуће и исплативо да се експериментише са самим системом.

³ **Кређибилност** је када се рачунарска симулациони модел и његови излазни резултати прихвате као „тачни“ од стране доносиоца одлука (или менаџера) и осталог кључног особља на пројекту. Валидан модел се може прихватити тек уколико је доносилац одлуке са њим и сагласан. Такође се може догодити да кредибилан модел заснован на импресивној тродимензионалној анимацији не буде технички исправан.

симулације;**д) картони са девет информација:****ИНФОРМАЦИЈА 1**

1. У складишту се може додатно узети још 3 камиона носивости по 10 тона.
2. Можете у истом дану добити још једну информацију.

ИНФОРМАЦИЈА 2

1. Тајне базе се налазе на пољима: Б4, З3, В8, Е8, на којима можете узети још по 10 јединица хране, воде и горива.

ИНФОРМАЦИЈА 3

1. Завејан пут је на следећим пољима: А2, В2, Е2, Ж4, Е7, Б8, Г8, Е9.
2. Ометање радио таласа: Ж2, В3, Б9, Ж9.

ИНФОРМАЦИЈА 4

1. У складишту се додатно може узети још по 10 јединица хране, воде и горива.

ИНФОРМАЦИЈА 5

1. Магла је на следећим пољима: В1, Б3, Ђ2, Ж3, В7, В9, Ж6, Ж8.
2. Падавине су на следећим пољима: Б1, Ђ4, А8.

ИНФОРМАЦИЈА 6

1. Велики одрон на путу је на: Б2, Г2, Ж1, Е3, Г7, Б7, Ђ7, Ж7.
2. Висока температура је на: Г4, З2, Г6, З8.

ИНФОРМАЦИЈА 7

1. Савременим додатним осветљењем за маглу група може успешно наставити кретање без додатног трошења ресурса (редован дан).

ИНФОРМАЦИЈА 8

1. Коришћењем дозера успешно се рашчишћава одрон на путу и не троше се додатно ресурси (редован дан).

ИНФОРМАЦИЈА 9

1. Коришћењем специјалног возила за чишћење снега успешно се рашчишћава завејан пут и додатно се не троше ресурси (редован дан);

ђ) картони ресурса (хране, воде, горива, керозина, информације, камиона и тона) који су за сваку команду различите боје да учесници симулације не би међусобно размењивали исте; и **е) правила интерактивне симулације** која гласе:

Циљ интерактивне симулације (ИС) је да се свака група са старта, избором одобрене количине ресурса и оптималне маршруте, превезе до складишта где ће преузети керозин (гориво, храну, муницију или нека друга предвиђена средства) и одатле га транспортовати до складишта (аеродрома или неког другог објекта), које се налази на дијагонално супротном пољу бојишта.

Свакој групи стоји на располагању 22 дана за извршење задатка и на старту добија 20 камиона, носивости по 10 тона, у сваком камиону по три полицајца, од којих је један возач, и једно возило са 10 полицајца за обезбеђење колоне.

Довежена количина керозина (или неког другог средства) првопласиране јединице се множи са коефицијентом рангирања – 1,6, другопласиране 1,45, трећепласиране 1,3, четвртопласиране 1,15, и свакој наредној јединици се умањује за 0,15.

Свака група има на располагању укупно 60 ресурса (хране, воде, горива), које могу узети на старту или у складишту, у складу са проценом о утрошку ресурса током транспорта планираном маршрутом. Свака јединица ресурса има масу 1 тоне.

Од укупно 81 поља интерактивне симулације, на 36 се налазе различите опасности које нису видно приказане (В – велики одрон на путу, З – завејан пут, М – магла, П – обилне падавине, Т – висока температура, О – ометање радио таласа), чији је утрошак ресурса приказан на истоименој табели. Видно је обележено 12 база (табела 2) у којима свака група може повећати своје ресурсе за по 5 јединица хране, воде и горива.

Ресурси се не троше на старту, у складишту и у базама.

У складишту се дневно може натоварити максимално 30 тона керозина (или неког другог предвиђеног средства).

Групе једино у суседна поља могу прелазити у било ком правцу.

Свакој групи стоји на располагању по девет проверених важних додатних информација које могу узети на старту или у складишту (јединица не може у истом дану товарити предвиђена средства и узети информацију), али под условом да се на тренутној позицији задрже по један дан за сваку добијену информацију.

Групе не могу међусобно размењивати ресурсе.

Са одобреном количином ресурса група не може стићи најкраћим

путем до циља ако претходно не свраћа у неку од база, или се не задржи да би преузела неку од понуђених информација, које јој повећавају ефикасност извршавања наменских задатака, али јој то уједно и скраћује време предвиђено за извршење задатка.

Успешно је извршила задатак она група која у складиште (или неку другу предвиђену локацију) доведе што већу количину керозина (или неког другог предвиђеног средства, попут хране или опреме), који се множи са коефицијентом рангирања, у предвиђеном временском року од максимално 22 дана, при чему је располагала довољном количином ресурса (хране, воде и горива), или су сведени на нулу.

Од укупно освојених бодова, свакој групи се одузимају казнени, због прекомерног трошења ресурса и губитака у људству и МТС-у, при чему је вредност коефицијената (пондера): вода 0,1; храна 0,2; гориво 0,4; камион 1,2; војник 20.

При наиласку на поља В, З и М колона остаје и наредног дана на истом пољу, при чему се утрошак ресурса удвостручује.

3) пратилац рада и наставник имају коверте са садржајем, као и наставне групе, и још са додатном *табелом решења интерактивне симулације (табела 2)*:

	А	Б	В	Г	Д	Ђ	Е	Ж	З
1	СТАРТ ----- ЦИЉ	П	М	БАЗА			БАЗА	В	СТАРТ ----- ЦИЉ
2	З	В	З	В		М	З	О	Т
3	БАЗА	М	О		БАЗА		В	М	
4				Т		П		З	БАЗА
5		БАЗА			СКЛАД ИШТЕ		БАЗА		
6				Т		П		М	
7	БАЗА	В	М	В	БАЗА	В	З	В	БАЗА
8	П	З		З				М	Т
9	СТАРТ ----- ЦИЉ	О	М	БАЗА		БАЗА	З	О	СТАРТ ----- ЦИЉ

Табела 2 – решење интерактивне симулације

- 4) наставник у уводном делу часа упознаје све учеснике наставе са правилима интерактивне симулације (пратиоце рада је обучио најмање неколико сати пре отпочињања симулације, или претходног дана, како би што успешније савладали наведена правила); помаже руководиоцима да издају задатке члановима наставне групе; одговара на нејасна питања, након чега почиње са симулацијом;
- 5) у току одвијања интерактивне симулације наставник сигнализира почетак и завршетак рада на доношењу одлуке наставне групе о наредном потезу (који износи један минут⁴) и ту одлуку представници наставне групе у писаној форми предају пратиоцу рада; контролише рад пратилаца рада и пружа помоћ у раду наставним групама, не утичући директно на њихову одлуку о наредном потезу. У случају да наставној групи истекне предвиђено време за доношење одлуке о свом наредном потезу, а нису је у писаној форми проследили пратиоцу рада, задржавају се и наредног дана на тренутној позицији – локацији са предвиђеним утрошком ресурса;
- 6) пратиоци рада примају у писаној форми одлуке наставних група о наредном потезу; контролишу утрошак ресурса на изабраном пољу консултујући *табелу решења интерактивне симулације* (тако да чланови наставних група не виде распоред различитих опасности) и попуњавајући *табелу евиденције дневне потрошње ресурса* и *табелу одвијања интерактивне симулације*; путем додељених картона врше размену ресурса и информација са својом наставном групом (при чему наставне групе одлучују када ће неку од одабраних информација да активирају), и на великом панелу обележавају тренутну позицију своје наставне групе како би и остали учесници били упознати са позицијом њихове колоне;
- 7) након завршетка рада, наставник анализира залагање и резултате сваке наставне групе (довежена количина керозина, или неког другог средства, множи се са коефицијентом рангирања, од чега се одузимају казнени поени због прекомерног трошења ресурса и губитака у људству и МТС-у), покушавајући да сви учесници интерактивне симулације заједно дођу до решења о узроцима успеха или неуспеха сваке наставне групе.

⁴ Пракса је показала да време од једног минута за доношење одлуке команде о својој наредној акцији – потезу, омогућава завршетак интерактивне симулације за два наставна часа (укључујући и време предвиђено за упознавање са правилима, обучавање пратиоца рада команде и анализу постигнутих резултата). У случају да је могуће обезбедити три везана часа, онда је оптимално време за доношење одлуке команде два минута.

3) СТАВОВИ СТУДЕНАТА О ПРИМЕНИ ИНТЕРАКТИВНЕ СИМУЛАЦИЈЕ У НАСТАВИ

Истраживање ставова студената о примени интерактивне симулације, као концептуалног симулационог модела, рађено је октобра 2007. године на узорку од 59 студената треће и четврте године Војне академије. Да би обезбедили потпуну репрезентативност, методом случајног избора смо одабрати студенте за истраживење њихових ставова по датом питању, а исти су, пре попуњавања скале процене, практично учествовали у саставу једне од дванаест наставних група при проигравању претходно описане интерактивне симулације.

У овом истраживању су подаци прикупљени коришћењем инструмента скале процене потребних знања и вештина, дескриптивног Ликертовог типа, која је састављена од дванаест ајтема. Задатак испитаника је био да, након практичног проигравања, искажу своје ставове (дате у виду ајтема) о примени концептуалног симулационог модела (названог „интерактивна симулација“) у наставном процесу на Војној академији. У складу са том проценом, у листу за одговоре заокружили су један од понуђених одговора: ни мало, мало, умерено, много, веома много. Резултати до којих се дошло у овом истраживању приказани су у табели 3.

Ранг	Ајтеми	Средња вредност	Стандардна девијација	Редни број
1.	Овај начин едукације нам на очигледан начин показује да су најбоље донесене одлуке оне које се базирају на што већој количини проверених информација које се тичу добијеног задатка.	4,72	0,58	8
2.	Овај начин едукације нам на очигледан начин показује да се, без оптималног планирања трошења ресурса времена, не може успешно извршити овај, а ни било који наредни задатак.	4,67	0,47	2
3.	Овај начин учења нам на очигледан начин показује да тимски рад команде позитивно утиче на извршење задатка.	4,55	0,59	1
4.	Овај начин едукације нам на очигледан начин показује да се, без оптималног планирања утрошка ресурса (горива, муниције, хране и воде), не може успешно извршити овај, а ни било који наредни задатак.	4,52	0,53	5
5.	Овај облик учења треба у што скорје време увести на Војној академији.	4,38	0,80	12
6.	Овај начин едукације нам на очигледан начин показује да детаљно планирање извршења предстојећег задатка знатно повећава шансу за његову успешну реализацију.	4,37	0,69	7
7.	Овај начин едукације нам на очигледан начин показује да одређивање јасног, реалног, конкретог и шпља прихваћеног од стране свих чланова команде, много утиче на успешно извршење задатка.	4,33	0,60	9
8.	Применом интерактивне симулације се много трајније памте усвојена знања.	4,30	0,65	4
9.	Овај начин едукације нам на очигледан начин показује значај лидерства у тимском раду током извршавања	4,27	0,66	10

	задатака, а нарочито оних са извесним степеном ризика.			
10.	Применом интерактивне симулације се много очигледније усвајају нова знања.	4,27	0,76	3
11.	Примена интерактивне симулације својим иновативним приступом битно доприноси унапређењу наставног процеса на Војној академији.	4,25	0,84	11
12.	Овај начин едукације нам на очигледан начин показује да постоји ефикасан начин управљања ризицима у току извршења задатка, редукујући их на најмању могућу меру.	4,23	0,62	6

Табела 3 – средња вредност, стандардна девијација и ранг ајтема ставова студената о примени понуђене интерактивне симулације у наставном процесу на ВА

Из табеле 3 можемо видети да су ставови студената по напред наведеним тврдњама, исказаним са дванаест ајтема, изузетно позитивни када је у питању примена ове интерактивне симулације у наставном процесу на Војној академији. Резултати би били још импресивнији да су могли сви да буду победници, али, сходно томе да је ово истраживање имало и такмичарски карактер између наставних група, боље пласирани су увек изражавали позитивније ставове према понуђеним ајтемима у односу на оне који то нису били. То најбоље показује висока средња вредност која се креће од 4,72 за осми ајтем „овај начин едукације нам на очигледан начин показује да су најбоље донесене одлуке оне које се базирају на што већој количини проверених информација које се тичу добијеног задатка“, који је најбоље рангиран, па до средње вредности 4,23 за шести ајтем „овај начин едукације нам на очигледан начин показује да постоји ефикасан начин управљања ризицима у току извршења задатка, редукујући их на најмању могућу меру“, као најлошије рангиран. Стандардна девијација се кретала у границама од 0,47 за други ајтем „овај начин едукације нам на очигледан начин показује да се, без оптималног планирања трошења ресурса времена, не може успешно извршити овај и било који наредни задатак“, па до 0,84 за једанаести ајтем „примена интерактивне симулације својим иновативним приступом битно доприноси унапређењу наставног процеса на Војној академији“, што нам показује да су одговори међу испитаницима имали висок ниво уједначености.

Ови ставови испитаних студената нам недвосмислено говоре да они кроз понуђену интерактивну симулацију:

увиђају значај тимског рада наставне групе на доношењу одлуке;

схватају да је за успешно извршење било којег задатка неопходно оптимално планирање трошења ресурса времена, али и свих осталих битних ресурса (горива, хране, воде);

закључују да постоји ефикасан начин управљања ризицима у току извршења задатка;

сагледавају да је неопходно детаљно планирање извршења предстојећег задатка;

долазе до закључка да је неопходна што већа количина проверених информација које се тичу извршења предстојећег задатка;

перципирају да је неопходно одређивање јасног, реалног, конкретног и прихваћеног циља од стране свих чланова наставне групе;

прихватају важност лидерства током процеса доношења одлуке и извршавања постављеног задатка.

Резултати до којих се дошло овим истраживањем, а тичу се постојања разлике – сличности у ставовима студената различитог усмерења током школовања на Војној академији, исказани су у табели

Редни број ајтема	КоВ			В и ПВО			Логистика		
	Бр. исп.	Сред. вред.	Станд. девиј.	Бр. исп.	Сред. вред.	Станд. девиј.	Бр. исп.	Сред. вред.	Станд. девиј.
1	21	4,47	0,60	19	4,47	0,61	19	4,73	0,56
2	21	4,61	0,49	19	4,73	0,45	19	4,68	0,47
3	21	4,14	0,91	19	4,26	0,73	19	4,42	0,60
4	21	4,42	0,67	19	4,36	0,59	19	4,10	0,65
5	21	4,57	0,50	19	4,52	0,51	19	4,47	0,61
6	21	4,19	0,67	19	4,15	0,68	19	4,36	0,49
7	21	4,14	0,65	19	4,42	0,69	19	4,57	0,69
8	21	4,90	0,43	19	4,63	0,49	19	4,63	0,76
9	21	4,28	0,56	19	4,36	0,59	19	4,36	0,68
10	21	4,19	0,60	19	4,47	0,51	19	4,15	0,83
11	21	4,28	0,84	19	4,26	0,80	19	4,21	0,91
12	21	4,28	0,90	19	4,42	0,83	19	4,47	0,69

Табела 4 – Упоредни преглед ставова студената КоВ-а, В и ПВО и Логистике према примени интерактивне симулације у наставном процесу на ВА

У табели 4 је приказан упоредни преглед ставова студената КоВ-а, В и ПВО и Логистике по питању примене интерактивне симулације у наставном процесу на Војној академији. Из табеле се може видети да се по свим ајтемима ставови студената не разликују за више од 0,32, изузев

код седмог (затамњеног) ајтема „овај начин едукације нам на очигледан начин показује да детаљно планирање извршења предстојећег задатка знатно повећава шансу за његову успешну реализацију“, где је разлика између студената КоВ-а и Логистике 0,43, што је највероватније последица размишљања „логистичара“ да су њихови будући задаци свеобухватнији и да захтевају детаљније планирање.

Студенти су у *скали процене*, поред исказаног степена слагања са понуђеним тврђама везаним за примену *интерактиве симулације* у наставном процесу на ВА, изнели и следећа запажања, која су класификована по степену учесталости њиховог навођења:

1. повезати идеју интерактивне симул. са програмским језиком на рачунару (најзаступљенији предлог);
2. повезати интерактивну симулацију са реалним простором – земљиштем, користећи топографску карту;
3. повећати број поља како би се фактор среће смањио;
4. детаљније објаснити интерактивну симулацију пре њене примене;
5. интерактивна симулација мора бити што реалнија стварној ситуацији на терену;
6. додатно усложити понуђени модел интерактивне симулације;
7. организовати такмичење између наставних група са стимулативним мерама за победнике;
8. овакве и сличне интерактивне симулације увести и у другим предметима на Војној академији.

Дубинским интервјуом у новембру 2007. године са пук. у пензији, доц. др Будиславом Сушом, пук. у пензији, проф. др Видимиром Вељковићем, пук. проф. др Јаном Марчеком, пук. доц. др Бориславом Гроздићем и пук. др Војиславом Ђорђевићем о примени интерактивне симулације у наставном процесу на Војној академији, дошао сам до закључка да се ставови студената доста поклапају са мишљењем наведених еминентних експерата, чији су ставови по датом питању били следећи:

1. програмирати идеју интерактивне симулације;
2. повезати интерактивну симулацију са реалним земљиштем;
3. интерактивна симулација мора одговарати стварним задатим условима.

ЗАКЉУЧАК

Оспособљавање припадника МУП-а се реализује и током школовања на Криминалистичко-полицијској академији, у којој се

плански и организовано стичу знања, вештине и навике, али и развијају психофизиче и интелектуалне способности и морална својства личности, и овим процесом се њихови студенти оспособљавају за извршавање наменских задатака. Примена симулационих модела доприноси интензивнијем развијању знања и вештина њених корисника.

Чланак обрађује проблем успешности наставе применом једне од варијанти методе дискусије, која полази од поступка случаја у коме се истиче проблем у виду стварне ситуације која је детаљно разрађена и одсликава реалан догађај у виду оптимизације избора ресурса и маршруте кретања полицијске јединице. У раду је, поред теоријског објашњења, приказан један од могућих облика интерактивне симулације кретања јединице, који може бити применљив на Криминалистичко-полицијској академији и чији садржај може бити прилагођен структури учесника наведене симулације. У раду су дати и ставови студената о примени овог модела у настави, из којих се, на основу високе средње вредности, може закључити да су студенти уверени да је овакву симулацију, због многих предности које пружа, пожељно увести у наставни процес, а на основу ниске стандардне девијације може се закључити да су њихови ставови доста уједначени. Овај чланак је имао за циљ да подстакне и неки млади истраживачки тим да се упусти у сличне изазове, јер се већ низ година симулациони модели (у нашем случају, интерактивна симулација као њен концептуални модел) користе као савремена подршка обучавању криминалистичко-полицијског кадра у иностранству.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Averill, M.: *Simulation Modeling and Analysis*, Berkeley, 2007.
2. Bateman, H.: *System Improvement Using Simulation*, Promodel Corporation Orem, 1996.
3. Черић, В.: *Симулацијско моделирање*, Школска књига, Загреб, 1993.
4. Лукић, Р.: *Социологија морала*, Научна књига, Београд, 1982.
5. Михалик, М.: *Морал и рат*, ВИЗ, Београд, 1976.
6. Pidd, M.: *Computer Simulation in Management Science*, John Wiley & Son, New York, 1994.
7. Самоловчев, Б.: *Теоријске основе војног васпитања и образовања*, ВИЗ, Београд, 1967.
8. Seila, A. F., Čerić, V., Tadikamalla, P.: *Applied Simulation Modeling*, Thomson – Brooks/Cole, 2003.
9. Вељковић, В.: *Основи морала војске*, Војна академија Војске СЦГ, Београд, 2006.

**THE USE OF INTERACTIVE SIMULATION IN TEACHING
PROCESS AT THE ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE
STUDIES**

Kuzmanović Srećko, MA
Department of Social and Economic Sciences,
Military Academy, Belgrade

Summary: Simulation models have multidisciplinary character and are directed towards social, technical, criminalistic and police sciences, and scientifically-cognitive disciplines. They greatly contribute to acquiring of knowledge, skills and habits, and developing of psychological abilities and moral attributes of personality. Offered model of interactive simulation can serve as a starting point for validity and credibility verification of the final simulation model before entering the programming stage and, in our case, after interactive simulation programming (as originally imagined conceptual model) it can be perceived also as an independent simulation model. Introduced model is upgradeable and flexible, so it can adjust to various structures of both users and contents. The paper elaborates the issue of successfulness of teachings that implement the method of discussion that starts from procedure of case in which the problem is described as a real situation that is thoroughly worked out and depicts a real event. The paper also gives an overview of students' attitudes towards the implementation of interactive simulation in teaching.

ПРИЛОЗИ

Младен Бајагић*

САВРЕМЕНИ ОБАВЕШТАЈНО- БЕЗБЕДНОСНИ СИСТЕМ РЕПУБЛИКЕ ХРВАТСКЕ

Сажетак: Чланак се бави анализом развоја, организације и делокруга рада обавештајно-безбедносног система Републике Хрватске. Кроз кратак историјски развој обавештајних и других безбедносних установа у Републици Хрватској од 1991. године, рад је посебно фокусиран на анализу и сагледавање савремених искустава Републике Хрватске у организацији и деловању обавештајно-безбедносног система као темеља њеног система националне безбедности. Посебна пажња је усмерена на анализу делокруга рада и праваца деловања актуелних обавештајних и контраобавештајних установа и служби безбедности Хрватске, како у односу на непосредно окружење, тако и на глобалном плану.

Кључне речи: обавештајна активност, обавештајна служба, национална безбедност, обавештајно-безбедносни систем, Република Хрватска.

Развој и организација обавештајно-безбедносног система Републике Хрватске од 1990. до 2006. године

Прве установе обавештајно-безбедносног система Републике Хрватске настале су пре њеног отцепљења из бивше СФРЈ и стицања независности и међународног признања. Први правни акт у том смислу је Закон о унутрашњим пословима од 21. децембра 1989. године и његове измене и допуне из 1990. године, којим су постављени законски темељи обавештајно-безбедносног система Хрватске. Након доношења Устава, 22. децембра 1990. године, хрватски Сабор је, 18. априла 1991. године, усвојио нови *Закон о изменама и допунама Закона о унутрашњим пословима*, који је имао пресудан значај за даљу изградњу хрватског обавештајно-безбедносног система. Новим Законом је унутар Министарства унутрашњих послова основана Редарствена служба, у чији су састав ушле: Служба за заштиту уставног поретка (SZUP), Служба

* Доцент, Криминалистичко-полицијска академија; Београд

јавне безбедности (полиција) и Збор народне гарде (ЗНГ)¹, које су чиниле нуклеус цивилног дела обавештајно-безбедносног система Хрватске. Такође, 1991. године је донесен и Закон о одбрани (*Zakon o obrani*), којим су дефинисане надлежности Министарства одбране и будућег *Glavnog stožera Hrvatske vojske (GSHV)*. Чланом 51 Закона основана је *Sigurnosno-informativna služba (SIS)* задужена за извршавање „стручних послова сигурности оружаних снага и Министарства одбране“.² Војна обавештајна служба у Хрватској развијала се паралелно са развојем оружаних снага нове државе. Наиме, обавештајни послови су прво били у надлежности Обавештајне управе Главног стојера хрватске војске, да би *Odlukom o osnovama ustrojstva Ministarstva obrane* била основана и *Uprava za obavještajno-analitičke prosudbe*³, чиме је уобличен тадашњи хрватски обавештајно-безбедносни систем.

Обавештајно-безбедносним системом на почетку је руководило *Веће за одбрану и националну безбедност*, којим је председавао председник Републике.⁴ Веће је било задужено за дефинисање општих оквира деловања државе на плану одбране и националне безбедности. Поред овог одбора, постојао је и *Саборски одбор за унутрашњу политику и националну безбедност*.⁵

Обавештајно-безбедносни систем Републике Хрватске развијао се у неколико фаза (1990-1992, 1993-1995), али је тек 1997. године добио пуни правни и организациони оквир. Од 1997. до 2002. године обавештајно-безбедносни систем Републике Хрватске чиниле су следеће безбедносне и обавештајне установе: Уред за националну безбедност (UNS), унутар кога је деловала Хрватска обавештајна служба (HIS), Надзорна служба, Стожер осигурања и Полицијска академија; Безбедносно-обавештајна служба (SIS); Обавештајна служба Главног стојера Хрватске војске; Управа за обавештајно-аналитичку делатност Министарства одбране (*Uprava za obavještajno-analitičke prosudbe MORH*); Служба за заштиту уставног поретка (SZUP) у оквиру

¹ **Žunec**, Ozren, **Domišljanović**, Darko, *Obavještajno sigurnosne službe Republike Hrvatske* (stanje i načela preustroja za razdoblje konsolidacije demokracije), Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2000, стр. 60.

² Исто, стр. 88.

³ Исто, стр. 96-97.

⁴ Чланови овог тела су били: председник Владе, председник Сабора, министри одбране, унутрашњих и спољних послова, начелник Главног стојера ХВ и руководиоци неких обавештајних институција (UNS, HIS и др.).

⁵ Над обавештајно-безбедносним системом Републике Хрватске у то време није била успостављена права парламентарна контрола; **Anžić**, Andrej, „Varnostne službe Republike Hrvatske in problem parlamentarnega nadzora nad njimi“, in: *Zbornik strokovno-znanstvenih razprav*, Vol. 8 (1995), pp. 108, 111.

Министарства унутрашњих послова и Обавештајно-безбедносна служба Министарства иностраних послова Републике Хрватске.

Уред за националну безбедност (UNS) основан је Одлуком председника Хрватске 1993. године⁶, а његов рад је озакоњен 1. јуна 1995. године, када је хрватски Сабор усвојио *Закон о Уреду за националну безбедност*.⁷ Под управом и надзором UNS деловале су: Хрватска обавештајна служба (HIS), Надзорна служба, Стожер осигурања и Полицијска академија.⁸ Радом UNS је управљао „предстојник“, кога је именовао и резрешавао председник Републике. Руководиоци UNS сарађивали су са свим министарствима задуженим за област националне безбедности, путем усмеравања и усклађивања рада тих министарстава, посебно везано за рад HIS и Надзорне службе. У том циљу, при UNS је деловао *Стожерни одбор за националну безбедност – SONS*.⁹ Надзор над радом UNS је вршио председник Републике, а надзор над законитошћу рада UNS Заступнички дом Сабора, односно *Одбор за унутрашњу политику и националну безбедност* Заступничког дома.¹⁰ Координацију унутар UNS вршио је *Координациони одбор обавештајне заједнице – KOOZ*, чији је задатак био спровођење одлука и смерница SONS, и расподела послова и надлежности између обавештајно-безбедносних служби.¹¹

Хрватска обавештајна служба (HIS) је била централна аналитичка установа хрватске обавештајне заједнице, задужена за продукцију стратешких обавештајних сазнања од значаја за националну безбедност и виталне интересе Хрватске. Примењивала је све савремене

⁶ UNS је наследио *Уред за заштиту уставног поретка (UZUP)*, основан 1991. године одлуком председника Републике Хрватске.

⁷ **Закон о Уреду за националну сигурност**, *Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske*, Klasa: 200-01/94-01/05, 17. svibnja 1995, Zagreb, Narodne novine 37/95; **Крапач**, Davor, *Закон о кривичном поступку и други извори хрватског казненог поступованог права* (Prilog VI.E.: *Закон о Уреду за националну сигурност* од 1. lipnja 1995. godine, *Narodne novine*, br. 37, 1995. godine), Zagreb, Ministarstvo unutarnjih poslova, 1996, стр. 1008-1012; **Закон о UNS**, Интернет 06/04/2002, www.fas.org/irp/world/croatia/hatzadony.html; www.uns.hr/zakon.htm.

⁸ Упореди: **Hatzadony**, John, *The Croatian Intelligence Community*, Интернет 03/04/2002, www.uns.hr/english/aktualnosti/97-10-27/01.html; *Slobodna Dalmacija*, 27. oktobar, 1997, стр.1; Од 1997. године у оквиру UNS деловала је и **Обавештајна академија**; Упореди: **Савић**, Андреја, **Делић**, Милан, **Бајагић**, Младен, *Безбедност света – од тајности до јавности*, Институт безбедности, Полицијска академија, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2002, стр. 452.

⁹ Детаљније о овом телу види у: Исто, стр. 451.

¹⁰ **Крапач**, Davor, *op. cit.*, стр. 1011-1012.

¹¹ Чланови KOOZ су били руководиоци свих служби (HIS, SZUP, SIS и др.), а председавао му је руководиоцац HIS; Исто, стр. 451.

обавештајне методе: агентурни метод и метод прикупљања обавештајних сазнања из отворених извора (*Open Source Intelligence – OSINT*)¹² и метод сарадње са страним обавештајним агенцијама.¹³ HIS није имала полицијска овлашћења.

Надзорна служба је била одговорна за унутрашњу безбедност и заштиту свих потенцијала хрватске обавештајне заједнице. *Стожер осигурања* је вршио физичку и контраобавештајну заштиту и обезбеђење председника Републике, званичника Сабора и Владе и других државних објеката, као и страних дипломатско-конзуларних представника и делегација у време званичних посета Хрватској. За разлику од UNS и чланица обавештајне заједнице, припадници Стожера су имали полицијска овлашћења. *Национална служба електронског извиђања* (*Nacionalna središnjica elektroničkog izviđanja – NSEI*) је деловала као део *Централне службе за обавештајно снимање* Главног стожера оружаних снага. NSEI је била војно-цивилна електронска обавештајна агенција, задужена за обавештајно снимање и пресецање телекомуникационих веза страних земаља (IMINT и SIGINT).

Безбедносно-обавештајна служба (SIS), основана 1991. године при Министарству одбране, била је надлежна за војне контраобавештајне послове и физичку заштиту ресорног министарства и заштиту јединице и установа хрватске војске. SIS је деловала под надзором Министарства одбране, а субординирајуће односе имала је са Главним стожером Хрватске војске. Прописе о раду SIS доносио је министар одбране, а контролу рада службе вршила су посебно овлашћена тела. У надлежности SIS су били хрватски војни аташеи, као и сарадња са обавештајним органима НАТО.¹⁴

Обавештајна управа Главног стожера оружаних снага (ИзУ-ГС-ОС), или Пета управа Министарства одбране Хрватске, основана је 1991. године као војна обавештајна служба задужена за обавештајну координацију обавештајних органа сва три вида војске и стратегијску обавештајну подршку Главном стожеру оружаних снага. Прикупљала је стратегијска и оперативна обавештајна сазнања о оружаним снагама суседних земаља и других држава које могу оружаном угрозити националну безбедност Републике Хрватске.¹⁵

¹² “What do the Croatian Intelligence and Security Services Do and How?” - In: *Messenger*, November 16, 1997.

¹³ О унутрашњој организацији службе види шире у: **Савић**, Андреја, **Делић**, Милан, **Бајагић**, Младен, *op. cit.*, стр. 452.

¹⁴ Исто, стр. 452.

¹⁵ О унутрашњој организацији службе види у: *Ibid.*; Упореди: **Tudman**, Miroslav, “The First Five Year of the Croatian Intelligence Service: 1993-1998”. - In: *National Security and the Future*, No.1 (Summer 2000), pp 57-58.

Uprava za izvještajno-analitičke prosudbe (Управа за обавештајно-аналитичку делатност) је била аналитичка војна обавештајна установа, која је деловала у оквиру Министарства одбране, под надзором помоћника министра одбране за обавештајно-аналитичку делатност.

Служба за заштиту уставног поретка (*SZUP*) деловала је на основу Закона о унутрашњим пословима, који је Сабор Републике Хрватске усвојио 1991. године, Закона о изменама и допунама Закона о унутрашњим пословима из 1994. године, и измена и допуна истог Закона из 1998. године.¹⁶ Представљала је службу безбедности, политичку полицију и територијалну контраобавештајну службу са полицијским овлашћењима. Надзор рада *SZUP* вршио је Одбор за унутрашњу политику и националну безбедност Заступничког дома хрватског Сабора.¹⁷

Седма управа Министарства спољних послова Републике Хрватске основана је Законом о иноземним пословима из 1991. године и Законом о спољним пословима из 1996. године. Делокруг рада и организација ове обавештајне службе преузети су у целости од Службе за истраживање и документацију (СИД) некадашњег Савезног секретаријата иностраних послова (ССИП) бивше СФРЈ.¹⁸

Обавештајно-безбедносни систем Хрватске доживео је прву реорганизацију 2002. године, а основ ове реорганизације била је Стратегија националне безбедности и нови закони о деловању и организацији обавештајно-безбедносног система. *Zakonom o sigurnosnim službama Hrvatske*, од 21. марта 2002. године, *SZUP* је трансформисан из ресорне службе у аутономно-централну контраобавештајну службу – *Protuobavještajnu agenciju (POA)*, непосредно одговорну председницима Републике и Владе. *UNS* је овим Законом трансформисан у *Vijeće za nacionalnu sigurnost*, у оквиру кога је основан *Savjet za koordinaciju sigurnosnih službi*. Као аутономно-централна спољна обавештајна агенција, *HIS* је реорганизована у *Obavještajnu agenciju (OA)*, а обавештајне и контраобавештајне установе Министарства одбране (*SIS*, Управа за

¹⁶ **Zakon o unutarnjim poslovima** - U: *Narodne novine*, Službeni list Republike Hrvatske, God. XLVIII (CLIII), br. 29, Zagreb, ponedjeljak, 17. april 1991. godine, стр. 800-810; **Zakon o izmenama i dopunama Zakona o unutarnjim poslovima** - U: *Narodne novine*, Službeni list Republike Hrvatske, br. 76/94, Zagreb, četvrtak, 6. novembar 1994. godine. Овим законима у оквиру МУП-а су основане и: Служба за заштиту уставног поретка (*SZUP*), Служба јавне безбедности (Полиција: темељна, гранична, саобраћајна, поморска), Криминалистичка полиција и Специјална полиција.

¹⁷ О унутрашњој организацији службе и делокругу рада њених организационих јединица детаљније у: Исто.

¹⁸ **Zakon o vanjskim poslovima (ZOVP)** Republike Hrvatske, *Narodne novine* 53/91, од 8. oktobra 1991. godine.

обавештајно-аналитичку делатност и Обавештајна управа Главног стожера оружаних снага) су обједињене у јединствену *Vojno sigurnosnu agenciju (VSA)*.¹⁹

Надзор над радом обавештајно-безбедносних служби поверен је Сабору Републике Хрватске и Одбору Сабора надлежном за националну безбедност. Непосредни надзор Сабор спроводи преко *Председништва Сабора*. Оперативни надзор рада безбедносних служби вршило је *Vijeće za nadzor sigurnosnih službi*.²⁰ Обавештајно-безбедносним системом руководила је Влада која је предлагала законе, буџет и друге прописе из области националне безбедности. Поред Владе, одређене дужности у области организације и деловања обавештајно-безбедносног система имало је и Министарство одбране и Главни стожер оружаних снага. При Министарству одбране деловале су управе за обавештајно-безбедносне послове и комуникације и информационе технологије, задужене за координацију војног сегмента хрватског обавештајно-безбедносног система.

Vijeće za nacionalnu sigurnost је било главно руководеће, координационо и надзорно тело обавештајно-безбедносног система Републике Хрватске. Кључну подршку Већу пружао је *Савет за координацију безбедносних служби*, у циљу спровођења одлука председника Републике и Владе о усмеравању и усклађивању рада безбедносних служби и предузимању мера за унапређивање њиховог рада и припрему материјала за седнице *Vijeća za nacionalnu sigurnost*. Поред *Savjeta za koordinaciju sigurnosnih službi*, основан је и *Ured Vijeća za nacionalnu sigurnost*, у циљу обављања стручних и административних послова за потребе *Vijeća za nacionalnu sigurnost* и Савета за координацију безбедносних служби. Унутар Уреда је основан и *Središnji registar* за пријем и складиштење информација и докумената.²¹

Према *Закону о безбедносним службама Републике Хрватске* из 2002. године (Поглавље IV – Послови и овласти сигурносних служби), обавештајне и безбедносне установе су биле овлашћене да прикупљају податке од грађана коришћењем јавних извора, укључујући и увид у регистре и збирке података, као и применом тајних метода и мера. Обавештајне и безбедносне службе су биле овлашћене да прикупљају обавештајна сазнања коришћењем тајних сарадника (агената), ангажованих на добровољној основи.²² Прикупљање података путем

¹⁹ *Zakon o sigurnosnim službama Republike Hrvatske* – U: *Narodne novine*, br. 32, Zagreb, 28. 3. 2002. godine.

²⁰ *Ibid.*, чланак 80.

²¹ *Ibid.*, чланак 6(4).

²² *Zakon o sigurnosnim službama Republike Hrvatske*, чланак 15.

информативних разговора било је могуће искључиво уз добровољни пристанак лица за која се претпоставља да поседују сазнања од интереса за националну безбедност.²³ Према Закону, обавештајно-безбедносни систем чиниле су: 1/ Обавјештајна агенција Републике Хрватске (ОА); 2/ Контраобавјештајна агенција (РОА); 3/ Војна безбедносна агенција (VSA) и Завод за информатичку безбедност и криптозаштитну технологију.

Обавјештајна агенција (ОА), као наследница НИС, је била аутономно-централна спољна обавештајна служба без полицијских овлашћења. Поред обавештајних послова, ОА је била задужена за израду и уступање стратешких обавештајних докумената о дешавањима у иностранству која могу имати и имају везу са националном безбедношћу. То се посебно односило на међународни тероризам, ширење оружја за масовно уништење и транснационални организовани криминал. У обављању послова за *Protuobavještajnu agenciju* (РОА) и *Vojnu sigurnosnu agenciju* (VSA), ОА је могла, споразумно, користити њихове службене просторије. ОА је била задужена и за контраобавештајну заштиту и безбедност држављана и институција Републике Хрватске у иностранству, путем сарадње са стручним службама Министарства спољних послова.

Protuobavještajna agencija (РОА), наследница бивше службе SZUP, основана је истим Законом, као класична територијална контраобавештајна служба, која је за свој рад била одговорна Влади и премијеру. Била је задужена за прикупљање, анализу, обраду и процену података о деловању страних обавештајних служби и других организација, група и појединаца на територији Хрватске, усмерених против њене националне безбедности. Спроводила је контраобавештајну заштиту и штитила личности, објекте и просторе одређене одлуком Владе, и обављала друге послове обезбеђења важнијих скупова и састанака на захтев Владе. Унутар РОА деловао је *Оперативно-технички центар за надзор телекомуникација*, који је вршио техничку координацију с телекомуникационим оператерима у Републици Хрватској, надзирао организацију информационе безбедности у органима државне власти и усмеравао реализацију мера о информатичкој безбедности и криптозаштити државних органа.

РОА је примењивала све савремене обавештајне методе, од агентурног метода²⁴, преко техничког метода (у ужем и ширем смислу),

²³ Информативни разговори се могу снимати искључиво на изричит пристанак лица са којима се обављају; *Ibid.*, чланак 14(2).

²⁴ Према члану 30 Закона, служба може прикривати свој и идентитет запослених, и других правних и физичких особа које, уз накнаду, користи као обавештајне изворе, што је у суштини агентурни метод.

до метода сарадње.²⁵ У области контраобавештајне заштите РОА је израђивала безбедносне процене о угрожености штићених лица и објеката; вршила је безбедносну проверу лица која имају приступ штићеним особама, објектима и просторима; примењивала мере противприслушне заштите у објектима и просторима; учествовала у планирању, реализацији и надзору техничких и физичких мера безбедности и израђивала друге потребне безбедносне провере.²⁶

Војна сигурносна агенција (VSA), као организациона јединица Министарства одбране, била је задужена за планирање и пружање подршке Министарству и оружаним снагама. Настала је спајањем *Sigurnosno-informativne službe* (SIS) и *Obavještajne službe Ministarstva obrane*. Обављала је обавештајне и контраобавештајне послове за потребе ресорног министарства и Владе.

Стратегијско електронско извиђање, у оквиру контраобавештајних активности и мера, посебно за потребе ОА и VSA, вршила је *Središnjica elektroničkog izviđanja Glavnog stožera oružanih snaga*. Планове стратегијског електронског извиђања за потребе ОА и VSA утврђивао је *Savjet za koordinaciju sigurnosnih službi*, а за извршење ових планова био је задужен министар одбране.

Завод за информатичку безбедност и криптозаштитну технологију основан је чланом 87 Закона, као посебна безбедносна установа Владе задужена за истраживање и развој протокола, опреме, средстава и технологије намењене за заштиту тајних података у информационим и телекомуникационим системима и мрежама којима се тајни подаци размењују у систему националне безбедности Републике Хрватске. Завод је деловао као специјализована обавештајно-безбедносна установа, задужена за пружање услуга другим безбедносним службама у области заштите тајности података.

Актуелни обавештајно-безбедносни систем Републике Хрватске

Организација и надзор обавештајно-безбедносног система

Обавештајно-безбедносни систем Хрватске доживео је системске организационе промене током 2006. године. Тада је усвојен нови *Zakon*

²⁵ Метод сарадње са страним обавештајним и безбедносним установама РОА реализује у сарадњи са ОА; члан 36 Закона о безбедносним службама.

²⁶ Упореди: Савић, Андреја, Бајагић, Младен, *Безбедност света – од тајности до јавности* (друго измењено и допуњено издање), Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2005.

o *sigurnosno-obavještajnom sustavu Republike Hrvatske*,²⁷ према коме обавештајно-безбедносни систем Хрватске тренутно чине следеће установе и агенције извршне власти: 1/ Веће за националну безбедност (*Vijeće za nacionalnu sigurnost* – VNS); 2/ Уред Већа за националну безбедност (*Ured Vijeća za nacionalnu sigurnost* – UVNS); 3/ Савет за координацију безбедносно-обавештајних агенција; 4/ Завод за безбедност информацијских система; 5/ Оперативно-технички центар за надзор телекомуникација (ОТИЦ); 6/ Безбедносно-обавештајна агенција (SOA) и 7/ Војна безбедносно-обавештајна агенција (VSOA).

Надзор и контролу рада обавештајно-безбедносних установа врше Хрватски сабор, Одбор Сабора за националну безбедност, Уред Већа за националну безбедност и Веће за грађански надзор безбедносно-обавештајних агенција.

Хрватски сабор, као највише законодавно тело Хрватске, врши надзор непосредно и преко посебног одбора надлежног за националну безбедност. У извршењу ове функције Сабор има следећа права: 1/ да тражи извештаје о активностима и примени одређених мера и средстава које предузимају обавештајно-безбедносне агенције; 2/ да тражи извештаје од председника Врховног суда Хрватске и обавештајно-безбедносних агенција о мерама тајног прикупљања података према одређеним лицима; 3/ да тражи од UVNS извештаје о резултатима стручног надзора рада обавештајно-безбедносних агенција. Поред тога, *Одбор Хрватског сабора надлежан за националну безбедност* има право да изврши непосредан надзор и контролу рада обавештајно-безбедносних агенција и да саслушава руководиоце и службене особе агенција о законитости предузетих мера и радњи, финансијским питањима и др.²⁸

Стручни надзор обавештајно-безбедносних агенција и Оперативно-техничког центра за надзор телекомуникација (ОТИЦ) врши *Уред Већа за националну безбедност* (UVNS). То подразумева праћење и надзор: законитости рада; остваривања прописаних циљева, делокруга, делотворности и сврсисходности рада; мера тајног прикупљања података којима се ограничавају уставна људска права и темељне слободе, и сарадње између агенција и између агенција и служби страних земаља.²⁹

Грађански надзор рада обавештајно-безбедносних агенција спроводи новоосновано *Веће за грађански надзор безбедносно-обавештајних агенција*. Веће обавља следеће послове: прати законитост рада обавештајно-безбедносних агенција; прати и надзире примену мера

²⁷ **Zakon o sigurnosno-obavještajnom sustavu Republike Hrvatske**, *Narodne novine*, br. 79/2006, 17. 7. 2006.

²⁸ Члан 103 и 104 Закона.

²⁹ Упореди: члан 107 и 108 Закона..

тајног прикупљања података којима се ограничавају уставна људска права и темељне слободе, и доставља извештаје о прикупљеним сазнањима Већу за националну безбедност, председницима Сабора и саборског Одбора за националну безбедност и руководиоцима служби безбедности.

Веће извршава обавезе на основу програма који доноси Одбор за националну безбедност или захтева грађана, државних тела и правних лица о примећеним незаконитим радњама или неправилностима у раду обавештајно-безбедносних агенција, посебно када се ради о кршењу загарантованих људских права и слобода. Веће има шест чланова и председника, које на четири године именује Сабор. Чланови Већа су за свој рад одговорни Сабору, а надзор над законитошћу њиховог рада врши одбор Сабора надлежан за националну безбедност. Председник Већа подноси извештај о раду Већа најмање једном у шест месеци на захтев председника Сабора.

Веће за националну безбедност – VNS

Vijeće za nacionalnu sigurnost (VNS) је, према члану 3 Закона, задужено да: 1/ разматра и процењује обавештајне и безбедносне претње и ризике, разматра питања из делокруга министарстава и других државних тела задужених за националну безбедност, и доноси смернице и закључке о начинима заштите и остваривања интереса националне безбедности; 2/ разматра питања из делокруга рада безбедносно-обавештајних агенција и начине остваривања сарадње председника Републике и Владе у усмеравању рада безбедносно-обавештајних агенција, и одобрава сарадњу агенција са службама других земаља; 3/ утврђује годишње смернице за рад безбедносно-обавештајних агенција и друге одлуке којима председник Републике и Влада усмеравају рад безбедносно-обавештајних агенција и других тела безбедносно-обавештајног система; 4/ дефинише мере које предузимају председник Републике и Влада у вези с резултатима надзора над радом безбедносно-обавештајних агенција и других тела безбедносно-обавештајног система; 5/ утврђује предлог средстава за рад безбедносно-обавештајних агенција и других тела безбедносно-обавештајног система која се финансирају из државног буџета; 6/ разматра друга питања у вези са радом и управљањем безбедносно-обавештајних агенција и других тела безбедносно-обавештајног система.

Чланови VNS су: председник Републике, председник Владе, члан Владе задужен за националну безбедност, министар одбране, министар унутрашњих послова, министар спољних послова, министар надлежан

за правосуђе, саветник председника Републике за националну безбедност, начелник Главног стожера Оружаних снага Републике Хрватске, директори SOA и VSOA и руководилац UVNS. Поред сталних чланова, у раду VNS учествује и председник Хрватскога сабора. Седницама VNS председава председник Републике, а одлуке VNS заједнички потписују председник Републике и председник Владе, који заједнички сазивају седнице VNS и утврђују његов дневни ред. У случају ратног стања или стања непосредне угрожености суверенитета, независности и територијалне целовитости Републике Хрватске, у раду VNS учествују и председник Одбора за националну безбедност Сабора, министар финансија и министар привреде.³⁰

Уред Већа за националну безбедност – UVNS

Ured Vijeća za nacionalnu sigurnost (UVNS) обавља стручне и административне послове за VNS и *Savjet za koordinaciju sigurnosno-obavještajnih agencija*, обавља послове који омогућавају VNS анализу извештаја безбедносно-обавештајних агенција и оцену остварених циљева њиховог рада, оцену спровођења одлука председника Републике и Владе у усмеравању рада безбедносно-обавештајних агенција и послове који председнику Републике и Влади омогућавају надзор над радом безбедносно-обавештајних агенција. Даље, UVNS обједињава званичне извештаје и информације безбедносно-обавештајних агенција, израђује периодичне извјештаје по областима безбедносно-обавештајног деловања, и анализира и оцењује безбедносно-обавештајне податке од значаја за националну безбедност Хрватске, битне за обављање уставних и законских овлашћења председника Републике и Владе. UVNS сарађује и са безбедносно-обавештајним агенцијама у изради стратегијских процена и оцена безбедносних појава значајних за националну безбедност Републике Хрватске.³¹

UVNS је централни државни орган одговоран и за утврђивање и реализацију активности везаних за примену мера и доношење стандарда информатичке безбедности државних тела Републике Хрватске, као и за усклађеност активности око примене мера и стандарда информатичке безбедности у размени класификованих података између Републике Хрватске и страних земаља и организација.³²

³⁰ Члан 4 Закона

³¹ Члан 6 Закона.

³² Класификовани подаци, у смислу овог Закона, су подаци „означени тајним од стране надлежних државних тијела сукладно прописима који уређују заштиту и тајност података“; Члан 7 Закона.

Мере и стандарди информатичке безбедности примењују се у оквиру следећих области информатичке безбедности: безбедносна провера особља, физичка безбедност, безбедност података, безбедност информационих система и безбедност спољне сарадње (индустријска безбедност), и прописују се посебним законом који уређује подручје информатичке безбедности. UVNS издаје уверења о обављеним безбедносним проверама за лица која у обављању своје дужности имају приступ заштићеним подацима.³³ Унутар UVNS делује *Središnji registar za prijem, pohranu i distribuciju informacija i dokumenata* у размени са страним земљама и организацијама. За деловање Централног (средишњег) регистра предвиђено је оснивање подрегистара унутар свих државних органа. UVNS доставља председницима Републике и Владе годишње и ванредне извештаје о свом раду, годишње и ванредне извештаје о стручном надзору рада безбедносно-обавештајних агенција и Оперативно-техничког центра за надзор телекомуникација. Годишње извештаје о надзору и контроли поштовања Уставом загарантованих права грађана UVNS доставља и председнику Хрватског сабора и Одбору за националну безбедност. Ванредни извештаји о стручном надзору достављају се председнику Сабора и Одбору за националну безбедност, када се надзор проводи на основу њиховог захтева.³⁴

Радам UVNS управља руководиоца, кога решењем именују (или разрешавају) председник Републике и председник Владе. Руководилац UVNS именује се на период од четири године, највише два пута узастопно.³

Унутрашња организација UVNS, послови његових организационих делова, број запослених, садржај и право употребе службене легитимације и службене значке, као и друга питања од значаја за рад UVNS, уређују се уредбом Владе, уз сагласност председника Републике. Начин рада, број запослених и опис њихових послова, овлашћења и одговорности, права из радног односа и друга питања од значаја за рад UVNS уређују се посебним правилником који доноси руководиоца UVNS, уз сагласност VNS.

³³ Уверења (сертификати) из ставке 6 овога чланка издају се и за правна лица када обављају послове од значаја за националну безбедност Републике Хрватске и на захтев страних земаља и организација.

³⁴ Према члану 9 Закона, UVNS не сме обављати послове који су, према Закону, поверени безбедносно-обавештајним агенцијама, и не сме у обављању својих послова примењивати мере за које су овлаштене безбедносно-обавештајне агенције.

³⁵ Шире о питањима разрешења руководиоца UVNS види у члану 10 Закона.

Савет за координацију безбедносно-обавештајних агенција

Savjet za koordinaciju sigurnosno-obavještajnih agencija задужен је за: спровођење одлука председника Републике и Владе о усмеравању рада обавештајно-безбедносних агенција; реализацију одлука VNS о начину рада обавештајно-безбедносних агенција и других установа обавештајно-безбедносног система; усклађивање рада обавештајно-безбедносних и других установа обавештајно-безбедносног система; давање мишљења и оцена о сарадњи са службама других земаља, давање предлога VNS везаних за националну безбедност и предузимање других мера за побољшање ефикасности рада обавештајно-безбедносних агенција.³⁶ Седнице Савета сазивају председник и заменик председника Савета, председавање седницама је поверено председнику, а одлуке заједнички потписују председник и заменик председника Савета. Питања о којима се расправља на седницама предлажу и директори обавештајно-безбедносних агенција и руководиоци UVNS.³⁷

Zavod za sigurnost informacijskih sustava– ZSIS

Zavod za sigurnost informacijskih sustava (ZSIS) је, према члану 13 Закона, централно државно тело задужено за обављање техничких послова у области информатичке безбедности свих државних органа Хрватске. ZSIS је задужен за реализацију следећих послова: безбедност информатичких система и мреже државних органа; издавање акредитација за информатичке системе и мреже државних органа; управљање криптоматеријалима који се размењују између државних органа Републике Хрватске и других држава; координацију превенције и решавање проблема везаних за безбедност рачунарских мрежа у државним органима; истраживање, развој и испитивање технологије намењене заштити штићених података и издавање уверења за њихову употребу.³⁸ На челу ZSIS је руководиоца кога именује Влада на предлог Савета за координацију безбедносно-обавештајних агенција Републике

³⁶ Члан 5 Закона; Стални чланови Савета су: члан Владе задужен за националну безбедност (који је уједно и председник Савета), саветник председника Републике за националну безбедност (заменик председника Савета), директори обавештајно-безбедносних агенција и руководиоци UVNS; Исто.

³⁷ Седницама, по потреби и по позиву председника, могу присуствовати и главни државни тужилац, руководиоци УСКОК-а, полиције, царине и финансијске полиције, Уреда за спречавање прања новца, Управе за заштиту и спашавање, представник Министарства спољних послова задужен за безбедност и руководиоци других инспекцијских и надзорних тела.

³⁸ Члан 13 и 14 Закона.

Хрватске.³⁹ Руководилац ZSIS је обавезан да о свом раду извештава председника UVNS.

Оперативно-технички центар за надзор телекомуникација (ОТЦ)

Оперативно-технички центар за надзор телекомуникација (ОТЦ) је тело задужено за примену мера тајног надзора телекомуникација и њиховог промета, и остваривање оперативно-техничке координације између правних и физичких лица која користе јавне телекомуникационе мреже и пружају услуге у тој области у Републици Хрватској и органа овлашћених за примену мера тајног надзора, у складу са овим Законом и Законом о кривичном поступку.⁴⁰ ОТЦ развија и савремене техничке системе које, по потреби, и у складу са законом, користи за потребе обавештајно-безбедносних агенција и других државних органа овлашћених за примену тајног надзора. Тајни надзор ОТЦ остварује уграђивањем одговарајуће техничке опреме и пружањем програмске подршке при коришћењу телекомуникационих система од стране законом овлашћених правних и физичких лица. Сходно томе, ОТЦ је овлашћен да независно и директно користи комуникационе системе цивилних физичких и правних лица, као и системе који припадају Министарству одбране и оружаним снагама.⁴¹ Радом ОТЦ управља руководиоца кога именује Влада, на предлог Савета за координацију рада безбедносно-обавештајних агенција. Руководилац ОТЦ има обавезу да извештаје о раду ОТЦ доставља UVNS.⁴²

Безбедносно-обавештајна агенција – SOA

Законом из 2006. године постојеће цивилне хрватске обавештајно-безбедносне агенције – Обавештајна агенција (ОА) и Контраобавештајна агенција (РОА) су реорганизоване у нову *Sigurnosno-obavještajnu agenciju* (SOA). Правно-политички оквир за њено деловање чине Стратегија националне безбедности, Стратегија одбране, Годишње смернице за рад обавештајно-безбедносних агенција, закони, итд. За свој рад SOA одговара Хрватском сабору, председнику Републике, Влади, Уреду Већа

³⁹ О мандату и начину разрешења руководиоца ZSIS види детаљније у: Члан 15 Закона.

⁴⁰ Члан 18 Закона.

⁴¹ Детаљније о законским одредбама о тајном надзору ОТЦ и дужностима свих правних и физичких лица у овој области види у: Чланови 19 и 20 Закона.

⁴² Члан 21 Закона.

⁴³ Упореди: Члан 23 Закона.

за националну безбедност и Већу за грађански надзор безбедносно-обавештајних агенција. SOA је аутономна обавештајно-безбедносна установа, задужена за откривање и спречавање активности и радњи усмерених против уставног поретка, безбедности државних органа, грађана и укупних националних интереса. Под тим активностима се подразумевају: 1/ тероризам и други облици организованог насиља; 2/ обавештајна активност страних обавештајних служби, организација и појединаца; 3/ организовање и деловање екстремистичких организација и појединаца; 4/ угрожавање безбедности највиших државних функционера и штићених објеката; 5/ организовани и привредни криминал; 6/ неовлашћени улазак у штићене информационо-комуникационе системе државних органа; 7/ одавање штићених података из државних органа од значаја за националну безбедност и националне интересе, и 8/ друге активности усмерене на угрожавање националне безбедности. У том циљу, SOA организује, прикупља, анализира, обрађује и процењује податке политичке, економске, научно-технолошке и безбедносне природе, који се односе на стране државе, организације, политичке и економске савезе, организације и лица, а посебно податке који откривају намере, могућности, прикривене планове и активности усмерене на угрожавање националне безбедности Републике Хрватске.⁴³

SOA прикупља податке, применом тајних метода, поступака и мера, из јавних извора, од грађана⁴⁴ и из службене документације података државних органа, органа локалне самоуправе и правних лица, као и увидом у регистре и збирке података.⁴⁵ У оквиру примене тајних метода рада, SOA је овлашћена да примењује агентурни метод, односно да прикупља безбедносно интересантне податке од тајних сарадника. Примена овог метода подразумева да SOA не сме присиљавати физичка лица на сарадњу, као и да, у случају успостављеног агентурног односа, мора бринути о свим тајним сарадницима (финансијска и друга подршка). Поред тајних сарадника, подаци се прикупљају и увидом у регистре, збирке података и другу документацију.

SOA прикупља податке и тајном применом техничких средстава (технички метод у ужем смислу) којима се привремено ограничавају људска права и темељне слободе.⁴⁶ У те мере спадају: 1/ тајни надзор телекомуникационих услуга, делатности и промета: а) тајни надзор садржаја комуникација, б) тајни надзор података о телекомуникационом

⁴⁴ Овај начин прикупљања података подразумева изричиту сагласност грађана са којима се обављају разговори.

⁴⁵ Члан 25 Закона.

⁴⁶ Члан 33 Закона дефинише да се ове мере могу примењивати само ако се подаци не могу прикупити на други начин, или је њихово прикупљање веома отежано.

промету, в) тајни надзор локације корисника, и г) тајни надзор међународних телекомуникационих веза; 2/ тајни надзор поштанских и других пошиљки; 3/ тајни надзор и техничко снимање унутрашњости објеката, затворених простора и предмета; 4/ тајни надзор и праћење и видео снимање, и 5/ тајни надзор и праћење и аудио снимање садржаја комуникација особа на отвореном простору и јавним местима.⁴⁷ Ове мере се могу применити искључиво на темељу писано образложеног налога који издаје судија Врховног суда Републике Хрватске. Писани предлог за примену ових мера подноси руководиоца SOA.

Коначно, SOA израђује безбедносне провере и реализује контраобавештајну заштиту. Безбедносне провере се раде за припаднике обавештајно-безбедносних установа, председника и службенике UVNS, руководиоца и запослене у ZSIS и ОТИЦ, председника и чланове Већа за грађански надзор безбедносно-обавештајних агенција, лица која примају хрватско држављанство, странце у Републици Хрватској чији је боравак од значаја за безбедност државе, итд.⁴⁸ SOA контраобавештајно штити и држављане и институције Републике Хрватске у иностранству, и то кроз сарадњу са одговарајућим организационим деловима Министарства спољних послова, затим израдом безбедносних процена и применом мера противприслушне заштите. SOA је дужна да редовно извештава председника Републике, председника Сабора, председника Владе и UVNS о свом раду, а, на њихов захтев, доставља и посебне извештаје о стању у области националне безбедности из властитог делокруга рада.

Војна безбедносно-обавештајна агенција – VSOA

Vojna sigurnosno-obavještajna agencija (VSOA) је наследница Војне безбедносне агенције (VSA). VSOA је војна ресорна обавештајно-безбедносна установа, задужена за пружање стручне помоћи Министарству одбране и оружаним снагама у заштити суверенитета, независности и територијалне целовитости Републике Хрватске.⁴⁹ Као специјализована обавештајно-безбедносна агенција, VSOA прикупља, анализира, обрађује и процењује сва сазнања о оружаним снагама и одбрамбеним системима страних земаља, свим спољним притисцима који могу имати утицај на одбрану и безбедност Хрватске, као и о другим активностима у иностранству усмереним против одбрамбене способности Републике Хрватске. Такође, VSOA истражује и прикупља

⁴⁷ Упореди ст. 3, чл. 33 Закона. Уз ово, SOA може долазити до података и тајним откупом докумената и предмета.

⁴⁸ Упореди: Члан 42 и даље Закона.

⁴⁹ Члан 24 Закона.

податке о могућностима, намерама и плановима појединих организација, група и лица на територији Хрватске, чији је циљ угрожавање одбрамбене моћи државе, организује и предузима мере откривања, праћења и супротстављања овим активностима које угрожавају уставни одбрамбену способност и безбедност државе у целини.

У реализацији послова контраобавештајне заштите VSOA врши безбедносне провере припадника Министарства одбране и оружаних снага и особа које су запослене или ће се запослити у Министарству одбране и оружаним снагама.⁵⁰ VSOA је задужена и за израду безбедносних процена и примену одређених мера противприслушне заштите. VSOA контраобавештајно штити и брине о безбедности припадника, објеката и простора Министарства одбране и оружаних снага, и контраобавештајно обезбеђује војне производне потенцијале (наоружања и војне опреме) за потребе оружаних снага. Такође, служба контраобавештајно штити запослене и објекте Министарства одбране и оружаних снага у иностранству, кроз сарадњу са одговарајућим организационим деловима Министарства спољних послова задуженим за безбедност.⁵¹

О свом раду VSOA редовно извештава министра одбране, начелника Главног штаба оружаних снага и друге државне функционере и министарства, али само у ситуацијама када се прикупљени подаци односе на наведене органе. Годишње извештаје VSOA подноси председнику Републике, председнику Сабора, председнику Одбора Сабора за националну безбедност, председнику Владе и руководиоцу UVNS.

⁵⁰ Члан 43 Закона.

⁵¹ Члан 46 Закона.

ЛИТЕРАТУРА:

Anžič, Andrej, "Varnostne službe Republike Hrvatske in problem parlamentarnega nadzora nad njimi", in: *Zbornik strokovno-znanstvenih razprav*, Vol. 8 (1995).

Tatalović, Siniša, „Nacionalni interesi i nacionalna sigurnost Hrvatske“ – U: *Međunarodne studije*, Vol I. (2000), br. 1, стр. 53-64.

Žunec, Ozren, **Domisljanović**, Darko, *Obavještajno sigurnosne službe Republike Hrvatske* (stanje i načela preustroja za razdoblje konsolidacije demokracije), Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2000.

Krapac, Davor, *Zakon o krivičnom postupku i drugi izvori hrvatskog kaznenog postupovanog prava* (Prilog VI.E.: *Zakon o Uredu za nacionalnu sigurnost* od 1. lipnja 1995. godine, *Narodne novine*, br. 37, 1995. godine), Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova, 1996, стр. 1008-1012;

Zakon o UNS, Интернет 06/04/2002, www.fas.org/irp/world/croatia/hatzadony.html; www.uns.hr/zakon.htm.

Hatzadony, John, *The Croatian Intelligence Community*, Интернет 03/04/2002, www.uns.hr/english/aktualnosti/97-10-27/01.html; „*Slobodna Dalmacija*“, 27. oktobar, 1997.

Савић, Андреја, **Делић**, Милан, **Бајагић**, Младен, *Безбедност света – од тајности до јавности*, Институт безбедности, Полицијска академија, Виша школа унутрашњих послова, 2002.

Савић, Андреја, **Бајагић**, Младен, *Безбедност света – од тајности до јавности*, Виша школа унутрашњих послова, 2005.

“What do the Croatian Intelligence and Security Services Do and How?”. – In: *Messenger*, November 16, 1997.

Tudman, Miroslav, “The First Five Year of the Croatian Intelligence Service: 1993-1998“. – In: *National Security and the Future*, No. 1 (Summer 2000).

Zakon o unutarnjim poslovima – U: *Narodne novine*, Službeni list Republike Hrvatske, God. XLVIII (CLIII), br. 29, Zagreb, ponedjeljak, 17. april 1991. godine, стр. 800-810.

Zakon o izmenama i dopunama Zakona o unutarnjim poslovima – U: *Narodne novine*, Službeni list Republike Hrvatske, br. 76/94, Zagreb, četvrtak, 6. novembar 1994. godine.

Zakon o vanjskim poslovima (ZOVP) Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 53/91 od 8. 10. 1991. godine.

Zakon o Uredu za nacionalnu sigurnost, Zastupnički dom Sabora Republike Hrvatske, Klasa: 200-01/94-01/05, *Narodne novine*, br. 37/95, Zagreb, 17. svibnja 1995.

Zakon o sigurnosnim službama Republike Hrvatske – U: *Narodne novine*, br. 32, Zagreb, 28. 3. 2002. godine.

Zakon o sigurnosno-obavještajnom sustavu Republike Hrvatske, *Narodne novine*, br. 79/2006, 17. 7. 2006.

Assistant professor Mladen Bajagić, PhD
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

CONTEMPORARY INTELLIGENCE AND SECURITY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF CROATIA

Summary: The paper analyses the development, organisation and scope of action of Croatian intelligence and security system. After a brief overview of historical development of intelligence and other security institutions in the Republic of Croatia until 1990, the paper particularly focuses on analysis and understanding of contemporary experiences of the Republic of Croatia in organisation and practice of intelligence and security system, as cornerstones of its national security. Special attention was given to analysis of scope of action and directions of action of current intelligence and counterintelligence institutions and security services, regarding both immediate surroundings as well as global.

Славиша Вуковић*

ИСКУСТВА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА У ПРЕВЕНЦИЈИ ИЛЕГАЛНЕ ТРГОВИНЕ ОПОЈНИМ ДРОГАМА

Апстракт: Један од најпоузданијих начина да се спречи илегална трговина опојним дрогама јесте одвраћање потенцијалних купаца и активних корисника опојних дрога од куповине. Неповољни животни услови доприносе ширењу илегалне трговине опојним дрогама, па због тога мере примарне превенције треба да буду усмерене ка повећању нивоа запослености и побољшању образовања као основном предуслову за запослење и излазак из сиромаштва. Све док се дугорочно не отклоне или, што је реално, ублаже негативни утицаји наведених фактора може се претпоставити да ће постојати довољна база људи спремна за регрутовање у илегалној трговини и производњи опојним дрогама. У склопу примарне социјалне превенције неопходно је перманентно организовање и спровођење квалитетних едукативних програма за децу, узраста 11-12 година, ради развоја вештина социјалне компетенције кроз интерактивне наставне методе, са циљем пружања отпора опојним дрогама. За успешно спречавање трговине опојним дрогама посебно је значајно ангажовање локалне заједнице. Грађани могу допринети превенцији илегалне трговине дрогама пружањем сазнања полицији о дилерима и наркоманима, као и о местима производње и складиштења опојних дрога, али и кроз организацију суседских патрола и вршење неформалних притисака на власнике објеката или простора на којима се продаје опојна дрога. Свакако, за спречавање илегалне трговине дрогама посебно је важна улога правосудних органа. Та улога треба да се огледа у ефикасном кривичном прогону кључних лица у ланцу дистрибуције дрога, организовању изненадних контрола лица, објеката и возила од стране полиције, као и прикривених операција, како би се обезбедили докази за успешно покретање и вођење кривичног поступка, а нарочито одузимање већих количина дрога и имовинске користи стечене илегалном трговином дрогама.

Кључне речи: превенција, илегална трговина опојним дрогама, локална заједница, полиција.

Увод

Илегална трговина опојним дрогама, под којом се у овом раду подразумева неовлашћено стављање у промет, производња, држање и омогућавање уживања опојних дрога, представља један од најозбиљнијих

* Асистент, Криминалистичко-полицијска академија Београд

проблема за личну и имовинску безбедност грађана. Довољно је рећи да је илегална трговина дрогом најчешће део организованог криминалитета и да је обично повезана са најтежим облицима криминалитета, почев од корупције која има за циљ обезбеђивање заштите од стране државних структура, прања новца, тероризма, па до насиља које укључује претње, телесно повређивање и убиства обично ради елиминисања конкуренције. Посебно разорне последице илегалне трговине опојном дрогом манифестују се код младих људи који, у највећем броју случајева, из радозналости и немогућности да се суоче са проблемима у периоду адолесценције, почињу са коришћењем опојних дрога и тиме крећу на сигуран пут ка сопственој пропасти и уништењу породице. Неретко, у позадини типичних кривичних дела против имовине, као што су крађа, тешка крађа, разбојништво и разбојничка крађа, стоје наркомани који се одлучују на вршење ових дела како би обезбедили редовне потребе за дрогом. То није случај само са хроничним зависницима, већ и са повременим корисницима.

Колико илегална трговина опојним дрогама представља реалну опасност по друштво често је тема у средствима јавног информисања. Нема сумње да се ради о једној од најактуелнијих и незаобилазних тема у расправама, како стручне, тако и опште јавности. Међутим, понекад се појединачни примери угрожавања личне безбедности и безбедности других лица, од стране особа под дејством опојних дрога (која могу, али и не морају бити наркомани), узимају као довољан аргумент за тврдњу да је друштво угрожено наркоманијом до неслућених размера, иако стварност може бити сасвим другачија. Такве тврдње резултат су бројних фактора, а непостојање свеобухватног истраживања овог проблема, које не би било засновано само на статистичким подацима државних органа, већ и на истраживањима тамне бројке, иде у прилог оваквом стању. Да је тамна бројка у области илегалне трговине опојним дрогама велика јасно је јер се она одвија уз пристанак жртава, али и због других фактора међу којима страх од моралне осуде има посебно важно место. Томе треба додати и бројне случајеве тамне бројке код насиља у породици, било да се зависници јављају у улози нападача или жртве. Коначно, коришћење опојних дрога изазива озбиљну опасност по здравље људи услед могућности инфекције и преношења ХИВ вируса. С обзиром да процена опасности од илегалне трговине опојним дрогама заслужује посебан простор, предмет излагања биће превентивне мере које се данас најчешће користе ради превенције овог облика криминалитета, с освртом, колико то буде могуће, на показатеље њихове ефективности.

Мере социјалне превенције илегалне трговине опојним дрогама

Један од најпоузданијих начина да се спречи илегална трговина опојним дрогама јесте одвраћање потенцијалних купаца и активних корисника опојних дрога од куповине. Потенцијални купци могу бити она лица која намеравају лично да користе опојне дроге или, пак, лица која намеравају да купују опојну дрогу ради даље препродаје, односно зараде и обезбеђивања средстава за живот, мада многа лица укључена у илегалну трговину опојним дрогама заправо јесу наркомани који препродајом опојних дрога уједно обезбеђују своје личне потребе и средства за даљу набавку. Опредељивање за превентивне мере треба да узме у обзир наведене разлике уколико се желе остварити успешни резултати. Другим речима, најчешће се претпоставља да су неповољни материјални услови живота, попут међусобно повезаних фактора сиромаштва, незапослености, ниског степена образовања или недостатка образовања, кључни фактори који наводе поједина лица да се баве трговином опојним дрогама, док се лица која купују дрогу за личну употребу на такав корак одлучују и због деловања многобројних унутрашњих – психолошких фактора. Нема сумње да неповољни животни услови доприносе ширењу илегалне трговине опојним дрогама, па због тога мере примарне превенције тог облика криминалитета треба да буду усмерене ка њиховом отклањању, односно повећању нивоа запослености и побољшању образовања, као основном предуслову за запослење и излазак из сиромаштва. Све док се дугорочно не отклоне или, што је реално, не ублаже негативни утицаји наведених фактора, може се претпоставити да ће постојати довољна база људи спремних за регрутовање у илегалној трговини и производњи опојних дрога. То нису фактори који доприносе ширењу само илегалне трговине опојним дрогама, већ они доприносе ширењу и других облика организованог криминалитета са којима је употреба и препродаја дрога често повезана. Дobar пример за то је трговина људима, посебно ради сексуалне експлоатације.

Околности проузроковане економским депривацијама, нарочито видљивим у земљама у транзицији, уз појачано насељавање градова, прилив страних држављана и високу стопу класичног (општег) криминалитета, створиле су погодне услове за све облике организованог криминалитета, а посебно илегалну трговину опојним дрогама. У поређењу са таквим стањем у земљама у транзицији, може се само претпоставити какво је стање у земљама тзв. трећег света, које нису имале у тој мери развијене институције као земље које се сада налазе у

периоду транзиције. Ипак, мере које треба да ублаже негативан утицај сиромаштва и економске слабости зависе од укупне економске моћи сваке државе посебно, али и међусобне помоћи држава на плану смањења нивоа сиромаштва широм света. У тесној вези са питањем изласка из сиромаштва јесте и питање јачања капацитета сваке државе посебно да обезбеди једнакост грађана пред законом, владавину права и поштовање демократских принципа (обезбеђивање слободних политичких избора и поштовање воље грађана), као основе за економски развој и борбу против криминалитета. У супротном, постоји опасност да се поједине државе претворе у рај за илегалне трговце дрогом, односно њену несметану производњу и дистрибуцију у друге земље. Државе које су суочене са таквим тешкоћама објективно нису у повољном положају да институционализују мере социјалне превенције, иако је обезбеђивање те најшире основе за социјалну превенцију неопходно за успех низа превентивних програма који се већ неколико деценија спроводе у развијеним земљама. О каквим програмима је заправо реч?

У првом реду то су програми који имају за циљ да едукују младе како да се супротставе дрогама. Један такав програм, под називом *Drug Abuse Resistance Education – D.A.R.E.*, заједничком сарадњом униформисаних припадника полиције и наставника основних и средњих школа, спроводи се у Лос Анђелесу још од 1983. године. Програм D.A.R.E. развијен је од стране полиције и Обједињеног школског дистрикта Лос Анђелеса и данас је један од најчешће коришћених програма едукације о превенцији злоупотребе супстанци у САД. Тај програм се спроводи у свих 50 федералних јединица САД и 54 земље широм света, а сваке године обухвати више од 36 милиона школске деце.¹ По узору на тај програм, у гимназији „Martin Luther“, у Ерфурту, припадници немачке полиције започели су, 1996. године, спровођење програма R.A.U.S. (*Rauschgiftaufklärung An Unserer Schule*), како би спречили злоупотребу опојних дрога код ученика шестог разреда (узраст 11-12 година). Програм је имао више циљева и то: преношење знања о зависности, укључујући легалне и илегалне дроге; профилакса здравља; усвајање механизма за решавање проблема без коришћења дроге; размишљање о животним перспективама; подстицање самосвести; подршка развијању властитог система вредности и нуђење успешних алтернатива конзумирању дрога.²

¹ Joseph, S.: *DARE works: A Police Chief's Perspective*, DARE America, 2002 – Наведено према: Dempsey, S. J., Forst, S. L.: *An introduction to policing*, Belmont: Thomson Learning, 3rd edition, 2005, стр. 207.

² Hehne, P.: *R.A.U.S. – Ein Drogenpräventionsprogramm mit Schülern Ein Bericht über die polizeiliche Präventionsarbeit an Erfurter Schulen*, Kriminalistik, No. 12, 1997, pp. 807-810.

Па ипак, истраживања ефективности најшире усвојеног дела програма D.A.R.E. (Lindstrom, 1996; Sigler & Talley, 1995; Rosenbaum, Flewelling, Bailey, Ringwalt, & Wilkinson, 1994; Clayton, Cattarello, & Johnstone, 1996), који се састоји од 17-недељног програма за ученике 5. и 6. разреда (који се средином 1990-тих година у САД примењивао у 81% од укупног броја школа које су усвојиле неку врсту програма D.A.R.E.³), показала су да је његов краткорочан ефекат на употребу дрога безначајан, изузев ефеката на употребу цигарета. У питању је део програма који су спроводили униформисани полицајци и који се састојао од предавања ученицима о вештинама потребним за препознавање и пружање отпора социјалним притисцима за коришћење дрога. Он, такође, садржи лекције о дрогама и њиховим последицама, о вештинама за доношење одлука, самопоштовању и алтернативи дрогама. Наставне технике укључују предавања, групне дискусије, сесије за питања и одговоре, аудиовизуелне материјале, вежбе у књигама и игре улога. Наставни програм је промењен 1993. године да би се лекција о решавању конфликта и вештинама управљања бесом заменила лекцијом о изграђивању система подршке, али за сада нема научних доказа да је та промена могла довести до значајнијег смањења злоупотребе опојних дрога код младих. Наведена истраживања критиковала су програм D.A.R.E. због: 1) мале усмерености ка развоју вештина социјалне компетенције, а превише на мерење ефеката програма кроз осећања и знање о дрогама; 2) ослањања на предавања и дискусије више него на интерактивније методе наставе и 3) коришћења униформисаних полицајаца који су релативно неискусни наставници и могу имати мање присности са ученицима.⁴

Спровођење едукативних програма у сиромашним подручјима посебно је значајно ради спречавања процеса криминализације личности, тј. смањивања атрактивности улоге препродаваца дроге. У том правцу, у Палерму су покренути одређени социјални експерименти у којима чак 25.000 деце годишње похађа један едукативни програм који је намењен

³ Остали програми су: 1) предавања током „посете“ ученицима у четвртм разреду која обухватају кратке лекције на тему поштовања закона, личне безбедности, корисног и штетног коришћења лекова и дрога; 2) 10-недељни програм за млађе средњошколце, усмерен ка пружању отпора притиску вршњака, властитом избору, управљању осећањима беса и агресије, решавању конфликта и 3) 10-недељни програм за старије средњошколце (предавања са наставником) о властитом избору и управљању бесом. Програм D.A.R.E. пружа и додатни програм за средњошколце у време после школе, назван D.A.R.E.+ PLUS (Play and Learn Under Supervision), који обезбеђује различите забавне активности за ученике. Програми за родитеље и едукацију специјалне популације су такође доступни. Наведено према: Gottfredson, C. Denise: *School-based crime prevention*. – У: Sherman, W. L., Gottfredson, C. D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P., Bushway, S.: *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising, A Report to the United States Congress prepared for the National Institute of Justice*, Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, 1997.

⁴ Опис програма и критика наведен је према: Gottfredson, C. D.: *Op. cit.*

промени културних норми које омогућавају Мафији да несметано делује. На Сицилији су, такође, основане локалне групе грађана које спроводе различите активности ради спречавања негативног утицаја Мафије, мада су такве анти-Мафија активности, како указују Michael Levi и Mike Maguire, и даље опасне за оне који их пропагирају отворено.⁵ У већем броју градова у САД полиција учествује у спровођењу програма који имају за циљ превенцију злоупотребе опојних дрога, али и превенцију других облика делинквентног понашања младих, организовањем спортских активности, пружањем савета и обезбеђивањем алтернативних могућности за рекреацију у слободно време. Као примери тих програма могу се издвојити: пројекат „Спасимо младе“ (Anaheim), програм „Градоначелников ноћни обруч“ (Kansas City) и „Програм за корисно провођење слободног времена ризичних група“ (Miami). ФБИ такође спроводи посебан програм под називом „Прихватимо школу“, који треба да помогне ученицима неповољног социоекономског положаја да се усавршавају на академском нивоу и постану узорни грађани.⁶ Поред тога, оснивају се и клубови за партнерство полиције и ученика, у оквиру којих се организују посете полицијским станицама и полицијским академијама, као и такмичење у изради постера намењених превенцији криминалитета. Интересантно је да се организују и посебни полицијски курсеви за младе како би се они оспособили за учешће у превентивним активностима. Све те активности треба да омогуће с једне стране, супротстављање младих опојним дрогама, као најосетљивије категорије грађана, а, с друге стране, њихову каснију ширу сарадњу са полицијом у превенцији наркоманије.

Ангажовање локалне заједнице од стране полиције у превенцији илегалне трговине опојним дрогама

Могућности ангажовања грађана у превенцији илегалне трговине опојним дрогама на подручју локалне заједнице веома су широке, како у проактивном, тако и у реактивном поступању. Наиме, сарадња грађана веома је значајна за планирање превентивних и репресивних мера полиције, јер, као извори сазнања, грађани могу омогућити полицији сагледавање реалне угрожености, продајом опојне дроге, конкретне локалне заједнице. Чињеница је да припадници полицијске службе треба да прилагоде своје поступање у том правцу и омогуће грађанима да сазнања о илегалној продаји опојних дрога благовремено доставе.

⁵ Levi, M., Maguire, M.: *Reducing and preventing organized crime: An evidence-based critique*, Crime, Law & Social Change, 41, 2004, стр. 412.

⁶ Freeh, J. L.: *Uspješni programi za mladež*, Izbor, br. 1, 1998, стр. 92-95..

Традиционалан начин рада полиције у подручјима која су посебно угрожена трговином дрогама вероватно није подесан за размену осетљивих информација о препродавцима дроге и местима производње и складиштења опојних дрога. Ту се, пре свега, мисли на контакте грађана и униформисаних полицајаца на позорничком и патролном рејону, који могу бити веома уочљиви за лица укључена у илегалну трговину дрогама. Због тога грађанима треба омогућити да своја сазнања доставе на алтернативне начине, а један од њих је путем посебних телефонских линија за анонимне позиве. Позивање грађана, преко средстава јавног информисања и помоћу летака на прометним јавним местима, да доставе корисне информације може изазвати несигурност продаваца дрога, а неке и приморати да ограниче своју продају.

С друге стране, када су у питању информације општег карактера, које се не односе на конкретна лица укључена у илегалну трговину, већ на околности које иду у прилог вршењу илегалне продаје (нпр. подесна места за окупљање наркомана и уживање опојних дрога, напуштене зграде, паркинг простори, јавни паркови и сл.), онда се информације од грађана могу добити и отвореним облицима сарадње који се све више користе у оквиру стратегије *community policing*. Ту се мисли на обиласке грађана од врата до врата и организовање заједничких састанака припадника полиције и грађана. Уколико постоји могућност, припадници полиције могу да спроведу неку врсту анкете међу грађанима како би сазнали за околности које иду у прилог илегалној продаји опојних дрога на конкретном подручју. На тај начин припадници полиције могу идентификовати познате купце – кориснике опојних дрога, места која та лица посећују, као и правце њиховог кретања, све у циљу проналаска продаваца дроге, односно места њеног складиштења. У неким земљама, као што је то случај у САД, Великој Британији и Аустралији, полиција има могућност ширег ангажовања грађана у превенцији илегалне продаје опојне дроге, јер у њима постоји традиција оснивања удружења грађана за превенцију криминалитета, која организују суседске патроле у суседствима, између осталог и ради праћења лица укључених у препродају опојних дрога. Иако то није широко присутно у пракси, полиција у САД понекад користи грађане – добровољце за осматрање, па чак и снимање помоћу видео камера појединих објеката, са скривених и безбедних места, ради откривања незаконитих активности и њихових учесника. Патроле грађана имају значајну улогу и у јачању поверења међу становницима локалне заједнице и смањивању страха од злочина.⁷

⁷ Као пример таквих удружења у Великој Британији, најчешће се наводи удружење “*Neighbourhood Watch*” (будно суседство; комшијска пажња). Крстић, О.: *Примењена криминалистика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1997, стр. 214.

Присуство суседских патрола отежава продају дрога на јавним местима и принуђава продавце, али и кориснике, да се састају у приватним становима или, пак, на подручјима где постоји мањи ризик од откривања. Пошто се купопродаја неретко одвија на напуштеном простору или у напуштеном објекту (нпр. оронуте зграде), полиција све више апелује на власнике тих објеката и простора да врше надзор над својом имовином. Уколико се, пак, власници не могу пронаћи, или не поштују упозорење полиције, разматрају се и друге могућности, као што су: притисак на органе локалне власти за доношење решења о рушењу објеката који представљају опасност по безбедност грађана, или кажњавање новчаним казнама од стране надлежних инспекцијских органа због пропуштања одржавања тих простора или објеката. Притисак на власнике објеката који су напуштени и који се користе у сврхе илегалне продаје опојних дрога или за уживање тих дрога, могу извршити и грађани – контактирањем станара и власника објеката код којих је уочена илегална продаја наркотика, контактирањем представника локалних власти (општине, градске владе), писањем петиција, организовањем скупова на проблемским локацијама, упознавањем медија са проблемима и вршењем других врста притисака на надлежне службе у циљу решавања проблема.⁸ Тако се, на пример, почетком 80-тих година прошлог века формирао већи број група грађана у делу Менхетна (Lower East Side) како би се супротставио илегалној продаји дрога. Једна од тих група се окупљала сваког месеца у вечерњим сатима на углу где се највише продавала дрога, а организовани су и протестни маршеви. Уз помоћ локалних новина и телевизијских станица почела је обимна кампања за смањивање уличне продаје дроге у том делу града. Као део програма *NIP (Neighbourhood Involvement Program)*, представници полиције сусрели су се са представницима цркве и група грађана како би охрабрили становнике да пријављују продају дроге у свом блоку, а успостављена је и специјална телефонска веза за такве пријаве. Такође, покренут је и програм Патролни полицајац у заједници, у оквиру којег је посебно одабрани полицајац сарађивао са станарима и пословним људима у решавању проблема, без обзира да ли су у вези са дрогама или не. У том смислу, он је сарађивао са другим градским службама охрабрујући их да поруше напуштене зграде у власништву града које се користе за продају дроге, да побољшају одношење смећа и чишћење улица, као и да уклоне напуштена возила.⁹

⁸ Видети у: Stewart-Brown, R.: *Community Mobilization: The Foundation for Community Policing*, FBI Law Enforcement Bulletin, свеска 70, број 6, 2001, стр. 13-15.

⁹ Zimmer, L.: *Proactive policing against street-level drug trafficking*, American Journal of Police, 9 (1), 1990, стр. 43-74

Ангажовање грађана и њихових удружења може допринети превенцији илегалне продаје опојних дрога на мало, јер припадници полиције понекад могу бити спречени да, због недовољних људских и материјално-техничких ресурса, предузму потребне мере и радње ради обезбеђивања доказа. Примера ради, у једном граду у САД, полицајац у суседству био је информисан од стране грађана да неколико жена у својим кућама продаје марихуану деци након школе. Међутим, илегална продаја опојних дрога у том граду била је толико раширена да руководство полиције није сматрало да таква ситуација заслужује ангажовање специјализоване јединице за проблематику дрога. Шта више, било је веома тешко прикупити доказе о илегалној продаји марихуане, када су деца била једине особе којима је дрога продавана. Полицајац је информисао суседство о постојећој ситуацији и немогућности ангажовања полиције, да би након одређеног времена сазнао да је притисак суседа резултирао престанком илегалне продаје опојних дрога и исељавању жена са тог подручја.¹⁰

Превенција илегалне трговине опојним дрогама може се успешно остварити и кроз шире ангажовање локалне заједнице у промени дизајна физичког окружења. Dan Fleissner и Fred Heinzelmann сматрају да превенција криминалитета данас остварује бројне погодности захваљујући двома стратегијама за заштиту суседстава од криминалитета и страха од злочина: 1) превенцији криминалитета кроз дизајн средине и 2) стратегији *Community Policing*. Они предлажу неколико метода за интеграцију и координацију тих стратегија у свеобухватан приступ безбедности заједнице. Основни принципи превенције кроз дизајн средине укључују, пре свега, отежавање мете (контролисање приступа суседствима и зградама и спровођење надзора над одређеним зонама ради смањивања прилика за извршење кривичног дела) и јачање територије (повећање осећаја сигурности кроз мере које охрабрују неформалну контролу окружења). Заједнички напори полиције и заједнице на чишћењу запуштених суседстава (нпр. уклањање графита, уклањање напуштених возила и инсталирање адекватног осветљења око кућа и пословних објеката) помажу у смањивању страха од злочина и повећању осећаја контроле заједнице, што је показало и истраживање у граду Hartford (држава Connecticut).¹¹

Осим уклањањем физичких препрека и побољшањем могућности природног надгледања простора који служи за илегалну продају и

¹⁰ Goldstein, H.: *Problem-Oriented Policing*, McGraw-Hill, Inc., 1990, стр. 124.

¹¹ Fleissner, D., Heinzelmann, F.: *Crime Prevention Through Environmental Design and Community Policing*, Washington D.C.: National Institute of Justice – Research in Action, August 1996, стр. 1-4.

уживање опојних дрога, у склопу ситуационе превенције треба размотрити и могућности превенције кроз преуређивања режима саобраћаја у одређеним улицама, нарочито кроз регулисање режима заустављања и паркирања. То не важи само за отворена тржишта дроге, већ и за затворена тржишта, јер пружа могућност лакшег надзора (осматрања, праћења, заустављања и прегледа) лица која долазе у стамбене блокове или одређене зграде у којима се продају опојне дроге. Забрана заустављања и паркирања на одређеним местима у улици или, пак, једној или више улица, може учинити мање привлачним одређено подручје за купце опојних дрога, уколико их излаже већем ризику да буду контролисани од стране полиције или препознати од стране других грађана и обрнуто. Увођење забране заустављања и паркирања, као и затварање појединих улица, може олакшати уличну продају дрога (посебно кроз рад проститутки). Понекад распоред улица и њихов положај у односу на главне саобраћајне правце и чворове може олакшати илегалну продају дрога на том подручју, уколико омогућава контролисање приступа местима илегалне продаје, брзо обавештавање о доласку полиције и брзо бекство у више праваца. У сваком случају, пре било каквих промена у режиму саобраћаја требало би темељно проценити вероватноћу њиховог позитивног утицаја у спречавању илегалне трговине опојним дрогама и извршити детаљну анализу трошкова за спровођење таквих мера.

Улога полиције у превенцији илегалне трговине опојним дрогама

Обично се као логично решење за смањивање илегалне трговине опојним дрогама сматра хапшење, тј. лишење слободе продаваца опојних дрога. У том правцу полиција најчешће спроводи две врсте стратегија: 1) опсежно заустављање и преглед сумњивих лица на локацијама за које сматра да су угрожене илегалном трговином дрогама и 2) прикривене операције. У првом случају, мете полицијских мера најчешће су купци и ситни продавци који код себе имају мање количине опојних дрога. Такве мере полиције обично доводе до затварања или значајног смањивања отвореног тржишта дроге, делом због премештања дилера у приватне станове, односно у затворено тржиште, а делом због одустајања појединих купаца од потражње за дрогама (лица која још увек нису постала хронични зависници и лица која су коришћење дрога почела из радозналости). То показује и истраживање ефеката акције *Operation Pressure Point (OPP)* коју је, почетком 1984. године, њујоршка полиција покренула за смањење илегалне уличне продаје дроге у делу Менхетна

(Lower East Side). У питању је део града који је током седамдесетих и почетком 80-тих година прошлог века имао репутацију „супермаркета дроге“ и „најотворенијег тржишта хероина у читавој држави“.¹² Тај део града, са дугогодишњом историјом „улазне луке“ кроз коју су пролазили имигранти током 19. и почетком 20. века, стекао је лошу репутацију након одласка друге и треће генерације Американаца у заједнице настањене средњом класом. Њиховим одласком отишле су и пословне фирме, тако да су остајале само напуштене и оронуте зграде, ретко насељене и то углавном сиромашним слојем становништва. Подручје је било погодно за илегалну трговину дрогом и због смањења броја полицајаца. Од 1976. до 1984. године број униформисаних полицајаца у граду Њујорку смањен је са приближно 24.000 на 17.000, а у станици Lower East Side са 733 на 492 полицајца. И Одељење за наркотику је, због смањења броја запослених, након 1970. године више усмеравало ресурсе на дугорочне истраге илегалне дистрибуције дроге на високом нивоу, у односу на уличну продају. У односу на 1970. годину, када је извршено око 50.000 хапшења у вези са опојним дрогама, тај број је нагло опао у периоду од 1973. до 1980. године, када је на годишњем нивоу био између 17.000 и 18.000 хапшења.

У оквиру наведеног програма запослено је додатних 240 полицајаца који су ангажовани на местима где је продаја дроге била највећа. То су били полицајци који су тек завршили полицијску академију. Они су пешке патролирали улицама, легитимисали и прегледали сумњива лица, вршили прегледе возила, привођили осумњичене и подносили пријаве због непрописног паркирања. Сличну тактику користили су припадници грађевинске инспекције на подручју где су се изводили јавни радови и припадници саобраћајне полиције у метро станицама. Првих неколико недеља коњичке патроле су кружиле парковима, а службени пси су коришћени за откривање напуштених зграда у којима је била складиштена дрога. Биро за контролу организованог криминалитета вршио је прикривени надзор и ангажовао се у акцијама „купи и ухапси“. У првом месецу полиција је извршила око 2.000 хапшења (око 67 дневно), након 5 месеци око 7.000, а након 17 месеци скоро 14.000 хапшења. Државни тужилац за Јужни дистрикт Њујорка сложио се да процесуира сва хапшења учињена током једног дана у недељи кроз федерални судски систем, где су казне за деликте у вези са дрогама строжије од оних у држави Њујорк и где су судије имале репутацију опаснијих од судија државе Њујорк. Полиција је веровала да је страх од „федералног дана“ произвео запажено смањење обима

¹² Акција и њени резултати описани су према: Zimmer, L.: *Op. cit.*, стр. 43-74.

трговине дрогом, а елиминисан је и систем (*Desk Appearance Ticket – DAT*) који у редовним околностима допушта многим особама оптуженим за прекршај да буду пуштени из притвора са обавештењем о датуму појављивања пред судом, тако да су сви ухапшени били одмах смештени у притвор на неколико дана. Посматрачи су сагласни да је услед наведених мера дошло до запаженог смањења обима трговине дрогом. То је вероватно последица смањивања захтева за дрогама због присуства полиције, тј. притиска полиције на купце опојних дрога. Скоро половина је ухапшена због поседовања опојне дроге и још око 10% због скитничења ради куповине дроге. Од тог броја мање од половине пуштено је без затварања, а од оних којима је изречен затвор само 3,2% је провело у затвору преко 90 дана. Казне изречене продавцима дроге ухапшеним током првог месеца програма нису биле много строжије (од 716 хапшења, због продаје дроге осуђено је 131, а затворено 87, од којих је 40 осуђено на мање од 1 године затвора). Смањивањем обима трговине дрогом смањен је број разбојништава и провала. За два месеца регистровано је 52,1% мање разбојништава и 35% мање провала.¹³ Програм је допринео и расту вредности имовине у Lower East Side, јер је начин продаје дроге био далеко мање упадљив.

Иако резултати наведене акције њујоршке полиције показују да се опсежним мерама заустављања и прегледа сумњивих лица на угроженим локацијама могу остварити одређени превентивни ефекти, већина ухапшених су најчешће купци или ситни препродавци опојних дрога, а не продавци на велико. У питању су лица на нижим нивоима ланца дистрибуције, која су неретко и сама уживаоци опојних дрога. Количине дрога које полиција заплени код њих обично су мале, тако да не представљају велики удар на читаву организацију или групу која се бави препродајом опојних дрога. Међутим, увек постоји могућност да припадници полиције, током прегледа возила, путника и пртљага на граничном прелазу, у граничном појасу, и при редовној контроли саобраћаја на путевима, открију веће количине опојне дроге, као и да прикупљањем обавештења од грађана на подручју безбедносног сектора и осматрањем открију илегалне лабораторије за производњу и прераду

¹³ У оквиру прегледа изабраних врста кривичних дела извршених на територији Републике Србије од 1995. до 2000. године, када је реч о статистичким подацима који се односе на кривична дела у вези са злоупотребом опојних дрога, проф. др Остоја Крстић указује да је у питању, пре свега, неовлашћена производња и стављање у промет, као и омогућавање уживања опојних дрога, али не и кривична дела извршена под утицајем наркотика, мада би једно такво истраживање било веома драгоцено. Видети у: Крстић, О.: *Прогностика криминалитета*, Београд, Полицијска академија, 2003, стр. 154.

опојних дрога, земљиште на којима се она гаји, као и илегална складишта опојних дрога. Прегледом објеката у поморским и речним пристаништима, напуштеним фабричким складиштима, магацинима предузећа и сличним објектима такође се могу открити велике количине опојних дрога, па отуда увек треба подстицати сарадњу полиције са царинском службом. Сазнања о таквим локацијама свакако могу послужити као полазна основа за планирање и предузимање специјалног осматрања, праћења, мера контролисане испоруке, ангажовање прикривеног иследника и других мера од стране службе за сузбијање организованог криминалитета, ради утврђивање путева и начина за кријумчарење опојних дрога, као и лица умешаних у такву активност.

Други приступ који полиција користи у сузбијању илегалне трговине дрогом јесу прикривене операције усмерене ка идентификовању кључних продаваца у ланцу препродаје опојних дрога. Те операције пружају могућност непосредног обезбеђивања доказа против лица укључених у илегалну трговину, а посебно откривање и одузимање већих количина опојних дрога. По правилу, те операције су дугорочне и комплексне, изискују прецизно планирање оперативно-тактичких мера и скопчане су са већим ризиком по безбедност учесника акције и ризиком од њеног откривања. Како указује проф. др Остоја Крстић, не може се поуздано тврдити да постоји заједничко руководство или, пак, један човек који контролише шверц дроге. Најчешћи је случај да се криминалне групе удруже ради заједничких интереса, идентично легалним компанијама на тржишту, а након обављеног посла се поново разиђу.¹⁴ Опасност од разоткривања прикривених операција посебно је присутна у мањим срединама у којима продавци дрога познају криминалистичко-оперативне раднике. Зато њихова примена захтева предузимање посебних мера за заштиту идентитета полицајаца и, евентуално, чланова њихових породица. Управо из тог разлога, да би заштитила идентитет ангажованих полицајаца, полиција државе Virginia (САД) је развила програм међуагенцијске размене у прикривеном полицијском деловању, који омогућава полицијским агенцијама из околних држава да користе особље, истражне технике и обавештајне информације о дилерима дроге.¹⁵ Једна од прикривених операција – „купи и ухапси“, омогућава непосредно обезбеђење доказа о илегалној продаји опојних дрога, па

¹⁴ Крстић, О.: *Превенција криминалитета*, Бања Лука: Факултет за безбедност и заштиту, 2007, стр. 135.

¹⁵ Weisel, D.: *Police Antidrug Tactics: Approaches and Applications*, Washington, D.C.: Police Executive Research Forum, 1996 – Наведено према: Harocopos, A., Hough, M.: *Drug Dealing in Open-Air Markets*, U.S. Department of Justice: Office of Community Oriented Policing Services, 2005, стр. 26.

продавци, свесни увек присутног ризика од хапшења, прибегавају разним тактикама (нпр. не држе код себе дрогу, од купца захтевају да докаже искрену намеру за куповину дроге показивањем трагова од претходне употребе или употребом дроге на лицу места, показивањем новца ако се ради о већој количини дроге која се купује и сл.).¹⁶ Што је већа количина дроге која се купује, продавци обично предузимају више мера безбедности од хапшења, тако да су применом тог метода чешће погођени ситни дилери.

Закључак

Да би се друштво успешно заштитило од илегалне трговине опојним дрогама, неопходно је учинити далеко више напора у правцу смањивања атрактивности тог облика криминалне активности. Низак животни стандард, проузрокован високом стопом незапослености, уз недостатак или низак степен образовања, један је од најчешћих фактора који обезбеђује базу за регрутацију лица спремних да се укључе у илегалну дистрибуцију дрога. Због тога се чини неопходним да се тај потенцијал смањи првенствено мерама економске, образовне и социјалне политике, које би пружиле могућност великој већини чланова друштва да обављањем легитимних послова обезбеде нормалне услове за живот. Мерама социјалне и здравствене политике требало би деловати према оним члановима друштва на које примена претходно наведених мера није дала резултате, док у фази терцијарне превенције примат треба дати мерама које омогућавају: 1) ефикасан кривични прогон кључних актера илегалне производње и дистрибуције дрога и заплону што веће количине опојних дрога и 2) ефикасну примену мера за одузимање имовине стечене том криминалном активношћу. Улога полиције на том плану је посебно значајна, посебно када је реч о заплени већих количина опојних дрога уз одузимање средстава стечених продајом дрога, што може нарушити ланац продаје услед недостатка новца који је неопходан за набавку нових количина наркотика. При томе, треба имати у виду посебан значај ефикасне примене законских одредби о одузимању имовине стечене кривичним делима, али и значај коришћења других механизма за одузимање имовине, као што је то учинила њујоршка полиција у сарадњи са Федералном пореском администрацијом САД (*Internal Revenue Service – IRS*). Те две службе су заједничком сарадњом прикупљале податке о возилима за која се сумњало да припадају осумњиченим дилерима дроге. Потом је IRS слао чек за плаћање пореза

¹⁶ *Ibid.*, стр. 25.

власнику возила коме је, уколико порез није плаћен на то возило, или уколико је плаћен порез који не одговара вредности возила, исто одузимамо. Чини се да таква акција, која је, између осталог, резултирала запленом више од 100 аутомобила, може уздрмати илегално тржиште дрога више од затварања ситних дилера дрога, који рачунају добит и висину казне коју могу добити осудом, а редовно и лако бивају на тржишту замењени другим дилерима који су спремни на лаку зараду.¹⁷

Литература:

- Dempsey, S. J., Forst, S. L.: *An introduction to policing*, Belmont: Thomson Learning, 3rd edition, 2005.
- Fleissner, D., Heinzelmann, F.: *Crime Prevention Through Environmental Design and Community Policing*, Washington D.C.: National Institute of Justice – Research in Action, August 1996.
- Freeh, J. L.: *Uspješni programi za mladež*, Izbor, br. 1, 1998.
- Goldstein, H.: *Problem-Oriented Policing*, McGraw-Hill, Inc., 1990.
- Harocopos, A., Hough, M.: *Drug Dealing in Open-Air Markets*, U.S. Department of Justice: Office of Community Oriented Policing Services, 2005.
- Hehne, P.: *R.A.U.S. – Ein Drogenpräventionsprogramm mit Schülern Ein Bericht über die polizeiliche Präventionsarbeit an Erfurter Schulen*, Kriminalistik, No. 12, 1997.
- Крстић, О.: *Примењена криминалистика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1997.
- Крстић, О.: *Прогностика криминалитета*, Београд, Полицијска академија, 2003.
- Крстић, О.: *Превенција криминалитета*, Бања Лука, Факултет за безбедност и заштиту, 2007.
- Levi, M., Maguire, M.: *Reducing and preventing organized crime: An evidence-based critique*, Crime, Law & Social Change, 41, 2004.
- Stewart-Brown, R.: *Community Mobilization: The Foundation for Community Policing*, FBI Law Enforcement Bulletin, свеска 70, број 6, 2001.
- Sherman, W. L., Gottfredson, C. D., MacKenzie, D., Eck, J., Reuter, P., Bushway, S.: *Preventing Crime: What Works, What Doesn't, What's Promising, A Report to the United States Congress prepared for the National Institute of Justice*, Washington, D.C.: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, 1997.
- Swope, E. R.: *Ethics, integrity and the police culture*, International Criminal Police Review, No. 483/2000, превод са енглеског у: *Погледи*, часопис Полицијске академије у Београду, бр. 1, 2003.
- Zimmer, L.: *Proactive policing against street-level drug trafficking*, American Journal of Police, 9 (1), 1990.

¹⁷ Weingart, S., Hartmann, F., Osborne, D.: *Lessons Learned: Case Studies of the Initiation and Maintenance of the Community Response to Drugs*, Working Paper 93-01-21, 1993 – Наведено према: Harocopos, A., Hough, M.: *Op. cit.*, стр. 32.

Teaching assistant Slaviša Vuković, MA
Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

**PREVENTION OF ILLEGAL TRAFFICKING OF NARCOTICS –
EXPERIENCES OF THE UNITED STATES OF AMERICA**

Summary: One of the most reliable methods of prevention of illegal drug trafficking is discouraging potential buyers and active narcotic users from buying it. Adverse life conditions contribute to spreading of illegal drug trafficking, and therefore primary prevention measures should be directed towards the increase of employment level and improvement of education, as basic precondition for employment and exiting poverty. As long as we don't eliminate or, which is more realistic, mitigate the negative effects of mentioned factors, there will exist an ample basis of people ready to be recruited in illegal trafficking and production of narcotics. Within the primary social prevention, it is necessary to permanently organise and conduct quality education programmes for school children 11-12 years old, in order for them to develop social skills through interactive teaching methods, which would help them to resist narcotics. Local community engagement is vital for successful prevention of drug trafficking. Members of community can contribute to prevention of illegal trafficking of narcotics by providing information to the police on drug dealers and drug addicts, as well as places of production and storage of narcotics. They can also contribute through organising neighbour patrols and administration of informal pressure on owners of facilities or spaces in which selling of narcotics is being conducted. Of course, the role of judicial organs is vital for prevention of illegal trafficking of narcotics. That role should be manifested in efficient criminal prosecution of key persons in chain of drug distribution, organisation of sudden raids of people, facilities and vehicles, and covert operations, all in order to secure evidence for successful institution and conduct of criminal proceedings, and especially for confiscation of large amounts of narcotics and material gain obtained from illegal trafficking of narcotics.

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Часопис Криминалистичко-полицијске академије „Наука, безбедност, полиција“ (НБП) објављује оригиналне научне, стручне и прегледне радове из области криминалистике, безбедности и полицијских послова, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње, на српском језику, ћириличним писмом, у обиму 12–15 ауторских табака. Радови страних аутора објављују се, поправилу, на енглеском језику.

Оригинални научни радови, поред података о аутору, треба да садрже: кратак сажетак до 10 редова (1.000 карактера) кључне речи (4–6 речи), као и списак коришћене литературе. Такође, рад треба да садржи нешто дужи резиме, до 25 редова (2.500 карактера), који презентира основне ставове аутора о обрађиваној теми.

Уколико аутор не преведе рад на енглески језик, превођење резимеа рада обезбеђује Редакциони одбор часописа. Радови који не спадају у категорију оригиналних научних радова (прилози, прикази, осврти, истраживања, међународна сарадња, и др.) не морају садржати све ове елементе.

Текст рукописа треба припремити у компјутерској верзији (Word, формат А-4, Times New Roman, ћирилични фонт, 12 pt, стандардне маргине). Научни, стручни и прегледни радови са прилозима не смеју прелазити обим од једног ауторског табака (16 страница двоструког прореда – око 30.000 карактера). Уз обавезан диск или дискету, Редакцијом одбору доставити и два примерка рада отштампана на папиру, са свим потребним прилозима.

Препоручује се да се приликом цитирања аутора, њихова имена пишу у оригиналу са годином објављивања рада и бројем странице у загради, а уколико се цитира више од два аутора, онда се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, онда се уз наредне радове додају абecedна слова поред године (на пример: 1994а, 1994б, итд). У списку литературе радови се наводе у оригиналу са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора и то: презиме, почетно слово имена, година рада, наслов рада, назив часописа, број тома, странице (од – до), а када је реч о називима књига, још и име издавача и место издавања.

Приспели радови подлежу уређивачкој обради и анонимној рецензији. Евентуалне примедбе и сугестије уредника и рецензента достављају се аутору.

Рукописе слати на адресу:

– Криминалистичко-полицијска академија, 11080 Београд, Цара Душана 196, Земун, Република Србија,

– Academy of Criminalistic and Police Studies, 11080 Belgrade, Cara Dušana 196, Zemun, The Republic of Serbia,

са напоменом: За уредника часописа НБП

Редакциони одбор